

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
АРХИТЕКТОНСКИ ФАКУЛТЕТ

БРАНКО В. БУРМАЗ

**АРХИТЕКТОНСКИ МОДЕЛ КВИР
ПРОСТОРА: СТУДИЈА СЛУЧАЈА
БЕОГРАДА**

докторска дисертација

Београд, 2017.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF ARCHITECTURE

BRANKO V. BURMAZ

**ARCHITECTURAL MODEL OF QUEER
SPACE: CASE STUDY OF BELGRADE**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017.

Ментор:
Др Владан Ђокић,
редовни професор
Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

Чланица комисије:
Др Зорица Ивановић,
доцент
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Чланица комисије:
Др Ана Никезић,
доцент
Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

Члан комисије:
архитекта Зоран Лазовић,
редовни професор
Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

Члан комисије:
Др Миодраг Шуваковић,
редовни професор
Универзитет Сингидунум, Факултет за медије и комуникације

Датум одбране:

ИЗЈАВЕ ЗАХВАЛНОСТИ

Рад на овом истраживању и израду докторске дисертације помогао је велики број људи личном и професионалном подршком, стручним саветима и доприносећи у сакупљању података, делећи са мном своја искуства, знања и сећања. Свима њима сам веома захвалан.

Велику захвалност заслужују ментор др Владан Ђокић, и чланица комисије Др Ана Никезић, који су пажљиво помагали да се истраживање обликује на одговарајући начин и да задовољи научне стандарде, и који су представљали незаменљиву подршку у преломним тренуцима. Њима двома, као и другим члановима комисије, захваљујем на стрпљењу које су посветили овом раду. Такође сам захвалан др Љиљани Благојевић, чији истраживачки подстицаји у току докторских студија су ми били веома важни, као и Весни Мулић која је, поред техничке организације студија, за коју је била одговорна, пружила много охрабрења да се преброде проблеми.

Несумљиво највећу захвалност дугујем др Зорици Ивановић, без чијих стручних савета и подршке, које ми је несебично давала у последњих пет година у којима се обликовало ово истраживање, оно тешко да би било могуће. Зоричина посвећеност, темељност и пажљивост у раду, и са друге стране, њена заинтересованост за тему, систематичност и бистра аналитичност, су значајно допринеле да наставим да се бавим истраживањем и чиниле су сарадњу са Зорицом веома пријатном.

Посебно хвала мени најблискијим особама, Милени Бурмаз; Владети Бурмаз, Ивану Бурмаз, Вери Чолић, Милки Кериц и Радмили Тешић на годинама безрезервне подршке и сталним охрабрењима, као и Владимиру Чутићу са којим сам делио бројне изазове у току припреме и писања рада.

Бранко Бурмаз

Београд, 10. април 2017. године

АРХИТЕКТОНСКИ МОДЕЛ КВИР ПРОСТОРА: СТУДИЈА СЛУЧАЈА БЕОГРАДА

Резиме

У овом раду се испитује архитектонски модел, као низ правилности у просторним односима по којима се обликује архитектонска структура, који служи да ограничи ЛГБТК (лезбејска, геј, бисексуална, трансродна и квир) места и одвоји их од, и истовремено споји их са хетеронормативним окружењем у Београду. Истраживање се првенствено односи на последњих двадест година, од када је у Београду почела нормализација квир простора, са појављивањем првих места која су јавно самопромовисана као ЛГБТК места. Архитектонска подела, која одвајаја/спаја ова места са окружењем, истовремено служи да обликује укупни квир простор града као простор поделе.

Хетеронормативност се у овом раду посматра као поредак који присилно одржава бинарну поделу међу становницима на само две нормалне групе, стрејт мушкарце и стрејт жене, од којих свака у једнозначној међузависности одржава свој пол, род, сексуалну оријентацију, праксу и друштвену улогу, насупрот другој групи. С друге стране, појам квир се користи да би објединио све идентитете који измичу хетеронормативности. Квир простор је простор чија употреба не подлеже обавезно и на сваком свом месту хетеронормативности, већ су могућности за обликовање идентитета у њему бројне и различите, а због хетеронормативне опресије је подељен на области притиска и области слободе. Квир тела су она која у својој пракси прелазе тако насталу границу у граду, за разлику од тела која остају и опстају искључиво у хетеронормативном пољу.

Циљ је да се испита улога архитектуре, истовремено и као дисциплине и као изграђене или симболичке просторне структуре, у обликовању квир простора у почетку процеса нормализације ЛГБТК идентитета у Београду. Градски квир простор се обликује кроз самоорганизовање и сасвим је игнорисан од локалне архитектонске дисциплине и њених институција. Због тога је истраживање

морало кренути од просторног живота и праксе становника, а не од институционалних пројектантских и планерских докумената и активности. Пажња је највише усмерена на геј и лезбејске праксе, представе и животе, јер су ове групе највидљивије као носиоци ослобађања.

Најшири теоријски оквир који просторне праксе тела и живљене просторе обједињује са архитектуром пронађен је у Лефевровој (Lefebvre) просторној дијалектици, према којој је производња друштвеног простора заснована на тријади просторне праксе као перципираног, репрезентација простора као замишљеног и простора репрезентације као живљеног простора. Новим читањем Лефеврове дијалектике производње простора из угла квир теорије, нуди се методолошки оквир којим је могуће повезати просторно-архитектонске моделе који настају у популарном и стручном говору о и око квир особа кроз употребу архитектонских метафора плакара, сопствене собе, четири зида и периферије, са просторно-архитектонским моделима у просторној пракси и у структури на квир местима и око квир места у материјалном простору града.

Најпре се испитује перципирани квир простор као просторна пракса структурно условљених контаката квир тела и са квир телима у граду, кроз ограничења у кретању, погледу и другим чулним опажајима. Прво се анализира архитектура као инструмент за опажање, по угледу на концепт направе за урамљивање (*framing device*) Беатриз Коломине (Colomina 1992). Потом се анализира архитектура као инструмент за оријентисање, по угледу на феноменолошки концепт направе за оријентисање (*orientation device*) Саре Ахмед (Ahmed 2006а). На основу начина на који изграђена структура служи да сакрије и дезоријентише квир тело у граду на почетку процеса нормализације, показује се да перципирани квир простор настаје асиметричном поделом на хетеронормативно поље и квир места, као просторна пракса којом се простор криви око квир тела и места, заједно са правцима кретања и перцепције, и пракса којом се отежава истовремено одређивање положаја и оријентације квир тела у архитектонској структури града.

Потом се анализира репрезентација квир простора која настаје у говору кроз употребу архитектонских метафора плакара, сопствене собе, четири зида и периферије. Сложено значење ових метафора и његова веза са ситуацијом ЛГБТК

особа у простору се анализира на основу две групе лингвистичких теорија. Према групи теорија поређења је сличност просторних односа у метафори и друштвених односа квир особа кључна за преношење значења. Према групи теорија интеракције и говорног чина, управо је разлика између та два односа кључна. На основу ова два приступа видимо како једна иста просторна структура може послужити истовремено за изопштавање и укључивање ЛГБТК особа у друштво.

Архитектонска структура која се појављује као слика у квир метафорама, као и касније архитектонска структура у материјалном простору града на и око квир места ће бити аналирана на нивоу просторног модела по угледу на метод који су користили Хилијер и Хансон (Hillier and Hanson 1984). Модели ће бити обликовани апстраховањем архитектонске структуре на основу рестрикција у кретању до ћелијског нивоа, као и у односу на начин повезивања међу ћелијама.

Овако обликовани модели откривају да је тело у квир метафорама увек смештено иза границе споља/унутра. Поред тога, они показују да је могуће посматрати ове метафоре у синергији, јер се свака од њих односи на по један хијерархијски ниво на скали архитектонске размере, па свака укључује и подразумева наредну. Због тога је могуће преклопити њихове просторне моделе, како би се добио синтезни модел квир простора који настаје у говору. Овако формиран синтезни модел указује на квир место као на оно које је вишеструко одвојено границама споља/унутра из хетеронормативног јавног градског простора. Издвајање квир тела је такво да се оно налази истовремено у унутар центра и на периферији. Због тога је овај модел назван моделом унутрашње периферизације.

У периоду о коме овде говоримо појављује се и смењује на десетине различитих ЛГБТК места у граду. У анализи живљеног квир простора становника у Београду најпре ће бити формирана типологија квир места у односу на критеријуме на основу којих њихова архитектоника учествује у обликовању перципираног и репрезентованог квир простора, као и у односу на њихову намену и улогу у активностима становника. На основу овако обликоване типологије биће приказан развој ЛГБТК места у временској перспективи у последњих двадесетак година, као и према њиховој диспозицији у граду. За историјат ЛГБТК места користиле се различити писани, архивски и електронски извори, као и 24 полуструктурирана

интервјуа са организаторима и посетиоцима ових места, обављена у периоду између 2010. и 2016. године. Поред интервјуа коришћен је и антрополошки метод директног посматрања и етнографије који је примењиван у последњих двадесет година, на великом броју описаних места.

Исти метод свођења архитектонске структуре на модел, метод који је коришћен да би се анализирао струкура приказана у метафорама, биће примењен и овде како би се моделовала појединачна ЛГБТК места у простору града. На тај начин је омогућено међусобно поређење просторних модела на овим наменски и архитектонски веома разнородним локацијама. Тако је такође могуће поредити њихове моделе са моделом унутрашње периферизације. Одавде је закључено да се модел унутрашње периферизације са мањим одступањима у целом овом периоду упорно понавља у структури ЛГБТК места.

Понављање модела унутрашње периферизације на квир местима могуће је тумачити на два начина. Ако га посматрамо као примену репрезентације квир простора обликоване у говору, онда можемо закључити да овај модел доследно понавља друштвене односе интегрисања кроз изоловање и откривања кроз скривање који је иманентан квир телима. Међутим, проширујући теорију перформативности Џудит Батлер (Judith Butler) на просторне феномене, можемо да посматрамо како ово цитатно и учестало понављање унутрашње периферизације, које креће из говора и прелази у градски простор, па се наставља даље од места до места, производи ЛГБТК идентитете. У уоченој промени архитектонског модела унутрашње периферизације на местима повремених журки, као и на пријатељским местима можемо препознати лагано клизање ка отворености у начину образовања локалних ЛГБТК идентитета.

Сви ови закључци говоре о развоју квир простора у Београду као самоорганизованој пракси. Имајући то у виду, као и искуства великих градова на Западу, где је нормализација квир простора далеко унапредовала и делимично институционализована, предлаже се и додатно истраживање и упознавање потреба и могућности у локалним условима, како би се у оквиру локалне архитектонске дисциплине могло започети планирање и пројектовање за ЛГБТК заједнице и тиме креирао слободнији град примеренији својим становницима.

Кључне речи: квир, простор, архитектура, ЛГБТК, геј, модел, унутрашња периферизација, структура, перформативност, репрезентација.

Научна област: Архитектура и урбанизам

Ужа научна област: Архитектонско пројектовање и савремена архитектура

УДК број: 305-055.3:316.7:72(497.11)(043.3)

ARCHITECTURAL MODEL OF QUEER SPACE: CASE STUDY OF BELGRADE

Summary

In this paper we examine an architectural model, as a system of regularity in spatial relations by which is formed an architectural structure, which serves to delimit the LGBTQ (Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender and Queer) places and separate them from, and at the same time to connect them with heteronormative environment in Belgrade. The research is primarily related to the last twenty years, since the beginning of normalization of queer space of Belgrade, with the appearance of the first places that are openly LGBTQ. Architectural division, which connects/disconnects these places with the environment, serves simultaneously to shape the queer space of the city as a whole as a space of division.

Heteronormativity in this paper is seen as an order which oppressively maintains binary division among the inhabitants into two normal groups, straight men and straight women, each of which keeps its sex, gender, sexual orientation, practice and social role in an unambiguous interdependence, as opposed to the other group. On the other hand, the notion of queer is used to bring together all the identities which escape heteronormativity. Queer space is a space whose use is not always and at each of its places heteronormative. The opportunities for the creation of identity in this space are numerous and varied. Because of heteronormative oppression queer space is divided into areas of pressure and the areas of freedom. Queer bodies are those which in their practice cross the border which is produced in this way in the city, as opposed to the bodies that remain and survive in a heteronormative field only.

The aim is to examine the role of architecture, both as a discipline and as built or symbolic spatial structure, in the creation of queer space at the beginning of the process of normalization of LGBTQ identities in Belgrade. Queer space of the city is formed by self-organization and it is completely ignored by local architectural discipline and its institutions. Therefore, this research should start from the spatial life and practices of

the population, rather than from institutional designing and planning documents and activities. The attention was primarily focused on the gay and lesbian practices, performances/representations and lives, because these groups are the most visible in liberation.

The widest theoretical framework, which combines spatial practices of the body and lived spaces with the architecture, is found in Lefebvre's spatial dialectics, according to which the production of social space is based on the triad of spatial practice as perceived, representations of space as conceived and spaces of representation as lived space. The new reading of Lefebvre dialectic of production space from the perspective of queer theory, offers the methodological framework which can relate spatial architectural models, which appear in the popular and professional discourse on and about queer people through the use of architectural metaphors of the closet, the room of one's own, the four walls and the periphery, to the spatial and architectural models in the spatial practices and in the structure in and around the queer places in the material space of the city.

The perceived queer space is examined as a spatial practice of structurally conditioned contacts of queer bodies and with queer bodies in the city, through restrictions in movement, sight and other sensory perceptions. First, the architecture is analyzed as an instrument of perception, following the concept of framing device by Beatriz Colomina (1992). Then we analyze the architecture as an instrument of orientation, following the phenomenological concept of orientation devices by Sara Ahmed (2006a). Based on the way the built structure serves to hide and disorient queer body in the city at the beginning of the normalization process, it is shown that the perceived queer space is generated by asymmetric division into heteronormative field and queer places, as a spatial practice which curves space around queer bodies and places, together with the lines of movement and perception, and also practice which makes it difficult to simultaneously determine the position and orientation of queer bodies in the architectural structure of the city.

Afterwards, we analyze the representation of queer space that appears in the speech through the use of architectural metaphors of the closet, the room of one's own, the four walls and the periphery. Complex meaning of these metaphors and its connection to the

LGBTQ situation in space are analyzed based on two groups of linguistic theories. According to the group of comparison theories the similarity of spatial relations in metaphor and social relations of queers is the key to the transfer of meaning. According to the group of theories of interaction and speech act, it is the difference between these two relations that is the key. Based on these two approaches, we see how one and the same spatial structure can be used simultaneously for exclusion and inclusion of LGBTQ people in the society.

The architectural structure that appears as an image in queer metaphors, and later architectural structure in the material space of the city in and around queer places, will be analyzed by spatial model based on the method used by Hillier and Hanson (1984). The models will be designed by abstracting architectural structures to the level of cells, based on restrictions in the movement and in relation to the way of connection between cells.

The models formed in this way reveal that the body in queer metaphors is always located behind the outside/inside border. In addition, they show that it is possible to observe these metaphors in synergy, as each of them relates to one hierarchical level of architectural scale, and each includes and implicates the following one. It is therefore possible to overlay their spatial models, in order to create a synthesis model of queer space that emerges in the speech. The synthesis model indicates a queer place as the one that is separated from heteronormative public urban space by multiple outside/inside borders. Segregation of queer bodies is such that the body is simultaneously inside the center and in the periphery. That is why this model is labeled a model of inward peripherization.

In the period considered in this paper dozens of various LGBTQ places appear and succeed one another in the city. In the analysis of lived queer space in Belgrade will be formed typology of queer places in relation to the criteria by which their architectonics participate in the shaping of perceived and represented queer space, and in relation to their use and role in the activities of the inhabitants. Based on this typology, the development of LGBTQ places in the last twenty years will be shown in time perspective, and according to their disposition in the city. The history of LGBTQ places will be supported with various written, archival and electronic sources, as well as with

24 semi-structured interviews with the organizers and visitors of the places, carried out between 2010 and 2016. In addition to the interviews, an anthropological method of direct observation and ethnography was used in the last twenty years in most of the described places.

The same method of reducing the architectural structure to the model, method which was used to analyze the structure in metaphors, will be applied here too, in order to model LGBTQ places in the city. In this way it is possible mutual comparison of spatial models in functionally and architecturally very diverse locations. It is also possible to compare their models with the model of inward peripherization. It is concluded that the model of inward peripherization is persistently repeated in the structure of LGBTQ places, only with small deviations throughout this period.

Repeating of the model of inward peripherization in the queer places can be interpreted in two ways. If we look at it as an application of representations of queer space designed in a speech, then we can conclude that this model consistently repeats social relations of integration through isolation and disclosure through closure, which is immanent to queer bodies. Nevertheless, by extending Judith Butler's theory of performativity to spatial phenomena, we can observe how this citation and iteration of the inward peripherization, which moves from the speech to urban space, and continues on from place to place, produce LGBTQ identities. By the noted change in the architectural model of the inward peripherization in places of occasional parties, as well as in friendly places, gently sliding towards openness in the way of shaping of local LGBTQ identities can be recognized.

All these conclusions describe the development of queer space in Belgrade as a self-organized practice. Bearing this in mind, as well as taking into account the experiences of large cities in the West, where the normalization of queer space is much more advanced and partly institutionalized, further research and learning needs and opportunities in local circumstances is proposed, in order to begin planning and designing for LGBTQ communities within the local architectural discipline and thus to create a more liberal city, more appropriate to its inhabitants.

Key words: queer, space, architecture, LGBTQ, gay, model, inward peripherization, structure, performativity, representation.

Scientific field: Architecture and Urbanism

Narrow scientific field: Architectural Design and Contemporary Architecture

UDC number: 305-055.3:316.7:72(497.11)(043.3)

САДРЖАЈ

1.	УВОД.....	1
1.1.	Предмет и циљ истраживања	4
1.2.	Претходна истраживања из области производње друштвеног простора, архитектуре и квир студија	16
1.3.	Извори о квир простору Београда.....	20
1.4.	Основне хипотезе	22
2.	ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР.....	27
2.1.	Оквир за анализу квир просторне праксе.....	28
2.2.	Оквир за анализу репрезентације квир простора	37
2.3.	Оквир за анализу простора квир репрезентације у Београду.....	42
3.	КВИР КАО ПРАКСА ПОДЕЛЕ, КРИВЉЕЊА И НЕОДРЕЂЕНОСТИ У ПЕРЦИПИРАНОМ АРХИТЕКТОНСКОМ ПРОСТОРУ	45
3.1.	Подела у квир простору	46
3.2.	Непрозирна опна – архитектура квир поделе	53
3.3.	Концентрација и гравитација око делимично пријатељског места .	58
3.4.	Закривљења у квир простору и набори око ЛГБТК места	64
3.5.	Квир тело у простору феноменологије.....	68
3.6.	Пенијева критика квир пројекта и њене просторне консеквенце....	79
4.	АРХИТЕКТОНСКИ МОДЕЛ УНУТРАШЊЕ ПЕРИФЕРИЗАЦИЈЕ У РЕПРЕЗЕНТАЦИЈИ И ПРОИЗВОДЊИ КВИР ПРОСТОРА	83
4.1.	Анализа значења архитектонске метафоре квир места	84
4.2.	Ка архитектонској синтакси у метафорама квир места – метод просторног модела.....	90
4.3.	Обликовање и анализа архитектонског модела квир метафора.....	92

4.4.	Анализа синтезног модела архитектонских односа у квир метафорама – обликовање <i>унутрашње периферизације</i>	95
4.5.	Увијање квир простора	99
4.6.	Перформативност архитектонског модела унутрашње периферизације	105
5.	ЖИВЉЕНИ КВИР ПРОСТОР БЕОГРАДА.....	111
5.1.	Типологија квир места у Београду.....	113
5.2.	Историја квир места у савременом Београду и њихов положај.....	119
5.3.	Анализа живљеног простора и архитектонске структуре на квир местима у Београду	136
6.	ЗАКЉУЧАК	166
6.1.	Архитектоника перципираног, замишљеног и живљеног квир простора.....	167
6.2.	Планирање и пројектовање за ЛГБТК заједнице у Београду.....	177
	ЛИТЕРАТУРА	183
	ИЗВОРИ.....	194

Листа слика

Слика 1 – Кривљење нормативног друштвеног простора у близини затворене непрозирне архитектонске опне.....	67
Слика 2 – Набирање нормативног друштвеног простора у близини центра гравитације и концентрације.	67
Слика 3 – Дијаграм међузависности оријентације и позиције тела у простору.	78
Слика 4 – Синтезни модел архитектонских и друштвених односа у квир метафорама - модел унутрашње периферизације.	98
Слика 5 – Увијање квир поља - тродимензионални модел унутрашње периферизације у архитектонском простору.....	103
Слика 6 – Општи тродимензионални модел понављања увијања периферијског квир поља ка квир местима над равним, централним, јавним, хетеронормативним пољем.	103
Слика 7 – Мапа крузинг места у отвореним рекреативним зонама у Београду..	122
Слика 8 – Мапа крузинг места у и око јавних тоалета у Београду.....	122
Слика 9 – Мапа геј клубова у Београду од 1997. године до данас.	131
Слика 10 – Мапа геј и лезбејских барова од 2005. године до данас.....	134
Слика 11 – Просторни модел крузинг зоне на Ади Циганлији.	141
Слика 12 – Просторни модел јавног тоалета на Тргу републике.	143
Слика 13 – Просторни модел ноћног клуба <i>Pleasure</i>	147

Слика 14 – Просторни модел ноћног клуба <i>Apartman</i>	150
Слика 15 - Просторни модел ноћног клуба у <i>KC Gradu</i> и у <i>Mixer House</i>	154
Слика 16 – Просторни модел кафеа <i>Smiley</i>	157
Слика 17 - Просторни модел кафеа <i>Espeho</i> и <i>Fenix</i>	158
Слика 18 – Просторни модел сауне <i>Red Line</i>	160
Слика 19 – Просторни модел око трасе Параде поноса 2015. године.....	162
Слика 20 – Просторни модел око сале у којој се одржава филмски фестивал <i>Мерлинка</i> у Дому омладине Београда.....	165

Листа табела

Табела 1 – Типологија ЛГБТК места у савременом Београду	118
---	-----

Листа скраћеница

ЛГБТ	лезбејски, геј, бисексуални и трансродни
ЛГБТК	лезбејски, геј, бисексуални, трансродни и квир
ЛГБТ+	лезбејски, геј, бисексуални, трансродни и други нехетеронормативни идентитети
МСМ	мушкарци који имају секс са мушкарцима
VIP	<i>very important person</i>

1. УВОД

Крајем двадестог века у Београду почињу да се појављују места која су отворено намењена сексуалним мањинама, за разлику од претходног периода у коме је намена оваквих места строго скривена међу њиховим корисницима. Најпре је видљив само један ЛГБТК ноћни клуб, а након неколико година лагано расте број и врста садржаја чије одступање од хетеронормативне употребе градског простора је јавно самопромовисано. Тренутак у коме се дешава овај обрт у јавној видљивости и врсти места нехетеронормативне намене у овом раду се сматра почетком нормализације ЛГБТК простора. Ипак, све до данас су ЛГБТК места само ретке оазе у граду у којима одсуствује хетеронормативни притисак и насиље, а ЛГБТК простор остаје простор одступања од нормативне употребе. Због тога се у овом раду он радије анализира и назива квир простором, имајући у виду да појмам квир не само да може послужити да обједињено значи све ненормативне сексуалности, већ још пре да укаже на субверзивно супротстављање нормативности. Квир је оно што измиче хетеронормативности, а квир простор је простор чија употреба не подлеже обавезно и на сваком свом месту нормативној бинарној подели становника на две групе чији су пол, род, оријентација, пракса и друштвена улога у једнозначној међузависности, већ су могућности за обликовање идентитета бројне и различите.

Докле год је и где год је ЛГБТК простор простор супротстављања, он подразумева постојање места одакле је могуће одупирати се и окружења насупрот кога се поставља. Докле год су ЛГБТК особе под доминацијом хетеронормативности, простор у коме оне живе издељен је границама, материјалним архитектонским поделама којима се одваја нормално и ненормализовано, угњетавајуће и слободно, стрејт и квир – дотле је њихов простор квир. Ненормализовани ЛГБТК простор је квир простор. Он се састоји од раздвојених области слободе и притиска. Места на којима се окупљају ЛГБТ особе, геј места, остају квир места све док ЛГБТ идентитети остају ненормализовани. Зато је геј место у савременом Београду увек квир, али када се

у овом раду говори о квир месту, подразумева се место на коме се не окупљају обавезно само геј особе, или још и различите друге сексуалне мањине, већ место на коме је хетеронормативни поредак ослабљен кроз праксу корисника, од којих не морају сви или већина припадати сексуалним мањинама.

Граница која одваја два различита начина употребе градских места, хетеронормативни и квир режим, не сегрегирала становнике строго у две посебне зоне, него регулише различите начине понашања у зависности од тога са које стране границе се особа нађе. На тај начин град добија вентиле слободе од хетеронормативног притиска и тако цео град постаје квир – цео град се квири, заједно са својим појединим местима. Постајати квир или квирити се значи освајати слободу одступања од хетеронормативности. На почетку процеса нормализације ЛГБТК особа ово ослобађање града се дешава местимично у изолованим тачкама његовог простора. У оним градовима западне Европе, Америке и Аустралије, нпр. Њујорку, Торонту, Амстердаму, Лондону, Стокхолму, Сиднеју, итд., где је процес нормализације поодмакао кроз законско, институционално и друштвено изједначавање, и проширио се у простору, просторна изолованост опада и видљивост ЛГБТК заједница расте. За разлику од тога, поделе између хетеронормативних и квир области су јасне и строге у архитектонском простору Београда. Овим поделама се кроз архитектонску структуру производи квир простор као простор ненормализованих особа. Циљ овог рада је да испита како настају, како се обликују и како делују архитектонско-структурне поделе којима се производи квир простор, посебно на случају савременог Београда.

Посебне правилности којима се архитектонски обликују описане структурне поделе у квир простору чине не само модел обликовања тих подела, већ, имајући у виду конститутивни значај граница одвајања нормативног и ненормативног поља за производњу квир простора, ове правилности чине архитектонски модел обликовања самог квир простора. Архитектонски модел квир простора је низ правилности у просторним односима по којима се обликује архитектонска структура која служи да ограничи ЛГБТК места и одвоји их од, и истовремено споји их са хетеронормативним окружењем.

У архитектури је квир простор до сада сразмерно мало истраживан у односу на друге друштвене и хуманистичке дисциплине који тематизују простор у својим испитивањима. Нарочито архитектонски квир простор Београда до сада није истраживан. У складу са оваквим околностима, овај рад нуди савим нову методолошку парадигму и интердисциплинарну методологију испитивања архитектонског простора. Кроз ново читање Лефеврове (Lefebvre 1991) дијалектике производње простора из угла квир теорије, нуди се методолошки оквир којим је могуће повезати просторно-архитектонске моделе који настају у популарном и стручном говору о и око квир особа, али изван оквира саме архитектонске дисциплине, са просторно-архитектонским моделима у материјалној структури на квир местима и око квир места у материјалном простору града. На тај начин се у архитектонска разматрања и знање уведе до сада непознати и неистраживани самоорганизовани простори ЛГБТК особа, који нису обликовани институционалним архитектонским процесима, али су и по начину свог настанка и по свом појављивању у простору града, сасвим архитектонски.

Откривање архитектонских модела квир простора, било да се они обликују у опажању града кроз просторну праксу његових становника, или кроз говор о квир положају, или пак у самој материјалној структури на ЛГБТК местима у граду, а нарочито покушај да се ти модели логички повежу и обједине, је сасвим нов теоријски подухват у оквиру архитектуре и урбанизма. Овако сложена поставка била је неопходна како би се целовито премостила празнина која у оквиру дисциплине настаје игнорисањем архитектонских принципа производње квир простора. То са једне стране отвара бројне могућности накнадних анализа добијених резултата, али са друге стране, на жалост није довољно да се у оквиру овог рада директно пореде резултати који се односе на београдски случај, са неким другим местима на којима оваква истраживања нису спроведена. На оним местима у свету на којима је квир простор испитиван и где је ушао у пројектантска и планерска документа процес нормализације је, како је већ поменуто, увелико поодмакао у односу на локалну ситуацију. Искуства са ових места биће узета у обзир нарочито у анализи могућности за пројектовање и планирање квир простора у случају Београда.

Поред тога у овом раду ће бити приказане бројне до сада необјављене и научно неинтерпретиране чињенице о структури квир простора у Београду. Видеће се како се архитектонско обликовање квир места заснива на знању које се обликује у говору и преноси кроз говор од метафоре до метафоре и кроз простор од места до места. Према том знању се квир место открива кроз скривање, интегрише кроз изоловање и присутно је кроз одсуство у простору и у времену града, успевајући да истовремено опстане у центру као периферијско. Има неколико начина на које се ово постиже деловањем архитектонске структуре: поделом простора, пресецањем и кривљеном токова кретања и чулног опажања и дестабилизовањем везе између положаја и оријентације тела. Уобичајни архитектонски модел који омогућава овакве ефекте састоји се од вишеструког низа затворених целина од споља ка унутра и дистанцирањем квир места од окружења кроз низ међупростора.

Очекивани резултати би требало да направе искорак у препознавању, сазнавању и читању квир простора у Београду, у погледу разумевања начина његове архитектонске производње и развоја, што може покренути слична испитивања и неких других самоорганизованих градских простора до сада игнорисаних у оквирима локалне архитектонске дисциплине.

Два су кључна резултата производ овог истраживања. Најпре обликовање архитектонских модела којима се квир простор појављује у перцепцији становника и репрезентује у говору, а потом приказ и анализа развоја архитектонског модела квир простора у савременом Београду. Обликовани модели могу послужити као компаративни модели за даља истраживања квир простора, а приказани низ квир простора у савременом Београду може допринети познавању града и отвора врата развоју нових областа у његовом планирању и пројектовању.

1.1. Предмет и циљ истраживања

Намера је да се у овом раду говори о квир простору савременог Београда, пре свега преиспитујући његов однос са архитектонском структуром. Ако узмемо у

обзир популарни говор, али и теме које се проблематизују у области квир студија, може се претпоставити да помињање квир простора одмах доводи до помисли да ће бити говора о простору ЛГБТ особа. У великој мери то и јесте оно што ће бити анализирано у овом раду. Ипак, постоји барем четири кључна разлога из којих се говори о овом простору баш као о квир простору.

Први разлог налази се у корисној вишезначности коју нам доноси етимолошка вишезначност израза *queer*. Појмови стрејт (*straight*) и квир (*queer*), који су преузети како из популарног, тако и из стручног говора на енглеском језику (Jagose 1996), су по свом пореклу, али и по неким својим живим значењима, просторни термини, и то њихово својство је од приличне користи за разумевање проблема које отварају. Појам стрејт упућује на поравнатост, припадање истој линији или правцу, усмереност, вертикалност, исправљеност и исправност, правост. Са друге стране, квир говори о неравности, одступању са линије или правца, дезоријентисаности, кривљењу и кривости (Ahmed 2006a; 2006b). Различита су кривљења присутна у обликовању простора ЛГБТК особа. Одступање од линије у којој су једнозначно поравнати пол, род, сексуална оријентација и пракса и друштвена улога, одступање од линије хетеронормативног породичног наслеђивања улога, смањивање видљивости и скривање кроз онемогућавање перцепције скретањем праваца кретања, погледа и других чулних опажања у простору око квир места, итд. Знајући ово, држећи се термина квир и стрејт, можемо симултано и директно призивати просторни механизам којим настају односи у производњи квир и стрејт простора.

Следећи разлог из ког се говори о квир простору се тиче једне врсте његове конститутивне неодредљивости, одакле често и тешкоћа да се он увек и на сваком месту потпуно поистовети са каткад одредљивијим геј, лезбејским, или каквим другим простором корисника/ца, чији је идентитет јасно обликован и нормализован. Архитектонски обликована неодредљивост у квир простору прати значајну недовршеност идентитета квир тела, која опстаје било као последица присиле, и/или као последица субверзивног ослобађања. Када говоримо о гејевима, лезбејкама, бисексуалнима, трансроднима, транссексуалнима, итд., могли бисмо замислити извесне особе са извесним особинама, равнањима,

оријентацијама и идентитетима. Ови идентитети су, нарочито узимајући у обзир Београд у последњих двадесетак година и раније, приметни сасвим у настајању, много више само у одступању од норме, неголи нормализовани, препознатљиви пре у одсуству, него у присуству икаквог видљивог обједињујућег садржаја, који би се тицао заједничких особина у понашању и позиционирању у друштву. Једино је њихов простор, простор скривања сексуалности. Из тог разлога су тела у архитектонској структури Београда веома ретко видљива као ЛГБТ тела, а чешће видљива као невидљива, као квир тела. Упараво је производња њиховог простора, са својим архитектонским односима, са својим локацијама, позицијама и ситуацијама, производња простора оклевања и скривања, оно што ме занима много више него замишљени нормализовани геј, или лезбејски простор; који, уосталом, по својој одређености, оријентисаној поравнатости, и могућној присилности, не би ни био ништа битно другачије од стрејт простора. Како би рекла Џудит Батлер: „Нормализовати квир било би, после свега, његов тужни крај.“ (Butler 1994, 21)

Са свим овим у вези је и обичај да се у контексту просторних догађаја у овом раду често говори о квир телима, паралелно са говором о квир особама, личностима, субјектима или идентитетима. То је пре свега зато што је предмет углавном просторна анализа и архитектонски простор, а особе се својим телима појављују у простору. Нераскидивост телесног и просторног од субјекта је у истраживању живљеног простора у овом раду прихваћена по угледу на феноменолошку теоријску поставку, из које се делимично преузимају и неке особености у употреби термина, па и аналитичко окретање ка квир телима, понајвише по угледу на Сару Ахмед (Ahmed 2006а). Поврх тога, ту је и покушај да избегнем да се појмови који би могли упућивати на постојање субјеката, или идентитета, пре тела и његовог продужавања у простор, појаве тамо где не желим да то постојање унапред уписујем. Уосталом, зар данас није тешко могуће и говорити о сексуалности, а да се о њој не говори као о обележју тела? Зар није тешко да се може говорити о квир, а да се не говори о квир телу? Како каже Фуко (Foucault 1978, 43), идеја о сексуалној оријентацији као нераскидивој од субјективности, као о питању идентитета, где је пол јединство анатомије, чулности, деловања и праксе, је једна модерна идеја. Сексуалне праксе су из временског прешле у просторни оквир – у тело.

Трећи разлог за употребу појма квир простора је у чињеници да се не ради само о простору ЛГБТ особа. Напротив, он представља укупан простор града – града у чијој структури се појављују квир елементи, који га деле и закривљују правце кретања и чулног опажања, па самим тим криве и сам живљени простор града. Када се у градској структури појаве поделе између хетеронормативних области и оних које то нису, оне имају ефекат на све становнике. Слобода ЛГБТК особа се њима местимично омогућава, али ограничава и изолује, као што се ограничава и одређује и стрејт поље.

Два значења речи „квир“ су најчешћа у стручном говору. Читамо ли је као кровни термин за све „културно маргиналне сексуалне самоидентификације“ (Jagose 1996, 1), онда се на архитектонски квир простор може гледати као на окружење у коме живе ЛГБТ+ особе. Ако се пак крећемо у оквиру квир теорије, тада се ова реч тумачи нешто шире, и постаје одредница за све оно што субверзивно делује на било какву нормативност, или крут идентитет, а не само на хетеронормативност. (Butler 1990; 1993a; 1993b; 1994; 2004) У том смислу архитектонски квир простор се може сматрати стаништем проблематичне нормативности и дестабилованих идентитета. Ипак, постоје и неки другачији погледи на квир. Рецимо, код извесних аутора попут Џејмса Пенија (Penney, 2014), који себе виде као пост-квир теоретичаре, квир пројекат се преиспитује и критикује на различите начине, обично са марксистичких или психоаналитичких позиција. Ако бисмо уопштили Пенијеве ставове о геј месту, или заједници, као замени за потиснути и идеализовани трауматични објекат уживања, онда можемо архитектонски квир простор посматрати и као простор хомофобичне фантазије.

Међутим, у овом раду разумевање архитектонског квир простора обједињује ова три наведена значења, али се шири још више. Овде ће квир простор бити анализиран као простор многоструких (не обавезно само субверзивних) могућности у односу на нормализацију и идентификацију – као укупни градски простор. Он укључује стрејт поље, колико и геј места. Он подрумева све различите положаје тела у односу на доминантно хетеронормативни град. Чим се у граду појави квир структура, елемент који одваја, изолује, измешта и покушава

да уклони ненормативно место, тог тренутка његов архитектонски простор постаје квир.

И мада је укупан градски простор (увек већ) квир захваљујући (поред осталог и архитектонским) елементима који стабилизују/дестабилизују његову (хетеро)нормативност, када се овде говори о квир телу, не мисли се на било које тело које се креће градом. Квир тело је оно које у својој просторној пракси прелази геј/стрејт границу, или, тачније речено, било коју границу опресије и доминантне норме у граду. У градовима непотпуне нормализације неизбежно је да свако ЛГБТ тело има квир искуства због просторне диспропорционалности између ЛГБТ места и стрејт поља. Просто, чак и ако посроје острва слободе, нема начина да ЛГБТ тело избегне кретање кроз хетеронормативно поље. Насупрот томе, стрејт тела могу постајати квир, могу прелазити геј/стрејт границу, али их структура на то не охрабрује.

Коначно, четврти разлог за говори о квир простору је тај што његове особине нису специфичне само за простор који настаје деловањем ЛГБТК особа. Сличан простор деле, кроз њега пролазе и настаљују га и неки други други¹, различити, мањине, доминирани групе, ненормализовани, неправилни, или како год имали обичај да их опишемо, који су у свом ослобађању пролазили, пролазе, или ће пролазити кроз простор истих (квир) особина, простор скривања и изоловања ненормативне праксе. Мисли се на оне друге који немају властита места, макар понекад и само зато што напуштају места која су им намењена, па су њихова тела у граду на локацијама, у положајима и ситуацијама која нису за њих, и нису њихова. Дакле, намера је да се оставе отворена врата и за такав поглед на ствари, или чак неку будућу анализу, која би се унеколико усмеравала на просторне механизме кроз које се оставрује доминација, без унапред строгог ограничавања само на ЛГБТ теме.

Најуопштеније узевши и у овом случају је циљ је да се посматра на начине производње и обликовања простора оних других у граду који нису (увек) већ

¹ Појам *other others* за различите остале доминирани мањине осим ЛГБТК заједница преузет је од Ахмед (Ahmed 2006a).

идентификовани и са неким другим градским или ванградским местом, него чија места и простор (увек) тек настају, као и њихови идентитети. Знамо да извесне друштвене разлике доносе просторну сегрегацију, често и симболичку и материјалну. Друге расе су друге, јер је њихова територија симболички на Оријенту, а уствари, у материјалном свету настаје у гетоима. Друге класе су на маргинама, односно периферијама. Неживи су на небу и гробљима; нездрави у болницама; неваљали у затвотима, итд. Али, постоје они други без одговарајућег другог места (или за које је свако место страно), који су само овде, невидљиви међу истима. Они који немају „властиту собу“, како би рекла Вирџинија Вулф (Woolf 1929). Изгледа као да сви покрети за ослобађање таквих других, код којих је просторна сегрегација тешко одржива, од феминизма до ЛГБТ покрета, пролазе кроз квир простор.

Могло би се у неком другом истраживању ићи даље, настављајући ову логику испитивања простора оних других, чија је просторна сегрегација тешко одржива. Можда би требало запитати се нису ли места алтернативне потрошње, слободних журки, места уметности локалне заједнице и социјалне уметности, непланског становања, места протеста, уличног спорта, или бескућништва (Нарочито бескућништва!), сви редом симптоми сличног субверзивног проласка између ненормалног и нормализованог.

Ипак, анализа у овом раду је много скромнија, и усмерена је углавном на оно што је аутору за почетак било најпознатије, најзанимљивије и најдоступније, на геј, па онда и на лезбејска и трансродна просторна искуства у обликовању наших идентитета у савременом Београду, посебно на нестабилно појављивање ЛГБТ места, која повремено настају и променљиво опстају у јавном простору последњих двадесетак година. Могућности шире анализе дотицаће се само повремено.

Основни предмет истраживања у овом раду су архитектонски односи који учествују у производњи квир простора у савременом Београду. Све време ће бити говора о телу у градском простору, о локацијама, позицијама и ситуацијама у којима то тело постаје квир, и о начину на који се производи, обликује и мења његов простор – квир простор. Најпре ће се описивати и објашњавати

архитектонски квир простор као особена просторна пракса поделе, дисконтинуитета, кривљења и неодређености, условљена друштвеном и просторном присилом, и субверзивном игром скривања и откривања.

Потом ће се бавити просторношћу и нарочито архитектоницом квир дискурса. Анализираће се архитектоника квир простора у говору. Пре свега ће се посматрати говорни облици који призивају извесне архитектонске односе као репрезентацију квир простора, као просторну метафору. Поред тога, можемо и одустати од идеје да говорне облике посматрамо као стабилну репрезентацију, имајући у виду постструктуралистичко оспоравање могућности такве науке каква би била „метафорологија“ (Derrida 1982, 207-273). На крају крајева архитектоницом која се групише око ЛГБТ положаја у говору уопште не морамо да се бавимо као оном која преноси извесна значења, већ као просторним моделом који има унеколико нестабилан и обострано разменљив однос с материјалним простором.

Испитивање архитектонике говорних облика, биће усмерено како на популарни, тако и на стручни говор, глобално, првенствено кроз изворе који су доступни на енглеском језику, уз осврт на локалне српске особености, када код су оне препознатљиве. Чини се очигледним да не само да највећи број говорних облика квир дискурса у српском језику, долази из енглеског, већ и да је архитектоника савременог дискурса у бити иста.

Након ове анализе архитектонике дискурса, биће анализирана дискурзивност архитектуре. Уствари, у глави у којој ће бити речи о живљеном квир простору у свременом Београду, посебно имајући у виду однос јавног простора са геј и лезбејским местима окупљања, требало би да се погледу читаоца изложи разменљивост између ово двоје – говора и архитектуре. У овој глави ће сви просторни односи откривени у перципираној просторној пракси и архитектоници говора о ЛГБТ положају и око ЛГБТ тема, бити испитани у материјалном архитектонском простору савременог Београда. Ту ће бити приказана и обрађена доступна теренска грађа.

Производња архитектонске квир структуре у београдском случају ће, дакле, бити испитивана у њена три основна вида, као перципирани, замишљени и живљени простор, односно као просторна пракса, репрезентација простора и простор репрезентације, у складу са Лефевровом (1991) дијалектичком тријадом производње простора. Оно што Лефевр назива просторном праксом односи се на дневну рутину становника/ца у урбаној реалности просторних мрежа и места. Ради се о начину на који се тела становника крећу, организују и групишу у (градском) простору. Ово кретање не успоставља само однос између (тела) становника/ца и градске структуре, већ и међусобни однос (тела) становника/ца, који је посредован том структуром. Истовремено са тачке гледишта самих становника/ца, просторна пракса је онај простор који се види и осећа, који се сазнаје кроз чулно опажање. То је перципирани простор. (Lefebvre 1991)

На основу оваквог одређења просторне праксе као правилности и рутина у кретању кроз простор и правилности и рутина у чулном опажању тог простора, квир просторна пракса у граду ће бити испитивана кроз испитивање могућности и рестрикције у кретању и опажању квир тела (њих самих и ка њима). Ово испитивање се односи истовремено на начин на који су архитектонском структуром подржани или онемогућени и организовани контакти које кроз кретање, поглед и сензације остварују квир тела са окружењем, укључујући и контакт са другим особама, као и на начин како су организовани контакти са самим телима која у простору одсутају од хетеронормативног понашања и тако постају квир.

Перципирани архитектоски простор представља простор чулног опажања изграђене структуре и истовремено простор чулног опажања омогућен/онемогућен том структуром, било кроз контакт тела и окружења погледом, или другим чулима. Имајући то у виду улога архитектонске структуре као продужетка у механизму перцепције и тиме остваривању друштвених контаката је значајна. Различити положаји тела у архитектонској структури доводе особу у различите просторне услове да опажа и да буде опажена. Промена положаја, односно кретање тела, је стога кључно како би се промениле друштвене позиције и односи које особа успоставља.

Квир тело је тело које одступа од (хетеро)нормативне употребе простора, оно успоставља различите односе које не одговарају нормативним поравнањима пола, рода, оријентације, праксе и улоге. Испитивање квир праксе у перципираном архитектонском простору стога ће ићи у правцу испитивања правилности у рестрикцијама и преумеравању контаката међу телима у граду, у ситуацијама у којима она постају квир тела или у ситуацијама када се она налазе у бизини квир тела. На почетку процеса нормализације ЛГБТК особа ова преумеравања и рестрикције у простору и даље служе како би јавни простор остао и опстао као хетеронормативан. Ипак, могло би се очекивати да са места на којима је нормализација започела, са квир места, рестрикције нестају, и да се измештају на њихов обод.

Како је поменуто, други проблем који се испитује је просторност, и нарочито архитектоничност дискурса који се развија око квир тела, односно архитектоничност репрезентације квир простора. Тема репрезентације простора у говору није следећа која се отвара на путу ка анализи квир простора Београда само зато што се тако прати Лефеврова (1991) просторна дијалектика, иако она представља одличан костур да се о дикурзивности простора, односно просторности дискурса, говори као о динамичним условима производње простора. Ипак, према Лефевру би било очекивано да се ова замисао на основу које се гради, ова репрезентација, тражи у архитектонској или другим институционалним дисциплинама којима се производи простор. Анализа репрезентације квир простора у популарном и стручном говору намеће се у овом раду након дефинисања квир просторне праксе из разлога који је у вези са ограничењима у могућности сазнања о квир простору из оквира архитектонске дисциплине.

Узимајући у обзир да квир простор не настаје као архитектонски простор одозго, кроз институционално пројектовање или планирање, дешава се да се на први поглед ова просторна пракса чини као неархитектонска. Тиме се ствара утисак да у архитектонском простору нема шта да се испитује у вези са овом темом, штавише, да квир простор ни не постоји. Међутим, онолико колико је институционална архитектонска пракса лишена квир тема, толико је обрнуто квир

дискурс препун архитектуре. Било који опис квир положаја као друштвеног, заснован је на просторним, посебно архитектонским односима, терминима и метафорама. Довољно је поменути само неке метафоре карактеристичне за ову врсту говора, које ће бити испитане. Метафоре (изласка из, или останка унутар) плакара (ормара), четири зида, сопствене собе, (центра и) маргине (периферије), показују колико је без њих тешко замислити опис ЛГБТ ситуације. То наводи на помисао да је, иако је квир простор нетретиран (сем изузетно) експлицитно архитектонски и урбанистички одозго, његова репрезентација превасходно архитектонска, као и знање о њему.

Дакле производња квир простора свакако подразумева постојање једног или више посебних архитектонских модела по којима он настаје. Биће занимљиво испитати модел или моделе који се крију у представама које се о квир простору обликују у говору. Да ли, у којој мери и на који начин ови модели имају везе са оним што се догађа у материјалном архитектонском простору на терену? Управо би то могле бити замисли на основу којих се на почетку процеса нормализације обликује квир простор, али и замисли од којих се одустаје како процес нормализације напредује. Ово питање представља теоријску осовину овог рада – анализа размене између репрезентације (простора) и репрезентног (простора репрезентације)². Поредиће у каквом су односу архитектонске представе које о квир простору стичемо кроз говор са оним што квир особе доживљавају у простору града.

То нас доводи и до трећег проблема у вези са предметом истраживања, архитектонске структуре око и на ЛГБТ местима у Београду, као и до питања улоге ове структуре у животу становника/ца, настајања, развоја и нестајања ЛГБТ места, као и проблема производње квир положаја и обликовања укупног београдског квир простора. Градска места која ће бити обухваћена овим прегледом су бројна, иако су везана за свега неколико намена. Учесталост

² Доналд Николсон-Смит (Donald Nicholson-Smith), у свом популарном преводу који сам и сам користио, оригиналну Лефеврову синтагму *les spaces de representation* преводи као *representational spaces* (Lefebvre 1991), чији би најприкладнији српски превод, по мом мишљењу, био *репрезентни простор*. Иако ми се чини да је овакав превод Николсон-Смита помало отежао разумевање оригиналног текста, свеједно он на особен начин истиче разлику између оног што је представљено и оног што представља, па се из тог разлога овде ослањам на њега.

њиховог појављивања и гашења је велика, па ће бити потребно најпре приказати њихов кратак историјат и типологију, којим ће се подржати анализа. Наравно, практично је веома тешко могуће доћи до оног нивоа детаљности података о старијим местима окупљања ЛГБТ особа, какав је примерен за ону врсту структурно-просторне анализе која ће бити спроведена у овом раду. Међутим, испитивање је и усмерено претежно на савремене феномене, и у временској перспективи почиње обртом који се са ЛГБТ употребом јавног простора догађа крајем деведесетих година двадесетог века. Неки традиционални облици окупљања настављају да постоје у извесној мери и после овог обрта. Они су, такође веома битни, и биће обухваћени анализом, али њен фокус је на новонасталим облицима окупљања у јавном простору, у кафеима и клубовима, на уличним манифестацијама, и културним догађајима. Ипак, нека старија места сусрета и окупљања, која, уколико су и постојала, нису преживела до релативно скоре прошлости од неколико деценија уназад, неће бити разматрана.

Неколико је проблема који ће бити обрађени у трећем поглављу. Најпре се испитује како се подела, кривљење и неодређеност у квир просторној пракси манифестује око ових места. Након тога се испитује упоредивост просторног модела који је у другом поглављу установљен у дискурсу, са оним што се догађа на терну. Тај специфичан, препознатљив и обједињујући модел, карактеристичан за систем просторних односа, који се појављује у говору о и око квир положаја, ће се звати *модел унутрашње периферизације*. Утврђивање мере и облика унутрашње периферизације на ЛГБТ местима у савременом Београду је тема за себе. Након њене обраде ће бити испитана динамика у развоју или одступању од овог модела на геј местима, како би се откриле промене и тенденције у производњи савременог квир простора, као и отворило поље за истраживање могућности планирања и пројектовања у квир простору.

Циљ истраживања је да се испита однос између архитектуре и квир простора уопште, а посебно у градском простору савременог Београда. Овај циљ је постављен, говорећи у смислу Лефеврове просторне дијалектике, мало даље од описивања живљеног, према анализи једне просторне праксе, и чак мало даље од тога. Основно питање тиче се концептуализираног простора. Интересантно је шта

то у архитектонском простору, или који то архитектонски односи, учествују у производњи и обликовању квир простора. Такође је интересантно на који начин се ови односи размењују између говора и материјалног градског окружења, између знања и праксе, од места до места, и кроз време.

Имајући у виду сложене, различите и унеколико супротстављене теоријске моделе, који су до сада развијени у литератури о квир простору, примарна намера је да се пронађе одговарајући угао посматрања на квир просторну праксу. Након што се дође до њеног темељног објашњења, можемо покушати да одредимо оне архитектонске чворове који представљају места на којима се укршта нормализовано и девијантно, стрејт и квир, односно да одредимо структуре које чине могућим појављивање квир тела. Тада можемо да откријемо какве су то тачке обрта у простору, тачке око којих се описује и опстаје квир живот. И коначно, тада можемо да испитамо шта се догађа у овим тачкама у Београду.

Да би се уопште могле детаљно испитивати особености, као и развој квир архитектонике, потребно је да се, упоредним прегледом постојећих теоријских модела, квир просторна пракса опише на свеобухватан начин, који ће прецизно указати на место и значење које у њој заузима архитектоника. У основи постоје два теоријска приступа квир простору, један који га одређује негативно, као простор одступања од нормативног, као простор присилног и субверзивног одсуства, и други, који га одређује као супротност стрејт простору, као присуство друге нормалности. Скоро је очигледна чињеница, чини се препознатљива већини оних којима је блиско ЛГБТ искуство, а која ће свакако бити и образлагана у овом раду, да и један и други опис одговарају збиљи у зависности од ситуације. Штавише, намера је да се покаже да су обе концепције међусобно зависне и разменљиво чине укупност квир праксе. Замисао је да се открије механизам, који је посебно карактеристичан за квир простор, којим се обликује овај позитивно/негативни обрт, а тиме обликује и сам квир простор.

Основни циљ је да се пронађе структурни образац који регулише поменути обрт, модел којим се остварује конститутивни дисконтинуитет у квир простору и омогућава његова неодредљивост, односно онемогућава да се квир тело истовремено види као оријентисано и као позиционирано у простору града. Тиме

би се открио просторни образац скривања и присилне (хетеро)нормативноности, и истовремено, структура чијим се перформативним понављањем производи квир тело и простор.

Уобичајено место на коме би најпре требало потражити овај образац је тамо где је обликовано и одакле се преноси знање о квир простору. То је говор који се развија о и око квир тела, то је место које овде можемо звати и квир дискурсом. Намера је да се испита просторност квир дискурса, пре свега кроз испитивање просторних и посебно архитектоничних термина и метафора. Ово би требало да открије у којој мери постоје заједничке особености архитектонике око квир тела и какве су оне.

Надаље, замисао је да се резултати овог испитивања провере у материјалном градском простору савременог Београда. Претпоставља се да се просторни обрасци могу преносити на различите начине, а да су перформативи склони клизању. Зато је занимљиво открити, описати и објаснити шта се са квир просторношћу догађа у конкретном архитектонском окружењу, пратећи могуће промене везане за различите локације, положаје, ситуације и време, пратећи промене и непроменљивости у обликовању ЛГБТ места и јавног простора. То је један од начина на које би било изводљиво описати производњу и развој квир простора Београда, и отворити питања поређења са другим градовима, питања тенденција и предвиђања, планирања и питања степена слободе.

1.2. Претходна истраживања из области производње друштвеног простора, архитектуре и квир студија

Окосницу овог рада чини покушај да се теорија производње друштвеног простора Анрија Лефевра прочита из квир угла, како би се испитала производња квир простора у смислу Лефеврове просторне дијалектике. Специфична концептуализација тела, *просторног тела* код Лефевра, је донела његовој теорији широку примену у савременим антропогеографским истраживањима (Simonsen 2005), и чини је барем исто толико погодном у антропоархитектоским

истраживањима ове врсте. Из тог разлога је његова јединствена и широко цитирана „Производња простора“ (Lefebvre 1991) полазни теоријски извор.

Пратећи логику представљену у тој књизи овај анализа у овом раду је подељен у три главе од којих се свака бави једним од три вида производње простора: перципираним, замишљеним (репрезенацијом) и живљеним. С тим у вези се групишу и основне информације којима је инспирисано свако од ових поглавља. Најуопштеније говорећи, први део се нарочито ослања на фундаменталне текстове квир теорије и њихов однос са просторном теоријом и дијалектиком; у другом делу се укрштају текстови квир географа са архитектонским теоријама просторне синтаксе и знањем које је о квир простору обликовано у популарном и стручном говору; трећи део превасходно испитује податке са терена и из примарних извора у светлу претходних поставки.

Продор теорије перформативности и квир теорије од почетка деведесетих година прошлог века, са парадигматично широким утицајем радова Џудит Батлер (Butler 1990; 1993a; 1993b; 1997), за последицу је имао и појављивање појма квир простора у појединим текстовима из области већине хуманистичких и друштвених дисциплина. Наравно, нема никакве сумње да је у овоме велики допринос и других аутора (нпр. Foucault 1978; Sedgwick 1990; 1994). Најзначајније теоријске обраде појам квир простора је имао у области квир феноменологије и квир географије. Антропогеографи и антропогеографкиње отишли су најдаље и у испитивњу могућих примена теорије перформативности у простору (Gregory et al. 2009; Gregson and Rose 2000; Nelson 1999; Thrift 2000) Они су на различите начине покушавали да превазиђу одсуство просторних импликација у оригиналним формулацијама теорије перформативности, било да су простор посматрали као сцену за различите перформансе идентитета, или су саме просторне односе посматрали као перформативне у производњи идентитета. Уз то постоје и ретки и мање утицајни скорији пандане у архитектонској теорији (Smitheram 2011), који позивају да се Батлер чита из архитектонске перспективе и указују на грешке у тумачењу односа перформанса и перформативности у архитектонском контексту. У архитектонској теорији је, ипак заступљеније и за овај рад значајније испитивање самоорганизованости простора (Vardy 2009), јер

говори о механизмима производње простора који нису институционални и настају упркос игнорисању од стране дисциплине.

Анализа перципираног квир простора, којом ће се најпре бавити, ослања се у највећој мери на текстове архитектонске теорије родног простора, као и на текстове квир теоретичара који се баве простором. С једне стране, за ту анализу ће пресудни бити текстови објављени у зборнику „Сексуалност и простор“ који је уредила Беатриз Коломина (Colomina 1992), и сами њени текстови из овог зборника, којима се архитектура анализира као направа (*device*) за перцепцију. Са друге стране, поред поменутих радова Џудит Батлер, за ту анализу биће од користи још неки њени текстови (Butler 1994; 2004), али пре свега, књига Саре Ахмед „Квир феноменологија“ (Ahmed 2006а), где се просторна структура такође посматра као направа (*device*), овај пут направа за оријентацију. Поред тога квир место се посматра и из угла такозваних постквир анализа. На основу Гринових текстова „Геј али не квир“ и других (Green 2002; 2007), можемо да правимо разлику између геј места као места чија намена подлеже јасним нормама, и квир места које је шире одређено као субверзивно у односу на важеће доминантне норме. Уз то, недавно објављена Пенијева књига „После квир теорије“ (Penney 2014) доноси угао посматрања на квир место као последицу хомофобичне фантазије.

Велики број истраживања, од теоријских до теренских, у области квир географије је до сад најзначајни ослонац за испитивање квир простора. Најпре се, почетком деведесетих година појављују зборници текстова који се баве односом идентитета и простора (Keith and Pile 1993). А онда, преломни тренутак за ову област настаје објављивањем зборника „Мапирање жеље: Географије сексуалности“ (Bell and Valentine 1995). Главни допринос текстова овог зборника је у испитивању простора, често и архитектонског простора, као сексуализованог, и сексуалности као нечег што је просторно, као и у испитивању перформативности у простору. Убрзо следе и други зборници који се баве сличним темама, „*BodySpace*: дестабилизирајуће географије рода и сексуалности“ (Duncan 1996), „Нове границе простора, тела и рода“ (Ainley 1998), и „Места кроз тело“ (Nast and Pile 1998). Има свакако још важних географских истраживања објављених средином деведесетих

година прошлог века, која су усмерена на питања простора и рода (нпр. Massey 1994). Наредних година ова тема привлачи све више пажње, па се појављују многи географски чланци који нам могу бити од помоћи да разумемо квир простор (Bell and Binnie 2004; Silvey 2006; Oswin 2008). У свим овим текстовима налази се основа за испитивање које ћемо обављати у погледу везе простора и сексуалности, рода и перформативности. У њима је, кроз испитивање простора корисника/ца, живљеног простора, показивано како се просторни и друштвени односи међусобно одређују кроз одвајања/спајања и удаљавања/приближавања, као и кроз перформативно понављање односа.

Појаву зборника радова квир антропогеографских истраживања истовремено прате и неколико сличних зборника који обједињују текстове из нешто хетерогеније области испитивања квир простора, урбанизма, архитектуре и политике простора. Најпре је објављен „Сексуалност и простор“ (Colomina 1992), потом „Квиреви у простору“ (Ingram, Bouthillette and Retter 1997), и „Род простор архитектура: интердисциплинарни увод“ (Rendell, Penner and Borden 1999). Ипак, постоји сразмерно мали број текстова из области квир архитектуре који се баве истраживањем простора као живљеног квир простора. Врло често су, када је реч о архитектури, то сасвим другачија испитивања, усмерена на мање или више успешну анализу објеката чији су аутори ЛГБТК особе, на пример у случају „Квир простора“ Арона Бетског (Betsky 1997), или на анализу историјске сегрегације мушког и женског простора (Martin and Sparke 2003; Kuhlmann 2013), или, рецимо, на историзацију родног антропоморфизма архитектуре (Agrest 1988).

Ипак, понеки историјски увиди баве се испитивањем градских геј места и живота кроз историју (Higgs 1999; Aldrich 2004), али она дају само делимичан увид у архитектонску стварност квир простора. Тек ретко се у архитектонској теорији аутори/ке баве савременим живљеним квир простором (Ahrentzen 2003; Cottrill 2006; Suwatcharapinun 2007), као и планери/ке градским ЛГБТК развојем (Doan 2015), или градским политикама (Bailey 1999).

Након покушаја да се перципирани квир простор објасни помоћу, поделе кривљења и принципа неодређености, бавиће се просторношћу и архитектоничношћу популарног и стручног говора који се групише око квир

питања, као и анализом архитектонске метафоре квир положаја у том говору. Уз већ више пута поменуто „Квир феноменологију“ (Ahmed 2006a), једно од најзначајних истраживања, којим је нарочито инспирасано ова глава, је књига Мајкла Брауна „Простор плакара: Географије метафоре од тела до глобуса“ (Brown, 2000), посебно у деловима у којима се бави дискурзивношћу простора и просторношћу дискурса. Ипак, поред тога што ће осим метафоре плакара бити анализирана просторност и неких других метафора из квир дискурса, оно у чему ћемо у овом поглављу отићи корак даље од Брауна, је покушај да се релација архитектонских просторних односа са друштвеним односима репрезентованим у говору, испита на веома сличан начин на који су је у материјалним остацима архитектонског простора испитивали теоретичари просторне синатксе Бил Хилијер и Џулијен Хансон у њиховој књизи „Друштвена логика простора“ (Hillier & Hanson, 1984). Иста врста анализе, на крају ће се спровести у трећој глави анализе, само овај пут испитујући материјални архитектонски простор савременог Београда, и ослањајући се на примарне изворе.

1.3. Извори о квир простору Београда

До сада постоји свега неколико објављених научних радова који се баве директно животом ЛГБТ особа у Београду и Србији. Поред тога постоји и једна докторска дисертација у рукопису која проблематизује друштвену и просторну организацију МСМ особа (Максимовић 2011). Ретка су и истраживања која имају општије културне и уметничке теме у вези са квир особама (Kesić 2016). Колико је аутору познато, ако изумемо испитивања јавног мњења и ставова о ЛГБТ и унутар ЛГБТ заједнице, сва објављена истраживања се налазе у зборнику „Међу нама: неиспричане приче геј и лезбејских живота“ (Blagojević i Dimitrijević 2014). Међу овим радовима постоје само три који посебно проблематизују поједине делове простора свакодневног живота, било да се ради о приватном (Erdei 2014), или јавном простору (Burmaz 2014; Dimitrov 2014). У тексту о геј клубовима, који је објављен у поменутом зборнику, започето је бављење специфичном структуром архитектонских односа на геј местима, о којој се говорило као о *унутрашњој периферизацији* квир простора (Burmaz 2014). У овом раду ће се наставити са

анализом феномена унутрашње периферизације, посматрајући га у ширем контексту, и образлажући га као конститутивни архитектонски однос у производњи квир простора.

Заједно са ових неколико текстова из зборника „Међу нама“, и остали извори, који се могу наћи у периодици, на интернет сајтовима намењеним информисању и окупљању ЛГБТ особа, и другде, сви су скоријег датума, и углавном су везани за издавачке активности невладиних организација. Рецимо, Геј стрејт алијанса објављује своје годишње извештаје о стању људских права ЛГБТ особа у Србији од 2007. године и они су важан извор информација из своје области (GSA 2008b; 2009; 2010b; 2011; 2013; 2015). Ова организација је објавила и још неколико релевантних извештаја, истраживања јавног мњења (GSA 2008a; 2010a), и једну мапу, која представља занимљив покушај приказа просторне расподеле документованог насиља у Београду (Dimitrijević i Knežević, 2010).

Слично као Геј стрејт алијанса, и „Лабрис“ – организација за лезбејска људска права објављује годишње извештаје о положају ЛГБТ(ТИК) популације од 2005. године (Vučković 2006; 2007; 2008; 2009; Vučković i Savić 2010; Savić 2011; Todorović 2012; 2013; 2014; 2015). Организација Сигуран пулс младих је поред редовних истраживања здравља ЛГБТ популације и других ризних група у Србији, објавила и неколико корисних анализа везаних за живот ове популације (Fetoski et al. 2012; Teravčević i Fetoski 2014; Teravčević et al. 2014).

Уз ова штампана издања, један број информација можемо наћи на домаћим и глобалним веб сајтовима за информисање, окупљање и упознавање ЛГБТ особа (GS 2017a; Labris, 2016; PPB 2017; PR 2016; SPY, 2015). Ти сајтови са својим местима за комуникацију, била она групна или један на један, јавна или приватна, кроз огласе, чет и форуме, и сами представљају (виртуелни) део квир простора. Из тог разлога ови сајтови су у једној мери и сам предмет овог истраживања, поред тога што могу бити извор, нарочито када су у питању формална и неформална ЛГБТ места и окупљања, као и живот заједнице. Извесни подаци, првенствено у вези са јавним местима окупљања ЛГБТ особа, налазе се и у чланцима онлајн магазина и портала (Kesegi 2012; GSG 2012a; GSG 2012b).

Упркос наведеним изворима, не само због временске ограничености њихових података на свега неколико последњих година, већ и веома уског домена из ког се подаци сакупљају, анализирају и објављују, и пре свега због одсуства јавно доступних информација и научних истраживања о животу ЛГБТ особа из различитих области, очигледно је да се суочавамо са предметом истраживања чија је историја јако скривена, потиснута, непостојећа, скоро немогућа. Из тог разлога ослањање на властита искуства и поглед, док аутор буде говорио о овој ствари ће ми бити од велике користи, јер могућности доласка у додир са квир објектима се отварају једино ако се приближимо квир простору као живљеном, а још пре ако га и живимо. Није необично што у поменутом, првом, недавно објављеном истраживачком пројекту који се бави геј и лезбејским животима, у деловима који су везани за савремени свакодневни квир живот у Београду, главнина истраживања користе етнографски метод сакупљања и приказивања података (Blagojević i Dimitrijević 2014). До једне групе значајних информација о јавним местима окупљања и манифестацијама, дошло се у личној комуникацији са организаторима ових догађаја, који су били љубазни да поделе са аутором своја сазнања и детаље личних архива и сећања (Janjić 2013; Milićević 2010; Stojanović 2016). До великог броја података дошло се и у директним разговорима са становницима.

Сва места у Београду, која буду мапирана и чији просторни модели буду предмет анализе, аутор је сам посетио и испитивао директно на терену. За неке посебно важне од ових анализа одлучено је да се користи додатно и архивском грађом (ПЗПК49, 1922; ИПНЗКЉ4, 1940; ЗДИТ, 1961; UZB, 2010), а у осталим случајевима таква грађа није била потребна.

1.4. Основне хипотезе

1. На почетку процеса нормализације, перципирани квир простор настаје поделом као просторна пракса којом се простор криви, а квир тело скрива и дезоријентише, и којом се отежава истовремено одређивање његовог положаја и оријентације у архитектонској структури града.

Испитивање улоге архитектонског простора у квир животу савременог Београда, отвара низ питања. Прва група питања тиче се опажане просторне праксе. Шта је то квир простор? Каква је квир пракса у граду и у каквој је вези са архитектонским простором? Какав је однос ЛГБТ простора и квир простора? Да ли, у погледу свега тога, има особености производње квир простора у Београду?

Изгледа да квир простор настаје у сталној смени скривања и откривања личних оријентација (и непотпуних идентитета), које су стога квир. То није простор континуитета у ком је могуће слободно смештање тела, то је простор дисконтинуитета, немогућности под присилом (хетеро)нормативности, простор налажења властитог места као другог – тамо где му није место, то је простор оклевања. Бројни просторни механизми око квир тела мењају ниво у структури, реконструишући границу и одржавајући искључивање.

Ослобађање, колико и присила, производи квир положај. Тензија настаје када тело почне да се оријентише. Тада почиње његово структурно-архитектонско истискивање, кривљењем и набирањем околног простора, а његов положај постаје релативно невидљив. Зато су ЛГБТ места или скривена, или временски изолована, или у ненормативном режиму употребе. И у једном, и у другом, и у трећем случају, тешко је опазити и одредити положај квир тела у простору града.

Зато је прва од три основне полазне тезе у овом истраживању, тврдња да квир простором влада специфичан принцип неодређености, који овај простор регулише тако што онемогућава да се истовремено опазе и одреде оријентација и позиција квир тела. Начин на који се квир простор обликује у својој неодредљивости је базично архитектонски. Управо се у његовој архитектоници, кроз извесне структуре границе и просторну синтаксу одвајања, обликује чвор у ком се узајамно смењују видљивост положаја и видљивост оријентације.

Ово не мора да значи да је тело заувек заробљено. Оно може исклизнути из квир положаја. Међутим, београдско искуство је углавном сасвим далеко одатле, и поред тога што је у Београду процес нормализације у извесној мери покренут.

2. Репрезентација квир простора је архитектонска, иако се она изворно обликује у говору, по моделу унутрашње периферизације.

Друга група питања ка којима је усмерен овај рад тиче се репрезентације квир простора. Већ је напоменута сасвим очита околност да таква репрезентација не постоји у институцијама, што укључује и њено одсуство из архитектонске праксе, те да је зато не можемо наћи ни тамо где бисмо, читајући Лефевра (1991), најпре очекивали да се сретне са концептуализацијом (у производњи) друштвеног простора. А ипак, квир простор се производи, и као такав он подразумева изван систем односа (положаја) тела у архитектонском окружењу града. Из ова два разлога, морамо открити где се крије знање о квир простору и где да тражимо његов производни код, ако не у дискурсу „научника, планера, урбаниста, технократа и инжењера друштва“ (Lefebvre 1991, 38).

Ово што на први поглед подсећа на одсуство „мода производње“ (Lefebvre 1991) квир простора, уствари прикрива квир постојање, и заправо представља, с једне стране насилни, а са друге потенцијално субверзивни механизам у његовом настајању. Јер, колико год квир простор упадљиво недостајао у архитектонској и урбанистичкој пракси, толико је квир дискурс препун просторних и, нарочито архитектонских односа, појмова и метафора, па архитектуре у обликовању квир простора уопште не мањка. И то важи колико за популарни, толико и за стручни говор о темама, и око тема друштвеног положаја квир тела. Испитујући понаособ архитектонику у метафорама плакара (ормара), властите собе, четири зида, и маргине (периферије), као и , након тога, испитујући такође и њихов међусобни однос методом просторне синтаксе, открива се један синтетички модел. Према том моделу је тело многоструко асиметрично спојено/одвојено од друштва, и низом индиректних веза дистанцирано од окружења. Овај модел је због специфичног искључивања тела, као да је периферијско, а ипак на унутра, уместо на споља, назван моделом унутрашње периферизације.

3. Живљени квир простор Београда насаје по моделу унутрашње периферизације. По промени у начину његовог учешћа у производњи простора можемо пратити промене у степену нормализације ЛГБТ тела.

Када се у овом раду говори о квир простору, усмерава се првенствено на простор ЛГБТ особа у процесу нормализације. Током тог процеса употреба материјалног простора града, где је модел унутрашње периферизације присутан у обликовању квир простора одвајајући/спајајући ЛГБТ места са стрејт местима, пролази кроз различите промене. Насупрот томе, за то време није примећена било каква променљивост просторно-архитектонског модела унутрашње периферизације у квир дискурсу.

Постоје две перспективе из којих је намера да се анализира веза овог модела у говору и у граду. Једна је постмарксистичка, ослоњена на Лефевра, друга постструктуралистичка, ослоњена на Батлер. Ако се, како се најпре предлаже, овај модел схвати као репрезентација квир простора у смислу Лефеврове (1991) просторне дијалектике, остаје да се одговори на питање на који начин он учествује у производњи простора. То се можемо питати посебно узимајући у обзир динамичну разноврсност у животу квир места, и истовремену ригидност репрезентације простора у говору. Шта можемо закључити из променљивости њиховог односа? Пратећи промене у јављању ЛГБТ места, и формирајући њихову типологију према њиховом садржају, контакту са јавним простором и режимом употребе, можемо издвојити неколико различитих нових типова попут ноћних клубова, барова, манифестација и делимично пријатељских места, паралелно са традиционалним крузинг зонама, које у некој мери и даље опстају. Поређењем модела материјалног простора на сваком од ових места, са моделом унутрашње периферизације можемо пратити промене у степену нормализације ЛГБТ тела.

Могуће је посматрати унутрашњу периферизацију и као неметфоричну. Са овим у вези је и хипотеза да се унутрашња периферизација може анализирати и као перформативни однос у обликовању квир простора, другим речима да се преноси кроз понављање од места до места и од контекста до контекста, и да на тај начин ставра препознатљиви квир простор. Овај перформатив клиза (мења своју улогу) и својим клизањем открива променљивост простора и сведочи о променама које настају око ЛГБТ тела у Београду. Савремене промене у овом просторном перформативу говоре о променама око ЛГБТ тела у Београду.

Биће занимљиво преиспитати и тезу да појава виртуелног квир простора, омогућеног појавом интернета и бројних онлајн квир места, пасивизра потребу за нормализацијом јавног простора и истовремено смањује тензију у дисконтинуитету квир простора, доносећи истовремено више слободе квир телу уз мање промене градског простора.

2. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

Фуко у „Историји сексуалности“ показује да је за разлику од претходних времена са почетком модерности сексуалност постала непроменљива карактеристика тела чији је идентитет одређен кроз јединство пола, анатомије, чулности деловања и праксе, те да су сексуалне праксе, некада посматране као тренутна активност, постале трајно везане за тело, прелазећи тако из временског у просторни оквир. (Foucault 1978, 43) Питање тела и утеловљења је последњих деценија постало до те мере присутно у хуманистичким и друштвеним наукама, и то не само у феминизму и квир студијама, да би од 1995. године био основан и веома утицајан научни часопис „Body and Society“. Бављење питањем тела у друштвеној теорији заснива се на неколико традиција, од којих су најважније традиције француског феминизма де Бовоар (de Beauvoir), Кристева (Kristeva), Иригаре (Irigaray) и Сиксу (Cixous), потом феноменолошке критике картезијанизма у радовима Хусела (Husserl), Хајдегера (Heidegger) и Мерло-Понтија (Merleau-Ponty), и историчара тела какви су Фуко или Елијас (Elias). (Simonsen 2005, 1) Ипак, за Лефевра, као за мало кога другог теоретизација тела је у директној и неизбежној вези са разматрањем простора, материјалног „чулно-сензуалног“ простора.

Западна филозофија је *издала* тело; она је активно учествовала у грандиозном пројекту метафоризације која је *напустила* тело; и она је *порекла* тело. Живо тело које је истовремено субјекат и објекат, не толерише такву концептуалну поделу, па су због тога филозофски концепти пропали у категорију ознаке не-тела.

(Lefebvre 1991, 407, курзив и наводници преузети)

Лефеврово занимање за тело је засновано на концептуализацији праксе која је комплексно, недовршено и многоструко. Оно почива на природи, прошлости, људским могућностима, и креће се од гестова до држања тела, преко свакодневних активности, до свеукупне друштвене праксе у економским и политичким сферама. (Simonsen 2005, 1) Из тог разлога је његова теорија довољно

свеобухватно полазиште за сва истраживања која се, попут овог, баве материјалним просторним односима и њиховим друштвеним контекстом, посебно у области хумане географије и архитектуре. Лефеврова дијалектика производње друштвеног простора на нарочито добар начин повезује тело са материјалним окружењем, јер он сваки од три ступња у његовој производњи разматра из перспективе простора и из перспективе тела становника. Тако је просторна пракса оно што се из перспективе тела појављује као перципирани простор, репрезентације простора су оно што је замишљени простор, а простори репрезентације, оно што је живљени простор. Свака од наредне три главе анализе у овом раду биће посвећена једном од ова три стадијума производње простора.

2.1. Оквир за анализу квир просторне праксе

У намери да објасни друштвену производњу простора, Лефевр (1991, 11) наглашава потребу да се формулише једна врста теоријског обједињавања физичког, менталног и друштвеног, обједињавања које мора бити у основи друштвене теорије простора. Оваквим јединственим приступом би се могла превазићи и дисциплинарна подела, која одржава различите врсте простора удаљеним једне од других, па физички, ментални и друштвени простор могу изгледати као да се не преклапају, и поред тога што они у стварности претпостављају, подразумевају и наговештавају постојање један другог.

Раздвојеност различитих простора о којој на овај начин говори Лефевр, веома подсећа на ситуацију са којом се сусрећемо на почетку испитивања начина на који се квир простор обликује у архитектонској структури. С једне стране је познат велики број искустава и извештаја о квир животу у граду, могуће је доћи до сазнања о различитим приватним и јавним местима, путовањима, миграцијама, окупљањима и груписањима, која су била специфично везана за ЛГБТ особе. С друге стране, архитектонско образовање и пракса нас уверавају да никакве архитектонске специфичности не можемо повезати са сексуалним идентитетима, посебно не у смислу у ком су кроз архитектонску производњу подржавани класни, етнички, национални, расни, верски, родни, и бројни други идентитети.

Изгледа да се унутар локалне архитектонске дисциплине ни намене, ни облици, ни значења не раздвајају око линија сексуалности. Поврх тога, очигледно је да су на сцени бројни начини да се постојање квир просторне праксе потпуно превиди из архитектонског, урбанистичког или планерског угла. У најбољем случају, ако би се неким уобичајеним путем за струку и дошло до извештаја о њој, могло се очекивати да се просторни значај ове праксе задржи на дистанци маргиналног, као да постојала она или не, наши градови свакако не би ништа другачије изгледали. Чинило се да се о квир простору може говорити из антрополошког угла, у откривању још једне ненаписане историје, али да у области архитектонске дисциплине и главног тока приче о просторној пракси друштва, ово знање није од значаја.

Прикривање чињенице да неко друштвено деловање неизоставно производи свој простор, има везе са нешто општијим проблемом да се простор препозна као друштвени производ и производ једног друштва. Занимљиво је прочитати Лефеврово (1991, 28) објашњење овог проблема, које упућује на постојање двоструке илузије. Један њен облик он зове *илузија транспарентности*, а други *релистична илузија*. Ова два облика хране један други и пропадају један у други, тако што први, близак идеализму, превиђа просторне облике који нису одговарајући исказима и идејама, а други, близак материјализму, онемогућава сложени приступ значењима једног просторног облика. Двострука илузија чини да у простору који се доживљава као невин, прозрачан, схватљив, слободан за акцију, без замки и тајних места, у простору у коме је размештен дизајн као медијатор између менталне и друштвене активности, и где се претпоставља сирова коинциденција између друштвеног простора и простора мисли и исказа, све што је скривено са једне стране дизајна, остаје ван домашаја са друге стране. Изгледа да је, и поред тога што сам Лефевр не инсистира на значају таквог става док говори о двострукој илузији, у овом његовом објашњењу, заправо основни инструмент илузије, и у једном, и другом случају, баш дизајн (у оба своја значења). Могли бисмо рећи да, користећи се илузијом транспарентности и природности, дизајнерске дисциплине теже да завладају простором по свом нахођењу, контролишући шта ће ући на сцену.

Како би се осветлио процес којим се производи друштвени простор, Лефевр (1991, 33) предлаже његово посматрање и анализу кроз дијалектичку тријаду просторне праксе, репрезентације простора и простора репрезентације. О првом члану ове тријаде он често говори и као о перципираном простору. Просторна пракса обједињује продукцију и репродукцију, локацију и просторне карактеристике сваке друштвене формације, којој осигурава континуитет и извесну кохезију. Репрезентације простора су у вези са односима производње и редом који ови односи намећу, па због тога у вези са знањем. Зато репрезентације простора зове и замишљеним простором. Простор репрезентације, или живљени простор, утеловљује симболизам повезан са тајном и подземном страном друштвеног живота.

Овде се већ, кроз помињање перцепције, живота, дневне рутине, места и мрежа, сасвим јасно налазимо у области испитивања које је усмерена на тело, тело у граду, свету, групи, итд. Уочљиво је колико се Лефевр у својој теоријској концептуализацији, некад експлицитно, некад имплицитно, непрестано враћа на питање тела у простору. То је један од основних разлога због којих је његова дијалектика од значаја за моје истраживање. На пример, сви термини којима је означена тријада његове дијалектике, наиме пракса-репрезентација-репрезентност, који се односе на простор, увек су у његовој теорији праћени одговарајућим паром израза који указују на тело: перципирано-замишљено-живљено. Тело и простор – друштвено произведени простор, тело и архитектура, нису одвојени. Тело је у првом случају део структуре града, у другом произведено градом, а у трећем производи свој град.

Перспектива из које Лефевр пише је најчешће далеко општија од партикуларне усмерености на простор једне мањинске заједнице, или неколико мањинских појава, које су тема овог рада. Он је најчешће заинтересован за питања друштва као целовитог сисрема односа у неком историјском периоду, и с тим у вези, на укупни простор тог друштва. Ипак, не видим како би тријадни аналитички инструмент, којим се испитује производња простора, могао имати ограничену применљивост заисно од општости друштвеног феномена и одговарајуће просторности која је у питању. Уствари и сам Лефевр често и лако мења позицију

на скали размере проблема које разматра. У тренутку када разматра једну од последица своје хипотезе о простору као друштвеном производу, он јасно наглашава да *било какво* „друштвено постојање“ које би тежило да буде „реално“, а не би успевало да произведе властити простор, не би било ништа друго него необична врста апстракције, која би пре или касније нестала, остајући без идентитета, именовања и слабе реалистичности (Lefebvre 1991, 53, курзив мој, наводници преузети). Из тог разлога намера је да се опроба овај његов тријадни инструмент као сасвим применљив и на унеколико уже теме које отвара овај рад.

Прво што се примети ако се производња квир простора посматра у поменутом троуглу, је неуравнотеженост међу његовим теменима. Тамо где смо навикли да се репрезентација друштвеног простора производи, као што је већ поменуто, квир привидно не постоји, а скоро сва сазнања долазе из живота становника/ца. То ствара извесну забуну у перцепцији. Имајући у виду да просторна пракса подразумева активност тела према „спољашњем свету“, јасно је да је активност квир тела отежана у таквој просторној неравнотежи. Али није отежано само просторно деловање и перцепција простора коју има квир тело, отежана је и перцепција самог тог тела као квир тела.

Уобичајено, перципирани простор у савременом свету по Лефевру увезује дневну реалност (рутину) становника/ца са урбаном реалношћу места и мрежа. У овом смислу изузетост квир простора од доминантне градске реалности је тек један благи помак, који лако може промаћи посматрачу. Једва по нека, сасвим незнатна, другачија тачка на мапи, сасвим маргинално место, само краткотрајан догађај у граду, праћени, истина унеколико уочљивијим, необичним одступањима у рутини на приватним и јавним местима, ипак ни изблиза тако оштрим да би могла бити поремећена доминантна структура ових места.

Међутим, ако покушамо да установимо на који начин настаје, овај, макар наизглед мали отклон, шта је то што га карактерише и производи, може изненадити колико дубоко и прецизно његов расед задире у просторну праксу града. Ради се о томе да је свако другачије место, свако квир место, вентил слободе, чија улога у квир животу и простирању квир тела далеко превазилази његову формалну намену. Да нам ово постане јасно, довољно је само погледати

текст Славча Димитрова (Dimitrov 2014) који говори о геј кубовима у Београду као о местима самоидентификације и повезивања са широм заједницом, као о унеколико лиминалним друштвеним просторима (Turner 1991), хетеротопијама (Foucault 1984), и демократским местима, где је отвореност за различитости, а не хијерархија и искључивост, основ њихове организације. Ипак, још значајније, и сва остала места у граду у дневној рутини квир тела доследно измичу заокруженој нормативној намени.

Требало би избећи ризик да се овако описан просторна пракса квир тела поједностављено разуме као она која просто одступа од норме на сличан начин у свим местима простора. Та замка у размишљању помало прети и ако се зауставимо на одређењу појма *квир* као скупа (сексуалних) идентитета који су супротни хетеронормативној подели, као скупа идентитета који нису (хетеросексуални). Другим речима, ако прихватимо пуко негативно дефинисање, и даље само у односу на норму. Међутим, нити је квир супротстављање норми ригидно у својој доследности, већ се пре ради о поигравању, измештању и субверзивном дестабиловању норме, нити је квир простор свуда конзистентно промењен ненормативном рутином.

Напротив, квир простор је хетероген на нешто другачији начин него (хетеро)нормативни простор. Када се у овом раду говори о хомогености односно хетерогености простора, о њој се говори у односу на хегемонију једне доминантне норме у одговарајућем простору. Тако је хомоген простор онај у коме видљиво влада доминантно, присилно и искључиво један нормативни поредак, док је хетероген онај простор у коме се нижу једна поред других или преклапају поља различитих нормативних поредака. Хетеронормативни простор је у том смислу хомоген јер намеће само један важећи систем односа међу телима у простору, где пол, род, оријентација, пракса и улога неког тела морају увек бити у једној од две линије бинарне родне поделе, а остале односе истискује и чини немогућим.

Унутар квир простора, с друге стране, постоје и поделе сасвим другачије од оних какве постоје у хомогеном доминантном простору града, замишљеном у оквиру институција и архитектонске дисциплине поделе које га чине хетерогеним. Разлог за ово је што постоје две врсте места у квир простору. На првим местима, квир

тела прате нормативну (планирану или пројектовану) намену, иако су одступања у начину на који је прате мање или више присутна. У случају сексуалних мањина, њихово појављивање на овим местима је праћено прикривеним појављивањем и/или притиском на њихове сексуалности. Рецимо, у највећем делу јавног градског простора и места окупљања у Београду је овакав случај. Уобичајено, на улици, у продавници, школи, базену, итд., начин на који ЛГБТ тела манифестују своју сексуалност одступа од нормативне манифестације, на најразличитије начине.

На другој врсти места у квир простору њихова нормативна намена је од малог значаја, и некад потпуно небитна за квир тела, па ова места добијају додатну квир намену. У случају сексуалних мањина, њихово појављивање на овим местима је праћено јасним појављивањем њихове сексуалности. Овакве локације се често популарно називају геј места. Сва она имају своју примарну намену, од рекреативних, све до културних садржаја, али и битнија додатна значења за ЛГБТ особе и, такорећи, један вишак намене. (Овде се не мисли на имагинарну географију каква настаје као производ еротске или какве друге маште, и која је тема за себе (рецимо у Bell and Valentine 1995, 1). Овде се мисли на материјалу, телесну праксу, на перципирану намену.) Разлика између две описане врсте места, производи поделу у квир простору, или другим речима, квир поделу.

Како је речено, оно што Лефевр назива просторном праксом односи се на дневну рутину становника/ца у урбаној реалности просторних мрежа и места. Ради се о начину на који се тела становника крећу, организују и групишу у (градском) простору. Ово кретање не успоставља само однос између (тела) становника/ца и градске структуре, већ и међусобни однос (тела) становника/ца, који је посредован том структуром. Истовремено са тачке гледишта самих становника/ца, просторна пракса је онај простор који се види и осећа, који се сазнаје кроз чулно опажање. То је перципирани простор. Перципирани архитектоски простор представља простор чулног опажања изграђене структуре и истовремено простор чулног опажања омогућен/ономомогућен том структуром, кроз контакт тела и окружења, и тела са другим телима, остварен погледом, или другим чулима. Различити положаји тела у архитектонској структури доводе особу у различите

просторне услове да опажа и да буде опажена. Промена положаја, односно кретање тела, је стога кључно како би се промениле друштвене позиције и односи које особа успоставља.

На основу оваквог одређења просторне праксе као правилности и рутина у кретању кроз простор и правилности и рутина у чулном опажању тог простора, квир простона пракса у граду ће бити испитивана кроз испитивање могућности и рестрикције у кретању и опажању квир тела (њих самих и ка њима). Ово испитивање се односи истовремено на начин на који су архитектонском структуром подржани или онемогућени и организовани контакти које кроз кретање, поглед и сензације остварују квир тела са окружењем, укључујући и контакт са другим особама, као и на начин како су организовани контакти са самим телима која у простору одсутупају од хетеронормативног понашања и тако постају квир.

У глави која се бави квир праксом као праксом поделе, кривљења и неодређености у перципираном архитектонском простору, квир просторна пракса ће бити истраживана на основу начина на које архитектонска структура регулише кретање и чулно опажање, усмеравање и позиционирање квир тела као субјеката/објеката у граду. Такво посматрање на архитектуру открива њену активну друштвену улогу којом она постаје уређај, направа и алатка за регулисање кретања и опажања окружења око тела и међу телима становника. Кроз рестрикције и усмеравања кретања и опажања и позиционирање тела архитектонска структура учествује у производњи односа субјекат/објекат, у производњи заједница и идентитета.

Постоје две теријске поставке које проблематизују архитектуру као направу за перцепцију, на које ће се ослонити анализа перципираног квир простора. Прва је поставка архитектуре као направе за урамљивање (*framing device*) коју у својим истраживањима родности архитектонског простора користи Беатриз Коломина (Colomina 1992a). Коломина се бави репрезентацијом архитектуре и у архитектури и према њој је начин на који је тело постављено у простор и начин на који је оно репрезентовано у простору у директној вези са његовим родним идентитетом. Архитектонска структура кроз отварања и затварања путева

опажања регулише ову репрезентацију и тиме и родност тела. Када делује као направа за урамљивање архитектура одваја сцену и гледалиште, и успоставља разменљиву игру субјеката и објеката међу телима у простору. Међутим, тела која не припадају хетеронормативној подели улога у овој игри је потребно искључити из хетеронормативног поља, како би се очувао његов поредак. Како направе за урамљивање не служе само да би субјекре усмериле ка, него и од објеката, оне могу деловати и као направе за скривање оних објеката од којих нас усмеравају. Архитектонска структура која отвара један пут за кретање и опажање, затвара друге путеве. То је начин на који она истовремено може да учини присутнима једне и искључи друге особе. Због тога структуре које производе хетеронормативне родне односе у простору делују као направе за скривање квир тела.

Друга теоријска поставка која проблематизује просторну структуру као направу за перцепцију и на коју ће се ослонити анализа квир просторне праксе је концепција архитектонских елемената као направа за оријентисање (*orientation devices*). Ову концепцију представила је Сара Ахмед у свом феноменолошком испитивању квир тела и простора. (Ahmed 2006a) Према овој концепцији просторна структура усмерава тело ка једним објектима истовремено од других објеката те на тај начин омогућава пожељне и онемогућава непожељне оријентације и положаје тела. Захваљујући оваквом погледу на структуру можемо испитати како се дестабилизацијом једнозначне везе између позиције и оријентације тела у простору архитектонским елементима одржава хетеронормативни поредак и дезоријентишу квир тела у хетеронормативном пољу, али и како се производи квир простор.

Постоји и две теоријске поставке на којима је базирано разумевање идентитета и простора ЛГБТК заједница у овом раду. Једна потиче од Андерсона (Anderson 1991) и његовог поимање (националне) заједнице као замишљене групе, чији се чланови у највећој мери међусобно не познају, нити директно контактирају, али их повезује то што сви у свести носе слику о припадности истој заједници. У смислу овакве поставке се у овом раду разматра значај заједничког места и представе о заједничком месту, макар само као иконичком, без његове телесне

(заједничке) употребе. ЛГБТК место је значајно не само као сцена окупљања и контакта, већ и као слика коју као заједничку виде припадници ЛГБТК заједница.

Друга поставка која објашњава како идентитет настаје кроз цитатно и учестало понављање акција, понашања и гестова, преношењем из других контекста и са других места, је теорија перформативности у оквиру квир студија. (Butler 1990; 1993b). Ова теорија значајна је најпре за свеукупно неесенцијалистичко разумевање идентитета у овом раду, и за поглед на идентитете као на релативне и друштвено, а тиме и просторно произведене. Она такође отвара могућност да се просторни односи које тело успоставља и који се успостављају око тела посматрају као конститутивни за идентитете. С тим у вези је и покушај да се испита настанак и развој перформативних просторних кодова у производњи квир идентитета у Београду.

У анализи квир просторне праксе засноване на Лефевровом одређењу перципираног простора и на наведеним теоријским поставкама архитектуре као направе за перцепцију и оријентацију биће коришћени увиди и концептуализација ЛГБТ и квир простора из стручне литературе у области квир студија и њихова критичка анализа у односу на квалитативна сазнања које је аутор стекао кроз учествовање и посматрање у квир простору Београда, као и бројне неструктуриране разговоре унутар ЛГБТК заједница и о овим заједницама. Међу подацима из литературе на којима се базира разумевање квир просторне праксе окосницу чине они преузети и анализирани на основу бројних текстова из зборника радова „Мапирање жеље: Географије сексуалности“ које су уредили Бел и Валентајн (Bell and Valentine 1995). Сваки пут је посебна пажња обрађена на начине како се ограничава и регулише кретање и чулно опажање кр тела у простору. Иста врста пажње посвећена је и подацима који су сакупљени на терну било кроз посматрање које аутор као учесник спроводи последњих двадесет година, кроз обилазак и посећивање квир места и догађаја у Београду, као и неструктурираним разговором о квир просторним искуствима са бројним становницима. Велики број подата је скупљен и на основу различитих штампаних и електронских извора који су већ наведени у поглављу о изворима о квир простору Београда. Овоме треба додати и поструктуриране интервјуе са

организаторима и посетиоцима ЛГБТК места у Београду, који су обављени за потребе анализе живљеног простора и о којима ће детаљније бити речи у поглављу посвећеном оквиру за анализу простора квир репрезентације.

2.2. Оквир за анализу репрезентације квир простора

Лефевр објашњава како просторна пракса неког друштва настаје и мења се на прелазима између репрезентација простора. Са једне стране ове репрезентације настају у институционалним оквирима као оно што је замишљено, концептуализовано и пројектовано, са друге стране сам простор чини репрезентације, као директно живљено и настањено окружење, за своје становнике/це и кориснике/це. Говорећи у овом смислу, просторна пракса у Београду производи квир простор у тензији између две замишљене концептуалне репрезентације. Једна је она која настаје, односно одсуствује у оквирима архитектонске дисциплине, а друга, иако ништа мање архитектонска по својим појмовима, она која настаје у говору.

Институционално се производи хомогени хетеронормативни архитектонски и урбанистички Београд, у коме нема (посебног) места за квир тела. Из тог разлога геј места у архитектонском окружењу свуда настају најпре у сукобу са оваквим градом, самоорганизовано. Најчешће, као и код других самоорганизованих активности, настају на два начина – или у унапред ненамењеним областима, или пак паразитски, на постојећим наменама. Први начин је чешћи код декларисаних геј места. Рецимо, обичај је у случају барова и клубова да су они организовани у локалима који су слободни, и који понекад раније нису ни планирани за угоститељство, већ могу бити преуређени станови, подрумске просторије, или слична места која су изгубила претходну намену. Други начин је уобичајенији за места која јавно не обзнајују своју ненормативну намену. На пример, крузинг зоне у парковима, места сексуалних сусрета у јавним тоалетима, пријатељски настројени клубови, омиљене трговачке зоне, итд., сви они настају унутар одговарајућих постојећих садржаја. На та два начина се геј местима освајају и

презначавају постојећи сегменти архитектонске структуре (и просторне репрезентације).

Насупрот хетеронормативној репрезентацији квир простора као оног који не постоји, идеји обликованој кроз локалну архитектонску и урбанистичку дисциплину, настаје сасвим другачија концепција у популарном и чак, тамо где га има, у стручном говору о и око ЛГБТ особа. Од краја шездесетих година двадесетог века, најпре у Америци и другим западним државама, постојање ЛГБТ становника постаје видљивије оснивањем њихових организација и медијским отварањем за квир садржаје. Ово се у локалном случају манифестује касније, најпре кроз алтернативне културне токове, али се значајније појачава пред крај двадесетог века, кроз већу доступност глобалним медијима и интернету. То наилази на одговарајући одговор и у локалном популарном говору, где се квир теме и положаји тематизују и описују на нов начин.

Овом променом расте раскорак између две поменуте репрезентације. Раније је квир место у локалном популарном говору било представљено или као скривено и одсутно, или чешће никако, а у планираној, анализираној и описиваној градској структури, као непостојеће. Начин производње геј места био је, у складу са овим, у пракси оставрен тешко и ретко, али увек на постојећим изолованим и скривеним садржајима. Данас су околности нешто другачије. Иако се институционални оквир производње простора није променио, у говору о квир појавама, геј место не само да постоји, па постаје видљиво, макар и као изоловано, него су његове особине врло јасно и доследно одређене. То је посебно уочљиво ако усмеримо своју пажњу на честу употребу просторно-архитектонске метафоре за описивање квир положаја.

Постоји неколико архитектонских метафора које су веома често у употреби у популарном и стручном говору који се развија о и око ЛГБТ особа. То су метафоре плакара, сопствене собе, четири зида и маргине, односно периферије. Имајући у виду различите теорије које говоре о томе како се ствара и преноси значење у метафорама, њихово значење је сложено и често обједињује противречности. Имајући у виду да ће ове архитектонске метафоре бити разматране као репрезентације на основу којих се обликује квир простор града,

најпре ће бити потребно разложити и свеобухватно анализирати њихова значења. У ту сврху биће по угледу на Брауна (Brown 2000) коришћена два широка теоријска угла за тумачење метафоре.

Угао теорије поређења има корене још код Аристотела и говори о метафори као јединственом трансферу значења заснованом на некој сличности између оквира и предмета метафоре. Ова теорија представља јасну поделу између стварног света и његове репрезентације, очекујући да нешто што је речено не мења оно о чему се говори. Ако помоћу ње разумемо какав то друштвени однос представља одговарајући архитектонски однос у метафори, видимо да је то у овде анализираним метафорама, увек такав однос који у пољу намењеном једној квир особи или групи прави разлику између оног дела који контролише та особа или група, као квир поље, и дела који је контролисан споља, као хетеронормативно поље. Разумевање плакара као личног простора који је одвојен унутар приватног, сопствене собе као приватног простора који је одвојен унутар заједничког, четири зида као заједничког простора који је одвојен од јавног, а маргине као нерегулисаног, ненормализованог простора ван центра, остварује се на овом нивоу тумачења. Квир место из ове перспективе је простор одвојен наметнутим искључивањем, као што је и тело изоловано у метафори. Тако су градски садржаји који омогућавају на овај начин описано позиционирање тела у процесу обликовања квир субјекта, прикладниоквир за окупљање ЛГБТК особа. (Burnaz 2014, 200)

Угао посматрања на значење метафоре коју има група теорија интеракције и говорног чина открива да је за разумевање метафоре битна не само сличност између основног предмета метафоре и површинског значења метафора, већ и тензија, разлика између њих. (Brown 2000, 9-12) Посебно теорија говорног чина указује на значај контекста у ком се метафора појављује. То нам отвара могућност сагледавања метафоре као преносника различитих значења истовремено и опстанка метафоре у говору захваљујући способности да представи супротстављена значења у исти мах. Тело у плакару није само затворено и скривено док опасност не прође. Оно тамо, у простору без садржаја, борави на апсурдан начин. Плакар не само да затвара, већ и гура напоље. Властита соба није

потребна да би се из куће отишло, већ да би се у њој остало. Четири зида можда скривају одговарајући перформанс, али откривају место његовог постојања. На периферији нисте само одбијени из центра, него остајете у његовој орбити, привучени истим центром. Свака метафора открива своју супротност и није свеједно ко и где изговара метафору. Позиција тела из метафоричког простора може постати супротна његовој позицији у друштвеном простору у ком квир особа изговара ту метафору самим чином изговарања. Уместо изолације се остварује интегрисање. На тај начин одвајање приказано у наведеним архитектонским метафорама постаје стратегија повезивања, а границе око квир тела нестабилне. (Burmaz 2014, 201)

Поред начина на који се архитектонском метафором преноси значење из метафоричког у материјални архитектонски простор, занимљиво је погледати и каква је архитектонска структура коришћена као оквир метафоре, како би се могле упредити саме структуре међу метафорама, и тако испитало у каквој се међусобној архитектонској вези оне налазе, и у каквом је односу архитектонски модел присутан у метафорама са оним који се налази на конкретним квир локацијама у граду. У ту сврху биће развијен метод којим се на основу рестрикција у кретању и перцепцији архитектура апстрахује у модел по угледу на оно што су предложили Бил Хилијер и Џулијен Хансон у свом раду „Друштвена логика простора“ (Hillier and Hanson 1984). Хилијер и Хансон су поједностављивали архитектонску структуру до мере приказа ограничења која представљају основу за односе међу појединим члановима друштва. Њихов метод се састоји у изградњи концептуалног модела заснованог на рестрикцијама случајности у кретању, сусрету и избегавању, јер ова ограничења они посматрају као узрок друштвених релација, пресудних за везу корисничког и архитектонског простора. Користећи овај метод којим се архитектонска целина развија у гама мапу, прилагођавајући га и обрађајујући пажњу и на друге врсте контакта међу телима поред кретања, на перцепцију, пратећи хијерархију и директност веза у морфолошкој структури, у овом раду ће бити откривен и дијаграмски приказани модели појединачних метафора. Захваљујући таквом моделовању биће такође могуће открити међусобни однос и повезати ове појединачне просторне моделе у једну архитектонску целину – синтезни модел просторних односа у квир

дискурсу. Касније ће у анализи просторних модела на конкретним местима у граду бити примењен исти метод како би се произвели архитектонски модели ових места и тако омогућило њихово међусобно поређење и поређење са оним моделом који је откривен у говору и који се преноси дискурзивно.

Када методом свођења архитектуре на ћелијску структуру и међусобне односе међу тим ћелијама, у смислу њиховог хијерархијског односа и међусобног повезивања кроз кретање, будемо добили просторно-архитектонске моделе метафоричких и материјалних градских квир места открићемо велику међусобну сличност. Не само да су просторни модели у метафорама, као и они у граду, међусобно слични једни другима, већ постоји велика сличност између модела који је обликован у говору са оним који се обликује у граду. На основу идеје да се идентитет производи кроз цитатно и учестало понављање акција, понашања и гестова, њиховим преношењем из других контекста и са других места, која се налази у основи теорије перформативности (Butler 1990; 1993b), лако можемо претпоставити како метафоре о квир положају имају перформативно дејство за ЛГБТК идентитете. Међутим овде можемо отићи и корак даље испитујући могућност да сам просторни однос успостављен и репрезентован архитектонском структуром и у метафорама и у материјалном простору учествује у перформативној производњи идентитета, кроз своје учестало понављање.

За овакву анализу можемо се послужити тезом која проширује основну теорију перформативности Џудит Батлер (Judith Bulter) на просторне односе, што су покушали да ураде различити аутори, углавном у области географије (Brown, 2000; Gregory et al. 2009; Gregson and Rose 2000; Nelson 1999; Thrift 2000) и архитектуре (Smitheram 2011). Сви они на различите начине говоре о томе да бисмо просторне односе који се понављају у успостављању друштвених однос и положаја, могли да посматрамо као оне које производе идентитет. Поврх тога, неки од ових аутора (Gregson and Rose 2000) показују и како се просторни перформативи мењају, клизају у својој употреби, како би се субверзивно мењали идентитети учесника, који тако мењају своје друштвене улоге. Из тог разлога, не само да можемо испитивати просторне односе успостављене архитектонском структуром на метафоричким и материјалним квир местима као перформативне,

већ и кроз њихово клизање можемо посматрати промену у конструкцији ЛГБТК идентитета.

2.3. Оквир за анализу простора квир репрезентације у Београду

Када говори о живљеном простору Лефевр говори о оном што простор представља за становнике, о простору репрезентације, односно репрезентационалном простору. То је простор који утеловљује комплексни симболизам повезан са тајном, неинституционализованом страном друштвеног живота, који прекрива физички простор, омогућавајући симболичку употребу његових објеката. (Lefebvre 1991, 33-39) Он настаје тако што односу у коме се налази перципирано и замишљено, просторна пракса и репрезентација простора, даје лични смисао. То је разлог из ког је живљени простор смислено испитивати квалитативним методама у директној комуникацији са становницима и у саживоту.

Имајући у виду да је архитектонска структура којом се производи квир простор основни предмет ка коме се усмерава пажњу у овом раду, неће ми бити довољно анализирати личне доживљаје различитих становника везане за различита места у квир простору. Главна пажња ће се усмерити ка значају који за становнике у производњи квир простора има материјална, изграђена архитектонска структура на квир местима. То укључује однос између оног што представља положај тих места у градском ткиву, као и структура њиховог повезивања/одвајања од хетеронормативног окружења, са једне стране, и репрезентације простора у доминантном дискурсу – дакле ново значење које настаје у живљењу између два просторна модела, перципираног и замишљеног.

На овај начин биће могуће пратити не само како се једна архитектонска форма трансформише и мења улогу у животу становника, већ и како једна иста форма може да мења своја значења. На почецима процес нормализације ЛГБТ особа, којима присуствујемо у Београду, постоје случајеви у којима се смењују различити структурно-архитектонски обрасци у односу на које се самоорганизовано врши избор ЛГБТК места. То није увек обавезно процес који

иде у правцу структурног отварања према окружењу. Такође, постоје обрасци који се не мењају, али њихово значење за становнике, њихова улога у обликовању заједнице, оснаживању видљивости, итд., код ових места се мења. Намера је да се испита живљени квир простор Београда пратећи однос између два просторна модела архитектонског квир места, оног који настаје у говору и оног који настаје на градским местима, као и смисао који тај однос има за становнике.

У периоду о коме овде говоримо појављује се и смењује на десетине различитих ЛГБТК места у јавном простору града. Због тога је за њихову анализу потребно извршити класификацију која би омогућила да се она групишу у односу на њихову архитектонску структуру и садржај у односу на које они обликују своју улогу у животу становника. Ова класификација ће бити извршена на основу неколико критеријума којима квир место учествује у формирању квир простора града. Сваки од критеријума који се односе на изграђену структуру ће бити већ анализиран и установљен најпре у глави у којој ће бити речи о перципираниј квир просторној пракси, а потом у глави чији ће предмет бити доминантна репрезентација квир простора. Поред тога у обзир ће бити узети и критеријуми који се односе на намену квир места и који се тичу њихове улоге у активностима становника. Помоћу ових критеријума формираће се типологија ЛГБТК места у савременом Београду.

На основу овако обликоване типологије биће приказан развој ЛГБТК места у временској перспективи у последњих двадесетак година, као и према њиховој диспозицији у граду. За историјат ЛГБТК места користиће се писани и електронски извори наведени у поглављу о изворима о квир простору Београда. Поред тога, у периоду између 2010. и 2016. године, обављени су полуструктурисане и отворени интервјуи са организаторима и посетиоцима квир места и манифестација у Београду. Обављено је 3 интервјуа са организаторима, (Janjić 2013; Milićević 2010; Stojanović 2016) и 21 разговор са посетиоцима/посетитељкама квир места и манифестација. Упитник је имао за циљ да сакупи информације о историјском развоју ЛГБТК места у Београду кроз увид у личне архиве или сећање испитаника/ца; да истражи разлике између различитих места у погледу друштвене конфигурације на њима; да испита њихов однос и

ставове о квир простору у Београду. Интервјуисани посетиоци/посетитељке, 18 мушкараца који се идентификују као геј мушкарци, 2 лезбејке и једна трансродна особа, су, за разлику од организатора места и манифестација, остали анонимни у циљу заштите њиховог идентитета и спречавања могућег наношења штете у будућности. У току интервјуа прављене су белешке, од којих су неке цитиране у раду. Интервјуи су рађени на различитим локацијама у Београду или телефонски. Сви испитаници су становници или становнице Београда старости између 18 и 43 године, средње и више средње класе, средњег и високог образовања.

Поред интервјуа коришћен је и антрополошки метод директног посматрања и етнографије који је примењиван у последњих двадесет година, на великом броју описаних места са изузетком неколико кафеа, сауне, крузинга у јавним тоалетима, и неколико локација повремених журки.

Исти метод свођења архитектонске структуре на модел који је коришћен да би се анализирао приказана у метафорама, биће примењен и овде како би се моделовала појединачна ЛГБТК места у простору града. На тај начин ће бити једноставно поредити структуру наменски и архитектонски веома разнородних локација и међусобно и са моделом који је обликован у говору.

3. КВИР КАО ПРАКСА ПОДЕЛЕ, КРИВЉЕЊА И НЕОДРЕЂЕНОСТИ У ПЕРЦИПИРАНОМ АРХИТЕКТОНСКОМ ПРОСТОРУ

У овој глави говориће се како је већ речено о перципираном квир простору, односно о квир као о особеној просторној пракси. Биће речи о деловању којим хетеронормативни град постаје квир простор, пракси којом се простор квири, али и о друштвеном простору у коме истовремено постоји супротстављена пракса, она која се опире том квирењу, покушавајући да одржи привидну хомогеност, односно (хетеро)нормативно јединство простора. Основна тврдња која ће бити брањена је да постоји један главни и одређујући принцип којим је условљена перцепција квир простора и обликована сама квир просторна пракса. Овај особени принцип регулише рутину квир тела тако да је отежано истовремено одређивање његовог положаја и његове оријентације у архитектонској структури града. На тај начин је перцепција квир простора увек некомплекта и унапред осујећена. Механизам којим се остварује ова тешкоћа, и којим привидна нормативна хомогеност успева да се одржи, је сачињен од извесних просторних подела. Њима се производи специфични принцип неодређености.

Чинити да простор постане квир – квирити простор, значи различитим праксама (видљивог) појављивања квир тела, разоткривати посматрачима да је простор око њих *произведен* као хетеросексуалн, хетеросексистички и хетеронормативан, разоткрити улогу перформативности, улогу театралних чинова одомаћених кроз њихово понављање, у конструисању особа и простора као предискурзивно стрејт. (Bell and Valentine 1995, 16-17) О оваквој дискурзивности простора Вигли каже: „...дискурси су просторни механизми који конструишу сексуалност пре него што дају име било сексуалности било простору. Простор је сам по себи у *плакару*.“ (Wigley 1992, 389, курзив мој) Изводити простор из плакара је ствар квир праксе. На неким местима је то лакше, на неким теже. Негде је хомогеност и хегемонија успостављена архитектонски контролисаним надзирањем успешнија и отпрнија, другде мање. Али докле год је за њу ЛГБТ тело субверзивно, дотле оно настаје као квир тело.

Наизглед нема ничег квир у репрезентацијама простора произведеним кроз (локалну) архитектонску дисциплину, или изграђену структуру. Нема посебно пројектованих или планираних места за ЛГБТ намене, као да не постоје особени просторни животи ових особа. Ипак, много важније од тога, сама геј/стрејт подела – толико очигледна у нашим просторним праксама, и дневним рутинама, толико опипљива у перципираном простору испресецаном материјалном структуром која скрива и изолује, криви и квири тај простор, толико брутално и насилно уграђена између различитих места – то је подела која је потпуно игнорисана у архитектонским репрезентацијама простора, упркос чињеници да је препознатљиво утеловљена у архитектури. Штавише, значења произведена у граду квир особа, изведена из архитектуре, остављена су ван архитектонског дискурса.

Као и у другим случајевима ненормативних простора, квир ситуација је установљена дисконтинуитетом између два најуобичајенија значења речи „архитектура“, између „архитектуре“ као професионалне институционалне дисциплине, и „архитектуре“ као настањене и живљене изграђене структуре. Не ради се о томе да квир простор није произведен кроз институције, већ пре да се кроз институције производи као непостојећи, упркос његовом материјалном и симболичком стварању од стране становника/ца. Зато ово истраживање тешко може почети од анализе пројеката, аутора, или професионалних докумената и архива. Да би се испитали начини обликовања архитектонског квир простора, треба узети у обзир личне просторне животе, телесне праксе у граду, колико и просторни дизајн као замисао, процес и производ. Зато се теоријски оквир како је већ образложено заснива на Лефевру и његовој теорији производње простора.

3.1. Подела у квир простору

Простор града какав је познат и у Београду, и који је у најразличитијим изворима описан као простор у коме живе ЛГБТ особе, је јасно подељен између такозваних геј и стрејт места. Прва су она на којима је могуће нескривено испољавати своје ненормативне секуалности, и друга она на којима то није дозвољено, под претњом

насиља, и која су наизглед резервисана само за хетеронормативне улоге. Ова подела у архитектонском простору Београда се, као и у многим другим срединама, манифестује репродуковањем границе између приватног и јавног, чак и тамо где се геј места појављују у самом средишту јавног простора. Ипак, ова подела може изгледати унеколико проблематично ако се очекује да се она увек односи на строгу расподелу корисника/ца, јер нема сумње да се на геј местима не окупљају само ЛГБТ особе, нити да су оне овом поделом исључене из стрејт зоне. Шта више, многе ЛГБТ особе уопште не посећују јавна геј и лезбејска места и догађаје. У том смислу, сегрегација становника/ца нема обавезно везе са овом просторном поделом. Уствари, њена структура је само ретко нова и особена у граду, каква већ није остварена и на неким другим местима, где је препрека између приватног и јавног оштра. Због тога ова подела успева да се утопи и остане релативно неприметна у континуитету доминантног хетеронормативног градског простора.

Међутим, и поред тога што је за хегемонију хетеронормативности – хегемонију која се и у случајевима неких других друштвених норми у граду спроводи и одржава кроз разлику приватно/јавно – од значаја да квир подела остане једва приметна, да измиче перцепцији, као да заиста не опредмећује никакву значајно присутну просторну праксу, постојање ове поделе је пресудно не само за производњу ЛГБТК, већ и стрејт простора. У овом потоњем случају, геј место настаје као оно друго место, фантастично место потиснутих жеља, које помаже да се кроз разликовање од њега одржи јединство и хегемонија стрејт простора.

Подела, дакле, треба да се назире на маргини. То је разлог из ког је потребно измислити описану поделу квир простора чак и у оним насељима где у материјалном архитектонском простору она уопште не постоји као физичка граница, тамо где нема никаквих геј места. Или је измислити и тамо где у приватном простору који дели више особа, рецимо у породичној кући, не постоји могућност за додатну приватизацију. А није мали број таквих насеља и таквих кућа. Тако настају симболичка, или метафорична места око квир тела, која су увек описана као затворена и ограђена, на пример *четири зида*, или *плакар*. Изгледа као да се подела која настаје у хомофобичној фантазији, како би се одржала

целовитост стрејт простора, спушта директно у живљени квир простор, где се збиља материјализује кроз различиту праксу различитих тела.³

Са овим у вези је и друга особеност описане геј/стрејт поделе у (квир) простору – њена асиметричност. Град је доминантно хетеронормативан и стрејт места се нижу у непрекинутом континуитету, чинећи поље у коме раштркана као острва плутају геј места. Могуће је и њихово груписање и повезивање, мада то на примеру који анализирам, у Београду, никад није био случај. Али чак и када се формирају геј или лезбејске четврти, што је уобичајено у многим великим градовима и туристичким местима Европе, као и широм света, на пример у лондонском Сохоу (Soho), берлинском Шенбергу (Schöneberg), париском Ле Мареу (Le Marais), њујоршком Гринич Вилицу (Greenwich Village), или Парк Слоупу (Park Slope), итд., ово груписање, иако може да омогући нешто већу сегрегацију и гетоизацију, ипак никад не производи дејство паралелног, независног града у граду, него је веома сведено и по простирању, и по градским садржајима које обједињује. Интегритет стрејт поља остаје ненарушен овом поделом. То није само зато што, за разлику од геј поља, континуитет низања његових места никада није прекинут, већ и зато што на геј местима не постоји притисак који истискује стрејт тело, па настаје јасна асиметрија између доминантног и доминираниог простора.

Један од парадигматичних примера за овакву ситуацију је и покушај о коме пишу Бел и Валентајн (Bell and Valentine 1995, 13-23) да се 1992. године Парада поноса у Монтреалу изведе из гетоа квир дистрикта, у шетњу остатком града. Овај покушај је праћен бројним новоуведеним институционалним рестрикцијама у погледу начина одевања, означавања, изражавања ставова, парола и укупног перформанса квир тела у поворци, у случају да она крене кроз град ван геј четврти. На тај начин се уоставља јасна асиметрија у слободи кретања и пружања квир и стрејт тела. Отуда, како је већ поменуто, квир простор као укупни простор града у коме обитавају квир тела, са својом издељеношћу и рестриктивношћу, није само различит као простор неке (друге) сексуалне норме,

³ Касније у овој глави ћу нешто детаљније говорити о, на психанализи заснованом, приступу квир месту, као месту хомофобичне фантазије.

већ представља хетерогено поље различитих норми, поље које криви тела која се у њему крећу у разним смеровима. Таква његова хетерогеност и чини овај простор квир простором.

Једно од основних питања у овом раду је како се квир подела производи архитектонском структуром и који су облици подобни за ту производњу. Каква је граница која одваја различита поља у квир простору? У наредним поглављима ћемо се бавити детаљније њеним особинама у смислу ефеката које она има у квир пракси, а у наредне две главе најпре њеном замишљеним и репрезентованом структуром, а потом изведеном структуром и значењима које производи на конкретним градским местима. Сваки пут ће бити очито да је геј/стрејт раздвајање увек условљено и праћено извесном структурном препреком, која јасно означава границу геј места, а својом линијом усмерава и ограничава кретање тела.

Геј место је увек прецизно одређено и омеђено, чак и када се ради о читавој градској четврти, или чак и када се ради о *friendly* месту – месту које пружа добродошлицу, уз остале кориснике/це, и онима који не скивају своје ЛГБТК сексуалности. Барем је у граду који је предмет присутне анализе, Београду, увек до сада то био случај. На страну по природи већ затворени простори барова, сала, клубова, удружења, галерија, итд., ова чињеница постане нарочито уочљива када погледамо шта се догађа на отвореним јавним површинама. Рецимо, ако говоримо о уличним манифестацијама, све четири до данас одржане Параде поноса. Параде 2010., 2014., 2015. и 2016. године, не само што су имале јасну, прецизно одређену и контролисану трасу, већ је око ове трасе, тамо где није постојала изграђена препрека, формирана трострука баријера сачињена од тела полицајаца у кордонима, који су се пружали са једне на другу страну у свим улицама куда је пролаз ка поворци био могућ. На тај начин је, дуж потенцијално променљивих и прилагодљивих, али утврђених линија, потпуно, троструко потпуно, двојена из окружења зона кретања скупа. Насупрот томе, први покушај 30. јуна 2001. године да се одржи Парада без оваквог ограђивања, завршио се без успеха уз четрдесетак повређених.

Надаље, ако говоримо о квир местима на отвореном у Београду, погледамо просторе за рекреацију, видећемо, рецимо, да је као квир место изабран онај део

плаже у локалној рекреативној зони Аде Циганлије који је већ, из разлога што је намењен нудистима, потпуно ограђен и визуелно одвојен. И то је посебно изабран онај његов од улаза најудаљениј сегмент. Или ако говоримо, на пример, о крузинг зонама на отвореном, рецимо у Парку мира и пријатељства, или парку на Ади Циганлији, не само да су ове површине директно везане за одређене делове извесних стаза, него су ти делове растињем потпуно издвојени од околних токова саобраћаја. И то су само неки од најизразитијих примера омеђавања геј места, јер су у питању места која би по природи своје намене требало да буду у отвореним јавним зонама.

Одмах је јасно да је један од битних повода за постојање ограђивања – безбедност. Ипак, строга омеђеност и тиме остварена изолованост геј места не мора бити гаранција безбедности, ко што сама по себи није никаква гаранција скривености. Напротив, може бити врло упечатљива ознака присутности и узрок видљивости. Ова унеколико парадоксална видљивост кроз скривеност је у различитој мери и на различите начине присутна на геј местима. Активистичке манифестације које које за политички циљ имају повећавање видљивости увек у крајњој тезији држе два пола овог парадокса.

Међутим, на већини сталнијих геј места видљивост се смањује на различите начине погодне да се, иако прецизно омеђена територија, некако прикрије. Један од најчешћих начина је мешање са другим постојећим програмски задатим архитектонским садржајима. На пример, описано је како се у случају плаже геј место (паразитски) наслања на постојећи рекреативни садржај, као и у случају крузинг зона у парковима, али такав случај је и код осталих културних и угоститељских садржаја. Но није само тзв. паразитирање на нормативној намени конкретног места манифестација овог мешања, него се често и кроз позиционирање места у одговарајућем окружењу, онемогућава да се кретање ка њему издвоји као препознатљиво, већ се до геј места стиже кроз пролазе и периферне прилазе који воде у разним правцима. Још један начин смањења видљивости је и поступно дистанцирање од главних токова кретања и визуелно преграђивање. На пример у случају када се геј место тек низом различитих прилаза повезује са улицом. Видљивост такође може бити смањена посебностима

у режиму употребе простора, рецимо кроз контролу присупа, или чак временску изолованост. Дешава се да неки квир догађај континуирано мења своју локацију, или да се одиграва у доба дана које измиче уобичајеној пракси расподеле времена становника. На тај начин геј/стрејт граница у архитектонској структури, постаје додатно сложена и слојевита, и поред тога што је омеђеност геј места веома крута.

Говорећи до сад о подели у квир простору, углавном је у фокусу био јавни простор и градска места окупљања. Али слична линија поделе сече и унутра, кроз приватне просторе породичног дома, заједничке зоне суседства, просторе рада, итд. А граница приватности се увек поново црта, све док не додирне саму кожу квир тела.

Сви ми имамо многоструке субјектне позиције и идентитете. 'Дом' је још једно место где се наши идентитети изводе и излажу надзору и где се боримо да помиримо супротстављене и контрадикторне перформансе сопствености... За жене које се идентификују као лезбејке, родитељски (или 'породични') дом је често место где оне морају да се изборе у судару свог лезбејског идентитета са својим идентитетом 'ћерке' у хетеросексуалној породици. Хетеросексуалност дома може да се утисне у лезбејско тело рестрикцијом перформативних аспеката лезбејског идентитета, али такође може и да се субвертира скривеним актима отпора.

(Johnston and Valentine 1995, 101, полунаводници преузети)

Ипак, новија средства комуникације, посебно појава виртуелног простора, унеколико ослабљују притисак ове границе, као што мењају и подривају друштвени утицај архитектонских структура. Ако поглед усмеримо ван највећих и централних градова у Србији или региону, а слична ситуација је и ван градских центара у многим другим крајевима света, геј/стрејт подела у квир простору становника/ца, пратећи границу приватно/јавно, заправо веома често почиње да прати границу виртуелно/материјално. Посебно када говоримо о јавним зонама и местима окупљања на периферијама или у провинцијалним насељима, друге могућности и нема, јер ЛГБТК места у тим насељима ни не постоје. Међутим,

захваљујући виртуелном простору, одрживост геј/стрејт границе непрестано веома близу квир телу је изгледа много већа. На тај начин се значајно смањује изолованост, и упркос томе што је граница и даље јасна, она је много мање у стању да спречи комуникацију међу ЛГБТК особама, или да отежа настанак заједнице. Производња квир простора је кроз виртуелно поље.

О квир простору се у овом истраживању говори преваходно кроз искуство ЛГБТ становника/ца. Унутрашње границе које овај простор чине хетерогеним, одвајају места слободног пружања тела у простор, од места притиска и забране. Међутим, постоје и друге (мањинске) групе које производећи свој простор праве сличну поделу у њему. Постоје и други други чија места одступају од норме. О оваквом њиховом деловању у простору разни аутори говоре на различите начине као о самоорганизованом (Vardy 2009), спонтаном, алтернативном, привременом (Haydn and Temel 2006; Чукић 2016), или чак „непожељном“ и „анти-друштвеним“ (Tosi 2007; Doherty et al. 2008). Овде није намера да сва та деловања буду предмет детаљног испитивања. Ипак, вреди напоменути да најочљивија разлика међу овим различитим мањинским просторима није у њиховој хетерогености у односу на норму, напротив, то им је заједничка особина, већ у односу на структуру и врсту границе којом се та хетерогеност производи. Било да се ради о местима алтернативне трговине, рецимо на незваничним пијацама, слободних журки и окупљања на отвореном, каква су рецимо, као алтернатива угоститељској забави, данас честе у Студентском парку или у парку на Топличиним венцу, било о местима уметности локалне заједнице, или рецимо уличним галеријама, попут оне у Чавкетовом пасажу, или када се ради о местима непланираног уличног спорта, непланском становању и бескућништву, сви њихови актери на одређеним местима остварују активности за које та места нису намењена, активности које су онемогућени да остваре у граду какав им је планиран. Разлика је само у томе како се места ових активности одвајају у структури као друга места.

3.2. Непрозирна опна – архитектура квир поделе

Контролисана и раздељена пропустљивост преграде, којом се одвајају/спајају субјекти и објекти, тако што се на један начин регулише контакт који је могуће остварити кроз кретање, на други начин онај који се остварује погледом, или пак слухом и другим чулима, је начин на који архитектура усмерава и ограничава пружање тела у простор и одређује значење неког његовог положаја. Непропустност геј/стрејт поделе у архитектонском простору је, ипак, битно различита од уобичајених подела којима архитектонска структура пресеца друштвени простор, свакако раздвајајући његова места, али својом релативном пропустошћу истовремено одржавајући утисак континуитета, целине и јединста архитектонског поља и света.

Подела у архитектонском ткиву је ретко и привремено потпуна, и то увек на маргинама структуре, када треба скрити непожељне просторе, али, испоставља се да је само таква погодна за геј/стрејт раздвајање. Супротно, у свом централном, интегришућем делу, архитектонски континуум омогућава превасходно театрска раздвајања унеколико заменљивих сцене и гледалишта. Једна од представа које се изводе у том позоришту је и представа родне подле.

Ове две теме, тему архитектуре као сцене/гледалишта, и тему родности као представе која се игра/гледа у таквој архитектури (и успоставља њеним средствима), на веома занимљив начин повезује Коломина (Colomina 1992a). Она расветљава нераскидиву међузависност структуре и појављивања родног тела, уз релативно лаку контекстуалну променљивост овог односа, који је далеко сложенији од пуне родне сегрегације у простору.

Уобичајена архитектонска подела је подела зидом са отворима, који се сам раздваја и којим се раздваја споља и унутра, тако да њихова граница остаје проблематична. Уобичајена је подела којом се разлажу чула и тиме и перцепција. Рецимо, визуелни контакт може бити охрабрен на месту где су друга чула онемогућена, и где је кретање прекинуто. На овај начин се контролише тело и успоставља једнозначна веза његове позиције и оријентације. Најчешће, као у граду, спољашњи простор остаје надзиран изнутра, а истовремено унутрашњи споља.

Ова врста континуираног надгледања се успоставља од нивоа града до нивоа собе, јер свака архитектонска целина има своје везе споља/унутра, којима се контролише и надзире простор.

Говорећи о континуитету контролисаног простора, који се успоставља архитектуром, не говорим само о надзирању какво постоји у дисциплинујућим установама болница, радионица, школа и затвора, а на које, вероватно, прво помислимо када је реч о надзирању, још од како је њихове просторне односе анализирао Фуко (Foucault 1977). Не доводећи у питање то да је Фукоова анализа непроцењива за разумевање просторних механизма надзора, могло би се рећи да су поменуте институције само посебни случајеви, случајеви у којима је надзирање једносмерно. Архитектонски простор, ипак, много чешће конституише позиције у којима је тело и субјекат и објекат надзора, а кретање обично не трпи толике рестрикције као у крајње дисциплинујућим установама, па актери често мењају улоге. То архитектонском простору гарантује (хоризонталну) контролу свих над свима, али и континуитет.

Насупрот томе, геј/стрејт подела у архитектонском простору прекида овакав континуитет. „Раздвојени зид“, полупропустна структура везе/поделе којом се материјализује (нормативни) перформанс рода, није одговарајућа сцениграфија око тела која нису актери у том перформансу. Чак и када се ради о местима таквих активистичких ЛГБТК догађаја усмерених на повећање видљивости, о којима је већ било речи, а чија се сврха остварује заостравањем у парадоксалном откривању кроз скривање, чак и у том случају актери са две различите стране ограде (сачињене од кордона и зграда) немају могућност директног контакта, укључујући и одсуство визуелног контакта. То је различито од уобичајене поделе споља/унутра у архитектури – раздвајања које задржава извештан (контролисани) контакт и тиме континуитет разних места.

Коломина (Colomina 1992a) у свом тексту „Раздељени зид: домаћи војеризам“, напоредо анализирајући Лосову (Adolf Loos) и Ле Корбизијеову (Le Corbusier) архитектуру, показује да је у архитектонском простору подела споља/унутра увек проблематична. Тако је чак и код Лоса који, супротно од Ле Корбизијеа, многим архитектонским средствима, на пример, визуелним препрекама, или диспозицијом

отвора, или намештаја, окреће корисника/цу на унутра. Лосов објекат је декларативно насупрот градском окружењу. Међутим, што се више труда уложи да се зидом који има отворе и прекиде направи дисконтинуитет са градом, то се више понавља механизам којим се континуитет одржава уз делимично и само привидно одвајање, то је више субјекат у Лосовом објекту „удобно смештен у ентеријер, али одвојен од њега“, „странац у властитом простору“, „ни унутра ни ван куће“ (Colomina 1992a, 95-96).

У свом тексту Коломина преграде ове врсте (зидове, врата, ограде, итд.) зове направама за урамљивање (*framing devices*), анализирајући их као архитектонски инструмент војеризма. „Архитектура није просто платформа на коју је смештен гледајући субјект. Она је сам механизам гледања који производи субјект. Она уводи и урамљује своје кориснике/це.“ (Colomina 1992a, 83) Она прати како се поглед на различите начине усмерава и повезује са кретањем и положајем, па постаје очито да докле год се архитектонски простор производи направама за урамљивање, дотле су актери увек истовремено на сцени и у публици.

Могли бисмо закључити да је подела споља/унутра само илузија, изван сте под присмотром изнутра и обрнуто, а тело је усмерено и изложено како му место налаже, и архитектонски континуитет надзирања је непрекинут. Истина је да се Коломина овде бави прежно простором дома, али нема ни једног разлога да се њен поглед на архитектонске елементе као на направе за урамљивање не прошири на цео град, јер не постоји никаква разлика у овом смислу у архитектонским средствима којима се простор производи као домаћи, или као било који други.

Коломина такође разматра како направе за урамљивање могу послужити за производњу родности неког места, просторије, положаја. Иако ова анализа у њеном у тексту није развијена у оној мери колико би се можда могло очекивати на основу назива зборника у ком је објављена, и остаје у оквирима неколико Лосових и Ле Корбизијеових пројеката, ипак је довољна да укаже на архитектонска средства којима се производи родност простора дома. На пример, показује се како су женска она места на којима се остварује породични саобраћај, места на преску видљивог и невидљивог, на прагу приватног и тајног, места кључна за одржавање

домаћег живота, и такође места на којима је тело изложено погледу као објекат жеље, а мушка она места мира, неизложена и тиха.

Важна ствар која се може наслутити из поменуте Коломинине анализе је да родност није увек само ствар сегрегације тела, него и начина на које се тело појављује у простору. Ми видимо кроз различите системе репрезентација (у овом случају Лосове и Ле корбизијеове архитектуре), да мушка и женска места могу бити различита од случаја до случаја (па је чвориште куће код Лоса – женско, а код Ле Корбизијеа – мушко, без обзира што је жена заробљена у кући), али да је начин на који се дистинкција мушко/женско успоставља у сваком случају у својеврсној употреби архитектонског простора, односно направа за урамљивање. Једноставно речено, женско и мушко тело се једно у односу на друго различито појављују и различито посматрају у архитектури, и без обзира што ова разлика није увек иста, она увек постоји и одржава се контролом надзора.

Наравно, родна разлика се изводи у дому, колико и изван њега. Коломина стаје на анализи домаћег окружења, али биће довољно да погледамо истраживање „Родни простори“ Дафне Спејн (Spain 1992), да видимо да су у великој мери најразличитија (градска) места обележена овом поделом, на пример простори рада, управљања, и образовања. Спејн у највећој мери своје испитивање, понекад усмерено на историјски удаљенију, понекад ближу стварност, базира на просторној сегрегацији два рода, као друштвених група, често се осврћући на неједнакост у друштвеној моћи, која је заснована на доступности знања и тајности. Такав приступ открива само један од начина производње рода у простору, повезан понајвише са поделом рада и класном неједнакошћу. Свакако постоје и многи други начини на који се родови раздвајају у односу на појављивање тела у простору. Какви год они били, како показује и Коломина, они се одигравају пред нечијим очима, видљиво.

Архитектонско ткиво које утеловљује континуитет простора, повезујући његова места кроз континуитет контролисаног позиционирања и оријентисања тела у њему, успева да хоризонталним надзором, свих над свима, одржи под контролом и родну поделу. Ово ткиво досеже до оне тачке до које досеже сама могућност

надзора, било да се ради о јавном простору или простору дома, дакле веома често до саме површине тела. У том смислу и начин одевања постаје његов део.

Ипак, постоје тачке у којим се ово ткиво прекида изграђеном границом (и стога тачке на његовој маргини), зидом који спречава надзор, *непрозирном опном*. Тамо где се зауставља могућност надзора, иза затвореног зида, архитектонска структура, постаје архитектура структуре, скривена констрикција света. Кроз њене невидљиве просторе, пролазе инсталационе цеви и канали, тамо се налазе тавани, подруми, технички и сервисни простори, склоништа, сладишта, плакари и, на крају крајева, сама геј места.

У хетеронормативном граду одрживост родне поделе је ствар видљивости и воајеризма, колико и невидљивости и склањања погледа. Овим потоњима се субверзивни субјекти и објекти уклањају са сцене, а кулисе око њих одвајају родну позорницу од остатка света. Опне око ЛГБТК места су пуне, оне нису комплетне направе за урамљивање, оне су део рама којим се поглед успева на другу страну.

Нити један геј кафић или бар у Београду, о крузинг местима и ноћним клубовима да и не говоримо, нема и није имао визуелни контакт са окружењем. А није увек случај, нити је увек био случај да су они изоловани у подрумима или пролазима, на локацијама које су саме по себи изоловане. Ако би се неко геј место и нашло на уличном фронту, прозори су увек били затворени непровидним фолијама, завесама и параванима, или склоњени иза пуних ограда у дубину тераса, а улази повучени или отворени само на позив. Занимљиво је поменути да један од ових барова – *Smiley*, најстарији међу онима и данас отвореним, поред тога што су његов улаз и излог склоњени са уличног фронта и отварају се ка пешачком пролазу, има прозор који се у летњим месецима отвара у нивоу пода, тако да само стопала гостију испод бара могу бити уочена споља, а њихови идентитети и активност остају скривени. Ово је потпуно у складу са Ле Корбизијеовим цитатом Лоса, Лоса опседнутог одвајањем становника/ца куће од окружења: „Култивисани човек не гледа кроз прозор; његов прозор је стакло уз под; оно је ту само да пропусти светлост унутра, не да дозволи погледу да прође“ (Colomina 1992a, 74).

На овај начин је геј/стрејт подела унеколико различита од поделе којом се производе родности и (хетеро)сексуалности места, а која је остварена Коломининим раздељеним зидом. Иако је постигнута истим средствима скретања погледа, сензација, или кретања у простору, геј/стрејт подела не усмерава ка објекту перцепције, већ одвраћа од њега. Структурни производ којим се она остварује није рам, већ затворена, непрозирна опна – *направа за скривање*.

Непрозирна опна је карактеристично окружење око геј места у архитектонском простору Београда. У виртуелном простору, где је нарочито лако умаћи хоризонталном надзору кроз различите облике скривања идентитета, она око геј места не постоји. Међутим профилне слике локалних корисника/ца на порталима који, попут PlanetRomeo, служе за упознавање, у веома малом проценту садрже њихова лица или друге ознаке личног идентитета. Према прегледу који је аутор направио током 2016. године, обезглављеност тела на профилним сликама преко 90% локалних корисника/ца, показује да се непрозирна опна у виртуелном простору помера и уместо да скрива геј место, најчешће скрива лица. Ако пак упоредимо поменути однос скривених и откривених корисника/ца из различитих делова света, видеће се да он у великој мери прати степен видљивости геј места у граду из кога су корисници. Тако је код Београђана тај однос, како је поменуто, око 9:1, док је рецимо код становника/ца Лондона око 6:4, или Амстердама око 7:3.

3.3. Концентрација и гравитација око делимично пријатељског места

Упркос томе што је у хетеронормативном граду ЛГБТК тело смештено у опну, а геј место јасно одвојено, раздељеност у квир простору није обавезно ствар фиксираних оивичених територија, јер се она креће заједно са телима и, од места до места, на различите начине производи њиховом праксом. Чак и у настанку неких геј места, насупрот тежњи ка њиховој строгој безбедној изолованости, а посебно у случајевима незваничних геј локација и градских места опште јавне употребе која су нарочито привлачна ЛГБТК заједницама, често су значајнији процеси гравитације и концентације, него парцелације и ограђивања. Око таквих

поља гравитације непрозирну опну је теже уочити, јер се она производи успут, као пратећа појава, и често нема архитектонско јединство, већ настаје у комбинацији различитих објеката структуре, особених начина употребе простора и посебне комуникације међу корисницима.

Оваква је ситуација обично тамо где се извесна квир просторна пракса не супротставља радикално доминантним друштвеним нормама, рецимо када је у питању становање, потрошња, или рекреација. Нарочито лако значај гравитације уочавамо онде где она није праћена наменским ограђивањем, на примеру неких лезбејских места, или окупљања око културних манифестација и иконичких места потрошње, или пак у градским зонама честих виртуелно посредованих сусрета, итд. Ипак, било да је она структурирана као наменски, јединствен архитектонски објекат, или пратећим комбинованим просторним праксама, свеједно, она упорно криви простор и прави наборе око ЛГБТК места, тако да га кретање, поглед и сензације релативно заобилазе.

Неки случајеви лезбејске просторности посебно су занимљиви да се покаже како гравитација и концентрисање могу да производе издвајање и кривљење у градском простору, пре него компактно ограђивање. Када говоримо о савременом ЛГБТК Београду или било којој другој историји развоја ЛГБТК сцене, приметна је велика неравнотежа у броју и разноврсности локација за окупљање геј мушкараца, у односу на оне локације специјализоване за окупљање лезбејки, као што је понекад различит и начин њиховог просторног смештања/измештања.

Ако на пример погледамо анализу настанка и развоја Парк Слоуп четврти у Бруклину, како ју је као стамбену зону омиљену међу њујоршким лезбејкама спровела Ротенберг (Rothenberg 1995), видећемо за почетак да геј мушкарци Њујорка имају далеко већи број својих места, најразличитијих намена и површина, од књижаре, до градске четврти. За разлику од тога „можемо једва да говоримо о лезбејској територији“. Иако се у наведеном испитивању говори у контексту америчког друштва у другој половини двадестог века, сама разлика у територијалности гејева и лезбејки је веома слична и у савременом Београду. На жалост, поред тога што није тешко уочити скоро потпуно одсуство било које врсте лезбејских места окупљања у јавном простору, ако се изузме неколико

седишта лезбејских удружења са спорадично организованим манифестацијама, и повремено постојање понеког бара, до данас немамо истраживања која би детаљније осветлила локалне специфичности лезбејске просторности. Лезбејке у Београду најчешће користе заједничка ЛГБТК места окупљања.

Разлози који доводе до поменуте разлике у територијалности међу гејевима и лезбејкама у литератури су анализирани првенствено у вези са другачијим друштвеним положајем мушкараца и жена. Ротенберг (1995) даје преглед неколико могућих разлога за одступање у односу према производњи места окупљања између геј мушкараца и лезбејки. Рецимо, примања и материјални ресурси којима располажу жене и мушкарци су битно несразмерни у корист мушкараца. Поврх тога, геј мушкарци обично мање учествују у издржавању породица од стрејт мушкараца, што може додатно појачати ову разлику. Ротенберг се осврће и на Кастелсове (Castells 1983, 140) „есенцијалистичке“ разлике у мушкој и женској стратегији према ослобађању од културног и сексуалног угњетавања. Он тврди да док мушкарци теже да поврате доминацију заузимањем територије, из ког разлога је просторна организација била кључна за покретање геј културе и друштвене моћи, дотле жене чешће улажу у друштвене мреже и односе са вишим слојевима друштва.

Могуће је да и варијације у друштвеном притиску коме су изложени гејеви у односу на лезбејке, изазива већу потребу геј мушкараца за сигурном територијом. Лезбејска сексуалност понекад није толико радикално супротстављена хетеронормативности, што је последица толерантнијег односа доминантних норми према флуидности у сексуалности код жена, него код мушкараца. Ипак, уз све ово, чињеница да је лезбејска поткултура скривенија у граду обично се повезује са мањом друштвеном моћи жена. Лезбејкама је теже доступно и мање наметнуто круто структурно одвајање, које подразумева постојање извесне архитектонске целине, иако значај простора за обликовање заједнице, како ћемо видети, није занемарљив.

Врло често се савремени аутори у дефинисању квир заједница ослањају на Андерсона (Anderson 1991) и његово поимање заједнице као замишљене групе, чији се чланови у највећој мери међусобно не познају, нити директно

контактирају, али их повезује то што сви у свести носе слику о припадности истој заједници. Испитујући случај Парк Слоупа и сама Ротенберг (1995) полази од оваквог, изворно нетериторијалног одређења заједнице. Међутим, она показује да то не значи да је укинут значај географског и архитектонског места за обликовање заједничке слике о припадности.

Свакако да историјско-економска околност преклапања периода појаве женских покрета са фазом центрификације Парк Слоупа, чије цене некретнина и могућности живота одговарају ослобођеним женама, доводи до тога да овај квартал постане поред осталог и лезбејско место, упркос томе што у њему од раније нема специјализованих књижара, барова или каквих других центара лезбејског окупљања. Ипак, постепено, сама чињеница да се о овој четврти говори као о лезбејској, само просторно значење Парк Слоупа које се обликује од уста до уста, добија примат у привлачењу његових становника. А жижа привлачности постаје главна улица, која пролази средишњом подужном осом ове зоне. На разноврсне начине лезбејке ову улицу почињу да доживљавају као место слободе и идентификације.

Међутим, у годинама које следе економски услови насељавања се полако мењају. Ова промена околности доводи до тога да се лезбејке све чешће досељавају у ободне зоне и блокове у близини Парк Слоупа, радије него у саму четврт. Без обзира на то, уместо да се проналазе и производе нови алтернативни центри, гравитационо дејство исте улице, Седме авеније, као простора слободе и сусретања, опстаје. Осећај припадности на тој улици и њена привлачност обезбеђени су постепеном концентracијом корисника, као и њихових места и догађаја око ње, и у временском и у просторном смислу.

Треба нагласити да у овом процесу производње лезбејског места, око Седме авеније, централне улице Парк Слоупа, засигурно нећемо наћи једноделну, затворену, непрозирну архитектонску опну. Пропустљивост квир простора се овде постепено смањује, односно повећава ка центру гравитације, у зависности од тога колико сте квир, а Седма авенија служи као *community unifier*, привлачна за једне и одбојна за друге. Простор се око ње набора местимично и постепено у таласима.

Сличну околност имамо и у случају неких других градских места опште употребе, који имају јако гравитационо дејство за ЛГБТК заједнице. Рецимо, у случају неких тржница. Добро је познато да су у ЛГБТК покрету институције којима се гради култура у веома великој мери посредоване тржиштем (Binnie 1995). Ердеи и Савић (2014) показују да савремени Београд није изузетак по томе да се потрошачке праксе и геј идентитет узајамно конституишу, барем када говоримо о једном, унеколико видљивијем делу заједнице. Према њиховом истраживању посебно се истиче значај одрђених одевних брендова, колико у обликовању заједничког идентитета, толико и у специфичној „унутрашњој хијерархизацији геј особа“. Из тог разлога није занемарљива улога градских тржних центара и трговинских области у којима су груписане продавнице ових брендова, као омиљених одредишта геј особа.

Иако ова одредишта, попут тржних центара „Ушће“ и „Delta City“, или дела Кнез Михајлове улице, не можемо звати геј местима у смислу у ком су то барови или клубови, који званично декларишу своју геј намену, или нешто традиционалније крузинг зоне и места сексуалних сусрета, на којима геј особе специфично измењеним режимом употребе присвајају простор (Рауновић 2016), ипак поменути тржни центри концентрацијом корисника/ца представљају препознатљива места сусрета и друштвене размене једне групе геј особа. Са тим у вези, овде расте и осећај припадности и слободе, помало као на тротоарима и трговинама Седме авеније.

Имајући у виду да су тржни центри смештени у сам архитектонски објекат, могло би се помислити да његова структура производи извештан ефекат опне, сличан оном какав има структура око декларисаних геј места. Ипак, архитектонска структура тржних центара је пропустна за најразличитије кориснике/це, и колико год их својом визуелном затвореношћу окретала на унутра, она не прати геј/стрејт раздвајање. Она нема дејство непрозирне опне и њена улога у овом случају не иде даље од обележавања граница зоне. Штавише, неке од поменутих потрошачких области привлачних гејевима опстају иако нису затворене у једном објекту, већ су на улици. И овде, као и у случају лезбејске стамбене четврти, није гранична структура оно што обликује квир место, већ концентрација корисника/ца и

привлачност садржаја. Наравно, одсуство непрозирне опне поставља ограничења у слободи, понашању и начину на који се квир тела пружају у простор. Структурно-архитектонска закривљеност простора око квир тела која је мала, а она су изложена надзору, али је њихова концентracија значајно увећана. Ово доводи до тога да притисак доминантних норми унеколико попушта, а привлачност места се увећава.

Још нека београдска места у извесној мери измичу притиску хетеронормативности пре као области гравитације него изолације квир тела. Ради се о местима ретких или спорадичних институционализованих пракси, или повремених култних или тематских манифестација. Један скори пример је занимљив по промени простора државних институција. Неколико пута у току 2015. и 2016. године, у соби 35 Вишег суда у Београду одржана су рочишта на којима је преко педесет ЛГБТ особа, први пут пред државним органима званично говорило о својој сексуалној оријентацији, сакупљајући се како би се позивали на своја права. Ходници и сала суда су за кратко постајали место на којима се окупио сразмерно велики број ЛГБТ особа отворено говорећи о својој сексуалности и изражавајући своје друштвене односе.

Слично се, на пример, догађа и у току филмског фестивала „Мерлинка“ који се одржава једном годишње од 2009. године у Дому омладине у Београду. За време одржавања фестивала простор културног центра Дома омладине постане место окупљања једне групе ЛГБТ и квир особа, иако сам објекат не игра улогу јако непропустне геј/стрејт гарнице, мада ниво обезбеђења буде увећан. Сличне случајеве производње пријатељског геј места концентрацијом корисника/ца, које није строго изоловано у хетеронормативном окружељу имамо и на концертима геј поп икона, повременим тематским изложбама, или сличним културним догађијима.

Међутим, када у строгом смислу говоримо о *gay friendly* местима, говоримо о местима на којима су добродошли сви они ЛГБТК односи исто колико и одговарајући стрејт односи, па нема разлике у слободи пружања тела у простор међу стрејт и ЛГБТК посетиоцима. Структурна изолованост таквих локација у Београду, углавном клубских и културних догађаја, опстаје подједнако круто колико и она око локалних геј места. Таква *gay friendly* места су другачија, мада

подједнако ретка у савременом Београду, од примера о којима је претходно било речи, где се делимично пријатељско, или култно место не производи кроз строгу изолацију.

Одсуство строге изолације око делимично пријатељских места је могуће јер ЛГБТК слобода на таквим местима остаје ограничена на онај сегмент просторне делатности који се остварује кроз одговарајуће планиране намене, уређене извесним законским, културним, или тржишним односима, који сами по себи нису директно хомофобни. Тиме привлачност расте и повећава се концентрација ЛГБТК корисника/ца.

Постоје ипак и обрнути случајеви повећане концентрације, такорећи – антикултна места, чија производња нема ништа са делимичним ослобађањем, већ обрнуто, са надзором и контролом, свеједно што тај надзор и контрола нису ограничени икључиво на геј особе. На таквим местима дискриминаторно кршење прописа и принуда само увећавају осећај изолованости геј особа. На пример, амбуланта Одељења за ХИВ и АИДС Клинике за инфективне и тропске болести Клиничког центра Србије, упркос труду лекара, представља вишеструко неодговарајуће место за дијагностификовање и лечење (Marković 2015), али и место где га неприкладни просторни услови и односи према пацијентима додатно отежавају.

3.4. Закривљења у квир простору и набори око ЛГБТК места

Друштвени простор је простор међусобних контаката. То није обавезно простор тела, нити простор једновремене егзистенције. Разлог из кога се у овом истраживању говорећи о друштвеном простору бавимо превасходно простором тела и могућностима директног контакта међу телима кроз кретање, поглед и друга чула, је тај што је управо то област друштвености која се производи архитектонским средствима. Грађевине уводе и обликују ограничења и правце у односима међу телима. Њима настаје архитектонска равна друштва. Њима настаје равна која, како смо видели, уопште није нарочито равна, која се криви када год се у њој отеловљује извесна подела међу људима.

Квир простор, простор који је у Београду, као и на многим другим местима простор геј/стрејт поделе, обликује се кроз различита кривљења и набирања, како би се сачувала доминантна хетеронормативна слика о („равном“) јавном простору. Ова кривљења настају разним ограничењима слободе, рестрикцијама и преусмеравањима у кретању, у погледу и сензацијама у близини места која не прате нормативне родне односе.

Нарочито оштро простор се криви око места која су директно субверзивна за нормативну сексуалну оријентацију, око декларисаног геј места. Непрозрачном затвореном опном, ове локације се изопштавају из јавног поља. Док је у таквим случајевима опна потпуно архитектонска и скрива/открива места окупљања, у другим случајевима у простору, може бити много ближе телима скривајући/откривајући и на друге, неархитектонске начине њихову квир оријентацију.

Колико год да опна, усмеравајући околна тела од себе, исључује део простора из јавности, толико расте њена гравитациона снага за неке ЛГБТК кориснике/це. Непрозрачна затворена опна делије двојако, она појачава одбојност и привлачност, и затеже и материјализује супротност међу корисницима у простору. На општим просторним моделима скретања тела, њихових погледа и других сензација у близини опне, се показује због чега ефекат који опна производи зовем кривљењем простора (Слика 1). На моделима је показано како у концептуално постављеном пољу, састављеном од снопа путања кретања тела и сензација, путања које почињу као паралелни правци, опна ствара специфичан ефекат који чини да се ове путање продуже не би ли одржале континуитет јавног простора заобилажењем, а да се присуство унутрашњег места претвори у одсуство.

За разлику од тога, у околини делимично пријатељских места кривљење је разруђеније и континуитет његовог раста од окружења ка средишту је промењљивији. Делимично пријатељска места нису обавезно ограђена и узроци кривљења настају повећањем концентрације непрозрачних опни или самих квир тела у ширем пољу. Уобичајенао је да делимично пријатељска места имају архитектонску границу и фокус, али непропустно дејство ове границе је мало у односу на снагу фокуса. Самим тим је мала и одбојност за околна тела, а

привлачност за неке ЛГБТК кориснике/це је основна за релативно набрање простора у близини делимично пријатељског места.

И у овом случају се на општим просторним моделима скретања тела, њихових погледа и других сензација у близини делимично пријатељског места, покзује због чега ефекат који производи концентрација квир тела и/или опни зовем набрањем простора (Слика 2). Поново, у пољу концептуалног, изворно паралелног снопа праваца кретања тела и сензација, концентарција опни и тела ствара специфичан ефекат који чини да се путање продуже не би ли одржале континуитет јавног простора заобилажењем, али се зобилажења односе на поједине тачке на локацији, уместо на целу локацију, а заобилажења су променљива и мања у односу на претходну ситуацију, и поступно расту ка средишту.

Ова два модела кривљеља и набрања у квир простору материјализују геј/стрејт поделу и представљају специфичну основу квир просторне праксе, ако о њој говоримо, по угледу на Лефевра, као о вези између дневне рутине и материјалне, нарочито архитектонске структуре. Из перспективе тела, ова два модела су у основи перципираног квир простора у савременом Београду, као и на многим другим местима где је геј/стрејт раздвајање у граду основ за опстанак ЛГБТК праксе. Али перципирани квир простор није само простор ЛГБТК корисника/ца, то је и простор стрејт корисника/ца. То је поље које се криви и набира како би конструисало разлику у њиховим просторним праксама.

Слика 1 – Кривљење нормативног друштвеног простора у близини затворене непрозирне архитектонске опне.

Слика 2 – Набирање нормативног друштвеног простора у близини центра гравитације и концентрације.

3.5. Квир тело у простору феноменологије

Покушајмо да детаљније испитамо сам механизам просторних односа којима се обликује (квир) сексуалност, односа које тела и архитектура успостављају са једне и са друге стране описане геј/стрејт поделе у квир простору, и на прелазу између тих страна. Замисао о сексуалности као оријентацији, као о усмеравању у простору, може бити од помоћи. Данас је то један од најчешћих и најприхваћенијих начина да се говори о сексуалности. Истовремено, таква идеја је и одлично полазиште за испитивање просторности сексуалних идентитета. Оријентација и перцепција се доводе у директну везу кроз цео развој феноменолошке филозофије, у којој „реч перцепција указује на усмереност радије него на примитивну функцију“ (Merleau-Ponty 2002, 13), па на овом месту где испитујем перципирани простор као простор различитих оријентација тела, окретње ка феноменологији може бити сасвим очекивано.

Како бисмо поставили тачке ослонца за ово испитивање од неупоредиве користи може нам бити неколико приступа у теоретизацији просторности сексуалног и сексуализације простора из разматрања које је у „Квир феноменологији“ развила Сара Ахмед (2006а). Ахмед и сама полази од анализе оријентације. Она се, истина, не бави посебно квир простором као (раз)дељеним и закривљеним на начин како се у овом раду усмеравам ка тој теми, напротив, понекад ми изгледа као да се код ње ова подела унеколико превиђа у корист анализе ситуација у којима се квир тело налази у хетеронормативном пољу. И поред тога неколико њених поставки може бити одлично упориште за разумевање квир простора, укључујући и саму његову поделу и кривљење, као и вектора између квир тела и околне архитектуре. Ове концепције се тичу начина на који се тело оријентише, пружа у простор, настањује га и обликује.

Тих неколико поставки Ахмед изводи полазећи од текстова Хусела (Husserl), Хајдегера (Heidegger) и Мерло-Понтија (Merleau-Ponty), као и феминистичких, квир и анархистичких текстова последњих деценија двадесетог и првих година двадесет првог века. Неке од ових концепција, које су иначе све међусобно повезане, су овде веома релевантне. Најпре, концепт оријентације, и с њим у вези

дезоријентације тела, као начина за обликовање његове сексуалности. Након тога, концепт „направе за оријентисање“ (*orientation device*) као оног објекта у простору који није сам циљ оријентације, али утиче на усмеравање тела. Потом, иако га чини се нигде експлицитно не зове тако, концепт норме као (по)равнања, односно, речено из угла друштвеног процеса, концепт нормализације као (у)вођења у (праву) линију.

Неке идеје Саре Ахмед, које нам могу бити од користи, ћемо покушати да развијемо мало даље од тачке до које их она доводи. Рецимо, она говори о оријентацији као начину на које тело настањује простор, и као начину на који тело обликује контуре простора који настањује, кроз релације блискости и удаљености. Идеја о томе да усмереност ума и тела ка објекту омогућава да се тело продужава у простор и обликује га, у основи је изведена из феноменолошког концепта интенционалности. Ахмед ово допуњава схватањем да је оријентација *ка* нечем истовремено и окретање *од* нечег другог. Чини се да је ово тумачење већ сасвим довољно да објасни постојање и опстанак зјапеће квир (тј. геј/стрејт) поделе. Из тог разлога ћемо симултаност оријентисања *ка* (неком објекту) и *од* (неког другог објекта), наставити да разматрам као концепт поделе у простору.

Такође, намера је да се овде прошири концепт *направе за оријентисање*, који се односи на објекте који служе да нас усмере у неком правцу. Ове објекте посматраћемо истовремено и као оне који могу да нас преусмере и збуне. Они могу постати *направе за дезоријентацију*. Кроз ових неколико поменутих концепција покушаћемо да детаљније испитамо механизме обликовља просторних односа у архитектонском квир простору, нарочито обраћајући пажњу на оријентацију и позицију тела.

Када починње да говори о оријентацији Сара Ахмед имплицитно прихвата нераскидивост између оријентације и позиције. Она каже: „Ако знамо где се налазимо када се окренемо на ову или ону страну, онда смо оријентисни.“ (2006а, 1) Одавде не бисмо могли закључити ништа друго до да је позиција чврсто повезана са оријентацијом, и да се оне међусобно одређују. У наставку њене анализе, кроз осврт на разлику у Кантовом и Хајдегеровом тумачењу оријентације (2006а, 6-7), ова међуусловљеност оријентације и позиције опстаје. Тако, док је за

Канта разликовање страна тела, односно знање о позицијама на телу услов за могућност оријентисања у простору, дотле је за Хајдегера знање о окружењу и његова „блискост“, начин да се поравнавајући тело са објектима, оно оријентише и продужи у простор.

Међутим, убрзо, питајући се о томе како налазимо пут у непознатој соби, оној чије контуре нису део наше меморијске мапе, Ахмед уочава да познавање позиције није обавезан услов за заузимање оријентације и обрнуто, као и да разликовање блиског и страног окружења није тако оштро. „Чак и ‘изгубити се’ нас некуд води; и бити изгубљен је начин да се настањује простор кроз препознавање оног што нам је страно: бити изгубљен може са своје стране постати познат осећај.“ (2006а, 7, наводници преузети) На тај начин директна међузависност између оријентације и позиције тела постаје дестабилизована.

Следећи феноменолошку поставку, имати оријентацију увек значи имати оријентацију ка нечему, ка објекту. Оријентација је ствар кретања, намере, и усмерености (ка, или пак од нечег). Ми се, ипак, можемо и безуспешно оријентисати, усмерени ка објекту који нестаје, или који није присутан. Тада постајемо дезоријентисани, иако и даље настављамо да се оријентишемо. *Имати оријентацију*, или *оријентисати се*, није увек исто што и *бити оријентисан*. Ово прво указује на активну улогу тела у простору, на деловање кроз које се постаје субјекат, пружајући се као објектима. Ово друго указује на мало више од тога. *Бити оријентисан* је склад активне и пасивне улоге, улоге тела као субјекта и објекта. Ова одредница не говори само о томе како се тело окреће ка објектима, већ и како се објекти окрећу према телу. То је околност коју Хусел (Husserl 1969, 122) зове „двострука усмереност“ (*twofold directedness*). Најпре се окренемо ка објекту, а након тога заузмемо усмереност ка њему –инострано га. *Бити оријентисан* свакако значи имати извесну позицију.

Изгледа да у идеалном, једновременом, равном, нормалном простору, простору без тајни и скривених места, *имати оријентацију* значи исто што и *имати позицију*, *бити оријентисан* исто што и *бити позициониран*. Тело је овде и то је полазиште одакле се свет који је *тамо* одмотава. Тело је у таквом простору интимно са окружењем и удобно га настањује. Свака тачка је доступна кроз

могућност кретања познатим правцима, а оријентације су барем исто онолико питање осећања да сте код куће, колико и налажења пута кроз свет. Зато је постојање места на коме се осећате као код куће, места које је ваша позиција, питање нормализације света. У супротном, „када се тела не продужавају у простор тамо где им је дато ‘место’, она се могу осећати ‘непримерено измештена’⁴. Са своје стране, то осећање усмерава ка другим местима, чак и неким које тек треба настанити.“ (Ahmed 2006a, 12, наводници преузети) То је случај у ком се оријентација тела и оријентисаност окружења супротстављају.

Нису само тела та која имају оријентацију и могу бити оријентисана, већ и њихово архитектонско окружење. И сам простор је оријентисан. Оријентисани архитектонски простор тежи да усмери сва тела која се у њему налазе, равнајући их са собом. Супротно, оријентисана тела, пружајући се у окружење, теже да са своје стране усмере простор који настајују. Овако настаје напетост. Архитектура се отискује на кожи, тело на архитектонској површини. Они се појављују заједно.

Вратимо се на Лефеврову идеју о производњи простора и на тријаду перципирано – замишљено – живљено, како бисмо пробали да прикажемо ову феноменолошку напетост између тела и окружења у светлу ове идеје. Изгледа ми да се кроз разлику између три појма које често користим како биисмо означили смештање тела у окружење – кроз појмове *локације*, *позиције* и *ситуације* – добро огледају три различита нивоа односа тела и простора, у складу са три Лефеврова облика производње.

Најпре, локација је тачка одређена у односу на замишљени простор (координатни, или какав други концептуални систем). Овај појам одговара апстрактним репрезентацијама простора. Када говоримо о локацији тела, наш говор је неутралан у погледу тензије која постоји између тела и окружења. Лоцирано тело одређено је само просторним моделом и одвојено од живота.

За разлику од тога, када говоримо о позицији, најчешће мислимо на тела у односу на друга околна и опишљива тела и предмете. Позиција, или положај, је тачка у

⁴ У оригиналу се користи енглески израз *out of place*.

перципираном простору. Одређена је интеракцијом тело – простор. Појављује се као последица просторне праксе, у којој примежујемо да су тела оријентисана исто као и архитектура.

Међутим, само тело може бити оријентисано у складу са околином, тако обитавајући у нормалној ситуацији, или напротив, може бити у ситуацији супротстављеној своје простору. Ситуација говори о начину на који тело живи у односу на окружење и шта простор представља (репрезентује) за њега. Ситуација је тачка у простору репрезентације. Уколико између положаја и ситуације, просторне праксе и простора репрезентације, перципираног и живљеног, постоји конфликт, простор се, како смо видели, на тим местима криви и набира.

Нека тела у истој позицији, могу бити у различитој ситуацији. Направе за оријентисање, могу постати направе за дезоријентисање тела, и обрнуто. Рецимо, сва архитектоника око ЛГБТК места, о којој сам раније писао као о непрозирној мембрани, дезоријентише тела која би могла покушати да пређу границу. Скренуте у супротном смеру једне од других, особе са обе стране границе могу бити збуњене, оклевајући на један или на други начин у својим „плакарима“.

Постоје многе направе у хетеронормативном пољу које одржавају нормалност, покушавајући да у равну линију поставе пол, род, оријентацију, праксу и друштвену улогу. Такви су сви елементи породичне архитектуре, намељене да се одржава репродукција хетеросексуалних односа. Од породичних кућа и станова, са њиховом распоредом нормативних улога по просторијама, око трпезаријских столова, брачних кревета, писаћих столова, кухињских радних површина, зона приватности, „властитих соба“ (Woolf, 1929), предмета које указују на породичне *линије* и наслеђивање, до хотелских соба и апартмана са својом хетеронормативном наменом, понављају се иста поравнања колико у простору, толико у времену. Такве су улице и друга јавна места, на којима су видљива само нормализована тела, док се у гетоима и на периферијама, у изолованим џеповима и хетеротопијама, крије другост. Такве су продавнице са својим линијана организације гадеробе, спортске опреме, козметике, књига, или друге робе, таква је подела тоалета и свлачионица, таква је подела радног простора и институција.

Направе за оријентисање су свуда. Све оне одвраћају тела од квир објеката, али тиме чине квир тело унеколико дезоријентисаним.

Ако погледамо како су најпре изабрана традиционална геј места, било да је реч о Београду или неком другом граду у Европи, то су увек места где направе за оријентисање/дезоријентисање слабе, па је олакшано паразитирање ненормативне намене. Овакве су околности у родно сегрегираним просторима, попут јавних тоалета, који постају кључна места међусобних сусрета и препознавања. Уз посебан начин комуникације, манифестованом кроз другачији режим употребе и скривене, углавном невербалне сигнале, на оваквим местима је било лакше остварити контакт него у зонама које са својим направама за оријентисање/дезоријентисање строжије регулишу близину и перцепцију истополних тела. Слична околност је и на периферним местима попут шумских терена у градским парковима, где је контрола кретања, перцепције и комуникације значајно смањена. Ово је још један уобичајени облик крузинг зона, односно места сусрета.

У новије време, како је већ поменуто, постоје још неке градске локације, које сам звао делимично пријатељска места, чије направе за оријентисање не делују до краја строго у односу на неке појединачне домене активности. Онда је барем у оквирима тих слободнијих намена простора, рецимо у размени извесних културних садржаја, потрошачких пракси, или политичких манифестација, делимично олакшано појављивање оријентације квир тела. Упркос томе, у централном, јавном, нормативном пољу, направе за оријентисање произведене архитектонском структуром достижу довољну снагу да потпуно дезоријентишу квир тело и онемогуће његово пружање у простор и контакт са његовим објектима. Оваква ситуација истискује тела у унутрашњи простор иза направа за оријентисање. Тамо је зона у којој настају декларисана геј места и унутрашњи живот.

У овој измештеној зони квир тела која успевају да макар веома ограничено настане неко место, и макар на кратко буду јасно оријентисана, заједно са тим местом бивају строго одвојена направама за оријентисање/дезоријентисање од нормативног поља. На декларисаним геј местима тела су невидљива споља,

колико и сама та места. Вишеслојна окружујућа структура усмерава околна тела у сасвим другим смеровима. На овај начин структура истовремено нормализује окружење и делује као направа за оријентисање, одвајајући квир тела и њихове објекте у хетеронормативном јавном пољу по линији споља/унутра, на зјапеће растојање, дезоријентишући их.

Направе за оријентисање делују у простору између тела и објеката. Оне могу да учине да тело које има оријентацију постане оријентисано, чинећи да тело успостави однос са објектима, као и да се и сами објекти усмере ка њему. То значи да направе за оријентисање чине да тело заузме положај, који се увек заузима спрам објеката. Ипак, неки од њих су ближе, а неки даље од тела. Исто је и са направама за оријентисање. Неке повезују тело са ширим и друге са ужим окружењем. Једне се могу налазити између тела и ближих, а друге између тела и удаљенијих објеката. Оријентисаност као и позиционирање тела може имати различите домете у простору.

Видели смо како архитектонска структура око тела служи као направа за оријентисање/дезоријентисање, како би у једној линији, поравнати и нормални остали уређени пол, род, оријентација, пракса и друштвена улога. Некада је ова структура даља, а некад ближа телу. Понекад додирује саму површину тела и престаје да буде архитектура, а постаје одећа, или се на неки други начин уписује на површини. Свеједно, где год да се налазила, улога архитектонске структуре је да одржи нормативност градског простора. Око квир тела, или ширег квир места, она производи ефекат дезоријентисања, збуњености и оклевања у простору. Тамо где направе за оријентисање/дезоријентисање око квир тела остану успешне, квир тела постају дезоријентисана и поред тога што имају оријентацију, или баш зато што задржавају своју ненормативну оријентацију. Она губе свој одредљиви, видљиви положај. Са друге стране, ако посматрамо тело споља, из зоне недосегнутих објеката, са спољне стране области у којој су направе за оријентисање/дезоријентисање, квир тела и даље изгледају сасвим удобно смештена. Тад није њихов положај оно што се са стране перципира као неодређено, већ њихова оријентација.

У хетеронормативном пољу градског простора архитектонска структура успешно учествује у нормализацији простора, делујући на тела као направа за оријентисање, односно направа за позиционирање. На било ком растојању од тела да се појаваи, архитектонска структура одваја две зоне – ближу зону тела (и понекад блиских објеката), тј. унутрашњу зону пружања тела у простор, и даљу, у којој су само објекти, спољашњу зону пружања тела у простор. Ове две области су посредоване, растављене и састављене истовремено, зоном направа за оријентисање, тј. направа за позиционирање. Тако је простор подељен на зону тела и зону објеката.

Када се нађе у хетеронормативном окружењу, стрејт тело се са својом оријентацијом успешно усмерава ка и од објеката у складу са оријентацијом коју му преносе направе за оријентисање. Тиме оно задржава истовремено и одређену оријентацију и одређену позицију. Овакав однос тела са окружењем ствара утисак равног, нормалног, прегледног и удобног простора. У њему постоји склад и директно надовезивање и међуусловљеност унутрашњег и спољашњег, оријентације и положаја тела. Просторна пракса стреј тела је перципирана као непрекинута и целовита, са које год раздаљине да се посматра. Удаљеност и положај посматрача не игра улогу у начину перцепције стрејт тела, чија оријентација и положај у простору изгледају увек исто и међузависно.

Међутим, квир тело је у другачијој ситуацији. Његова оријентација се супротставља околној структури која делује као направа за оријентисање. То доводи до тога да је немогуће истовремено одредити оријентацију и положај квир тела у перципираном простору. Удаљеност и положај посматрача се у овом случају откривају као пресудне за могућност одређивања квир позиције и оријентације. Уколико се посматра изнутра, из унутрашње зоне пружања тела у простор, тј. са места које је од објеката одвојено направама за оријентисање, онда оријентација квир тела изгледа извесно, али је његов положај неухватљив. Разлог је у томе што оријентација квир тела поништава оријентацију околне структуре и чини да се она, уместо за позиционирање, почне да делује као направа за депозиционирање и дислоцирање. Другим речима, контакт и однос са околним објектима у спољашњој зони пружања тела је прекинут.

Ако погледамо београдски случај, просторне ситуације које чине могућим да се квир оријентација неког тела одреди у пракси су обично такве да су и посматрач и посматрано тело одсечени од хетеронормативног окружења архитектоском структуром или режимом њене употребе. Тиме су не само посматрач и посматрано тело доведени у везу, него су и заједно одвојени од околних тела, и налазе се у депозиционираном мехуру, чије је смештање у град неизвесно и неважно, јер његова унутрашњост и спољашњост нису ни у каквом непосредном контакту. Оно што је иза четири зида остаје иза четири зида. Нико из ЛГБТК бара, клуба, крузинг зоне, или са неке ЛГБТК манифестације не може да открије директно своје присуство просторном окружењу док је унутра, нити окружење има видљиви ефекат на унутрашњост.

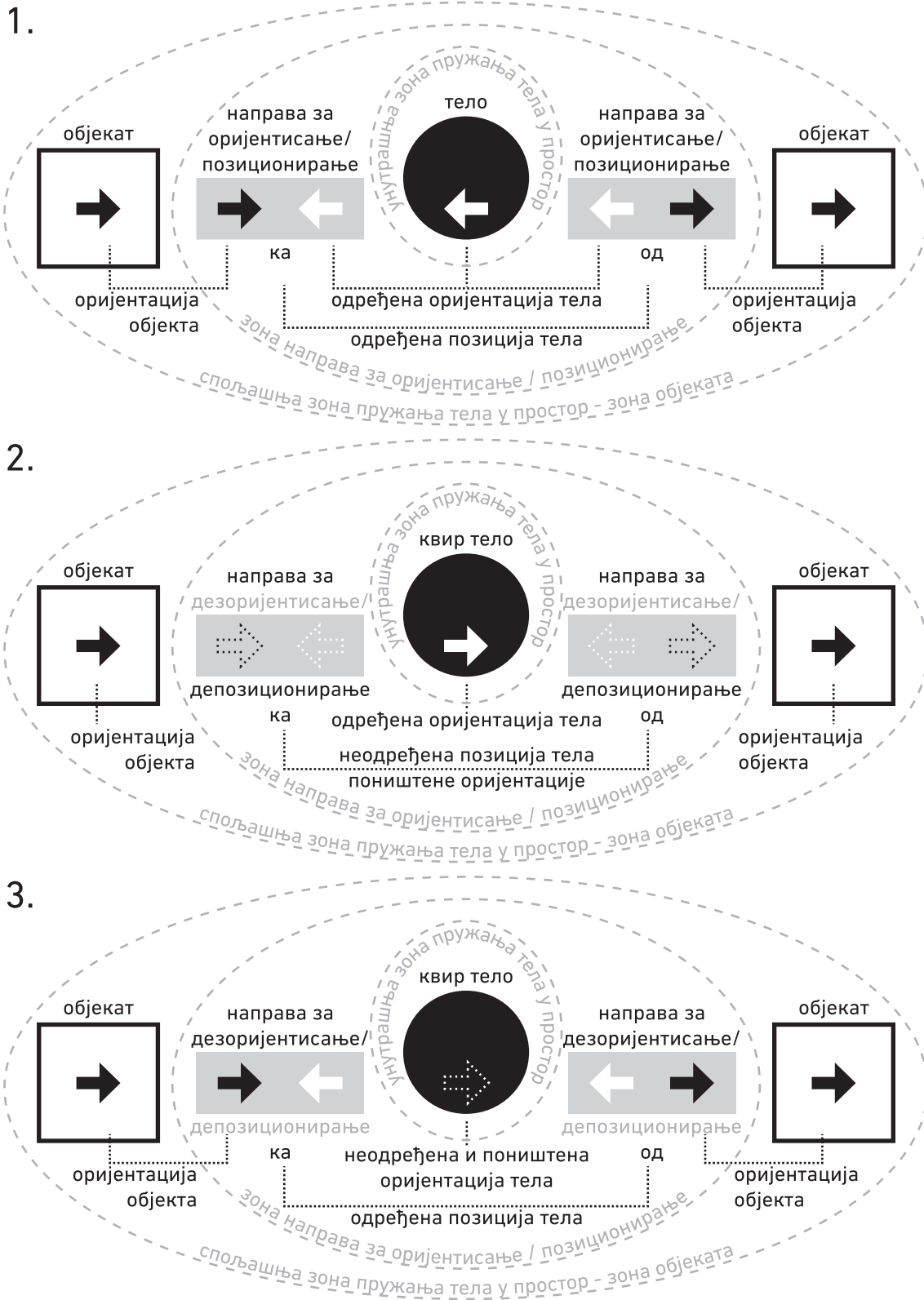
Са друге стране, уколико се посматрач нађе споља, у хетеронормативном пољу, околни објекти у скаду са направама за оријентисање, успешно одређују позицију квир тела, али то више није ненормативна позиција. Оријентација квир тела у том случају постаје невидљива, потиснута радом направа за оријентисање, тј. позиционирање. На овај начин видљивост оријентације квир тела у граду остаје смањена и пригушена.

Ове три ситуације, у којима се одредљивост оријентације и положаја тела при његовој просторној пракси мења у зависности од оријентације тела и положаја посматрача у перципираном простору, покушао сам да прикажем графички на дијаграму међузависности оријентације и позиције тела у градском простору. (Слика 3) У првом случају, када говоримо о стрејт телу, оријентација и позиција су једнозначно повезане и лако одредљиве из било које тачке посматрања. У друга два случаја, када говоримо о квир телу, околности су променљиве у зависности од тачке посматрања. Или је могуће одредити оријентацију тела, али изгубити представу о његовом положају, или обрнуто. Могуће је одредити положај квир тела, али без могућности препознавања његове оријентације. Прецизније речено, што тачније одредимо положај квир тела у архитектонском (материјалном и друштвеном) простору то је теже препознати његову ненормативну оријентацију, и обрнуто.

Дакле, у зависности од места са ког посматрамо, квир просторна пракса у перципираном простору изгледа другачије. На почетку нормализације ЛГБТК особа немогуће је истовремено одредити и положај и оријентацију квир тела у граду, захваљујући раду направа за оријентисање и позиционирање, које на квир тела делују као направе за дезоријентисање и депозиционирање. Ипак, како процес нормализације напредује тако направе за оријентисање губе снагу што су ближе телима. Тако унутрашња зона пружања тела у простор постаје од места до места све шира. То омогућава појављивање заједничких места и различитих места окупљања и јавном простору града

Ова околност у извесној мери подсећа на оно што је у квантној механици познато као *принцип неодређености* који је формулисао Вернер Хајзенберг (Werner Heisenberg) 1927. године, тврдећи да што прецизније меримо положај квантног објекта, истовремено мерење импулса ће бити неодеђеније, и обрнуто. (Wheeler and Zurek 1983, 62-84) Релације неодређености практично нису значајне у макросвету, већ добијају свој значај на нивоу елементарних честица. На сличан начин, када говоримо о квир телима на почетку процеса нормализације, њихов положај и оријентацију није могуће истовремено одредити у перципираном простору града. И у овом случају релације неодређености имају значаја код једне (ненормативне) групе тела, док практично немају значаја у случају оних која су поравната са нормом. Из овог разлога, тешкоћу која настаје у истовременом одређивању положаја и оријентације квир тела ћемо звати *принципом неодређености квир простора*.

Квир тела различитим просторним перформансима кривљења и скривања властитог положаја откривају своју оријентацију, и чине је унеколико видљивом. Да би ово постига, тела користе механизме које им нуде направе за оријентисање и позиционирање. Стратегије су различите, од феминизирања тзв. мушког тела, или маскулинизирња тзв. женског, преко хипермаскулинизације или хиперфеминизације, до скривања иза непрозирних мембрана архитектонске структуре. Обрнуто, у случајевима када је потребно заузети извесни положај у архитектонској и у друштвеној структури, оријентација тела се криви и чини невидљивом.

Слика 3 - Дијаграм међузависности оријентације и позиције тела у простору: (хетеро)нормативно тело (1); квир тело посматрано изнутра у квир пољу (2); квир тело посматрано споља у нормативном пољу (3).

У перциприаном хетеронормативном простору и простору перцепције који је подељен и криви се око квир тела, збуњујући их и истискујући, компликујући и отежавајући њихове просторне праксе, било какав сусрет тела који се може остварити кроз кретање, погледом или другим чулима, је притискујући и потенцијално ризичан. Зато је место лишено препрека и могућности визуелног контакта, место на коме су идентитети сасвим невидљиви, а све оријентације исправне, место крајње слободе. Такво место је крајња супротност простору контроле која лишава тела могућности да удобно настане град.

Мрачне затворене просторије прикривених улаза, намењене неконтролисаним и немуштим сусретима постојале су и постоје у либералнијим геј клубовима и баровима у Београду, као и широм света, као кулминација ослобађања и повор идентитета. Овај ормар у ормару не само да прикрива особе, већ потпуно ослобађа кретање у пољу које је њиме овичено, не привилегујући ни на један начин нити једно усмерење тела. Сасвим другачије од нормативних места, *darkroom* је јавни простор на коме сте сами и истовремено лични простор који је заједнички, и где се тело неспутано пружа и продужава у окружење, без могућности да се јасно оријентише или позиционира. То је оквир у коме граница субјекта и објекта исчезава. У овој просторији исчезава снага било какве (архитектонске) материјалне структуре, сем структуре тела и од тела, и саме ободне опне од пода, зидова и плафона. Унутар ове опне је моћ тела хипертрофирана, као што је ван ње укинута.

Ако само за (хетеро)нормативно тело у нормативном пољу перцепције тврдили да има једнозначно повезану оријентацију и положај, чиме се ствара илизија равног простора, без препрека и кривљења, а потом, за квир тело да су му позиција и оријентација увек регулисане принципом неодређености, онда је *darkroom* место где овај принцип нестаје. Овде је простор поравнат и за квир тело.

3.6. Пенијева критика квир пројекта и њене просторне консеквенце

Контрадикцију која прати квир дискурс и која настаје у истовременом позиционирању квир као нефиксираног, дестабилизованог идентитета, а опет,

насупротив томе, веома јасно фиксираног разликовања између оног што је квир од оног што је присилно нормативно, као и веома стабиног и јасног супротствања хетеронормативности, у овом раду смо често покушавали да назначимо и превазиђемо говорећи о нестрепт идентитетима као о некомплетним. Квир идентитетима углавном прилазимо као онима који би могли бити у процесу обликовања, настајања, или нестајања, и пре свега у процесу нормализације. Оваквом приступу се може приговарати колико са становишта теоријске неодређености, толико и са становишта друштвеног или активистичког значаја. Ипак, овом критиком ћемо се на кретко бавити мање да бисмо разрешили теоријске супротности, а више зато да бисмо детаљније преиспитали неке проблеме у квир дискурсу, чије последице у квир просторној пракси ћемо детаљније преиспитати.

У својој недавно објављениј књизи *После квир теорије: границе политика сексуалности*, Пени (Penney 2014) преиспитује теоријске и политичке домете квир студија критичким повратком на позиције марксизма и фројдовске и лакановске психоанализе, тврдећи да су хегемонијске претпоставке квир теорије непомирљиве са премисама генерички еманципаторских политика. Његов основни предлог је да уместо да се секс посматра као инхерентно политички, што доводи до умножавања и деконструкције бројних сексуалних идентитета, политику посматрамо као инхерентно сексуалну, и тиме ослободимо дискурс за универзалну еманципаторску борбу.

Геј и лезбијски покрети шездесетих и седамдесетих година двадесетог века не само да су успевали много боље да се повежу са другим покретима угњетаваних група, посебно жена и небелаца, него су били и услов да се сам квир покрет уопште појави. А квир-теоријска субверзија (сексуалног) идентитета је окренула сексуално маргиналне групе *на унутра (inward)*. (Penney 2014, 2) Пени критикује квир дискурс због његове инхерентне контрадикторности, коју прати све до времена почетака покрета, када се Ив Кософски Сеџвик (Eve Kosofsky Sedgwick) питала да ли је хомосексуалност ствар универзалног или партикуларног интереса, па до данас, када бисмо се могли запитати да ли је сексуалност заиста суштински, универзално квир, или је то само обележје издвојене елитне маћине. Уместо

деконструисања и проблематизовања сексуалних идентитета он прати њихову одређеност у односу на економски структурисане друштвене односе.

Говорећи о описаној контрадикцији архитектонско-просторним терминима, квир је неутемељен, квир је без своје територије, док је истовремено његова територија смештена насупрот нормативности.⁵ Асиметрично одвајање ЛГБТК места у градској структури, разлике у начину употребе јавног и приватног простора, симболичко смештање у ормар, или иза четири зида, су просторни симптоми ове контрадикције. Квир град је отежан, подељен и подвојен, супротно нормативном континуитету који влада стрејт градом, и који наизглед омогућава удобност, целовитост и јединство.

Пени, међутим, ову подвојеност у стварности не види као нешто што је у обавезној вези са друштвеном позицијом ЛГБТК особа, исто као што је у простору не препознаје као обавезну последицу њихове просторне праксе. Подела између геј и стрејт места је за њега ствар хомофобичне фантазије, фантазије која на Другог пројектује властита потиснута задовољства. „Посматрајући из перспективе психоанализе, геј паб, или чак ‘геј заједница’, је материјална или друштвена замена за прави психички објекат – трауматични објекат уживања ког ево покушава да избаци из свести повезаним силама потискивања и иделизације.“ (Penney 2014, 13, наводници преузети) Подела на квир заједницу и њен негатив – присилну хетеросексуалност, као и одговарајућа просторна подела, дакле, према Пенију, само појачава хомофобију и тешко може служити као ослонац за борбу против ње.

Чини се да овакво становиште које геј особу, идентитет, заједницу и нарочито место држи за плод хомофобичне фантазије, може указати на разлоге за постојање оквира у које се смешта квир тело у просторним метафорама којима се у говору описује положај ЛГБТК особа, нарочито у метафорама ормара и четири зида. Фантастични просторни модел се појављује и тамо где материјалног геј места у стварности нема. Уствари, нарочито тамо где га нема, јер је, ако заједно са

⁵ Сам Пени користи изразе *groundless* и *ground*.

Пенијем пратимо логику психоанализе, хомофобној машти олакшање да измисли геј (место) и тиме га отуђи. Отуда сви ти ормари у нашим кућама.

Ово може бити и један начин да се објасни разменљивост метафоричких и материјалних структура у квир простору, коју ћемо испитивати у другој и трећој глави, барем у периоду када и једне и друге структуре треба да задовоље исти фантастични модел, који гарантује издвајање и невидљивост. Ипак, чини се да квир места у хомофобичној фантазији служе управо томе да се она не би појавила у материјалном простору.

Уколико се почне догађати да се фантазам сруши у стварност, да геј место постане видљиво, може бити нападнут и цео механизам одбране. Не морамо бити уверени да, како тврди Пени, то не може служити као ослонац у борби против хомофобије, без обзира што несумњиво провоцира њено испољавање. Чини се да би померање просторног модела материјалних геј места из модела невидљивости, у којој обитава геј тело у простору фантазије, према моделу веће видљивости, могло да преусмери саму хомофобичну фантазију, и да се то већ догађа у неким срединама у којима је борба за ЛГБТК права поодмакла. Истини за вољу, тако се постепено мења и геј место, до његовог коначног нестак, што је унеколико на трагу Пенијеве логике.

4. АРХИТЕКТОНСКИ МОДЕЛ УНУТРАШЊЕ ПЕРИФЕРИЗАЦИЈЕ У РЕПРЕЗЕНТАЦИЈИ И ПРОИЗВОДЊИ КВИР ПРОСТОРА

Основна хипотеза која ће се бранити у овој глави је да је репрезентација квир простора архитектонска, али да се она изворно обликује у говору, по моделу унутрашње периферизације. Ово обликовање се тиче начина на који се концептуализира квир простор и квир место. Обоје, и квир простор и квир место, су репрезентовани извесном архитектонском структуром и архитектонским просторним односима, и поред тога што ове репрезентације не настају у оквиру архитектонске дисциплине, већ долазе из популарног и стручног говора о и око квир тела. Представе о квир простору настају у дискурзивној употреби архитектонских односа у неколико препознатљивих и учесталих просторних метафора, чиме се успоставиља значење и појавиљују друштвени односи око квир тела. Штавише, синергијом ових метафора се, кроз низ асиметричних одвајања и индиректних просторних веза у њима, формира јединствени модел репрезентације квир простора, за који сам предложио назив *модел унутрашње периферизације*.

Ипак, овај модел не морамо посматрати само као репрезентацију простора, већ га можемо анализирати и као перформативни просторни код. Можемо пратити како се низ архитектонских односа по моделу унутрашње периферизације преноси усменим или писаним говором, чиме учествује у производњи различитих квир идентитета. Поврх тога, имајући у виду да је „материјалност увек дискурзивна, као што су и сами текстови просторни“ (Brown 2000, 21), можемо претпоставити да се овај модел може директно пренети из говора у материјалну архитектонску структуру на градским квир местима, настављајући и мењајући своју перформативну улогу у производњи квир идентитета. Ово преношење просторног модела из говора у градску структуру, као и његов даљи пут кроз архитектонику београдских квир места, остаје да се провери и анализира и у наредној глави.

Детаљну анализу архитектонског модела унутрашње периферизације аутор је започео у тексту „Геј клубови у Београду: Унутрашња периферизација квир простора“ (Burmaz 2014), и намера је да се она пренесе и додатно развије у овој

глави. Неколико је нових разматрања којима ће се допунити раније започета анализа. Најпре, архитектонске метафоре ће се овде посматрати и у односу на појмове локације, позиције и ситуације тела, како су они одеђени у претходној глави, тј. у односу на различите видове производње простора из Лефееврове дијалектичке тријаде. Након тога, покушаће се да се детаљније развије дводимензионални модел кроз који се квир простор појављује у говору и, коначно, да се разреши проблем амбивалентног појављивања квир тела истовремено у центру и на маргини овог модела. Да би се то постигло послужићемо се новим, тродимензионалним приступом, који ће омогућити да се прикаже како се квир поље увија са периферије, пропадајући у центар, и извија из центра ка споља.

4.1. Анализа значења архитектонске метафоре квир места

Чини се да уопште није случајно што сваки ниво архитектонске размере има одговарајућу метафору којом се описује квир положај. Таква доследност у говору би могла да указује на потребу да се несумњиво и свеобухватно одреди према месту ЛГБТК особа. Низ почиње од нивоа ентеријера, са метафорама плакара и сопствене собе, преко нивоа објекта, са својом метафором четири зида, до нивоа града, са метафоричним односом центра и периферије (маргине). Све ове метафоре имплицирају неку врсту особене архитектонско-друштвене везе, и указују на спрегу између замишљеног положаја квир тела у граду, са његовим местом у друштву.

Ипак, постоји још један разлог из ког смо се усмерили на анализу баш ових конкретних архитектонских репрезентација квир простора, поред његове учесталости и везаности за различите размере. Тај разлог се крије у мом покушају да се пронађе одговарајућа слика тела у окружењу за сваки од три облика производње простора, односно за сваку одговарајућу просторну одредницу, било да говоримо о локацији, о позицији, или пак ситуацији тела. Наравно да се у разумевању поменутих метафора увек могу открити све три од ових одредница. Ипак, основна слика у свакој од метафора увек примарно креће од једне

специфичне врсте односа тело/простор. Тако се међу наведеним метафорама, које нам долазе преvasходно из популарног говора, и у којима се квир позиција представља као релативно место односа тела и особе са окружењем –као извесна позиција и ситуација, нашла и једна која долази из ангажованог феминистичког текста, која полази од локације.

Метафора сопствене собе (Woolf 1929) говори првенствено о локацији, о праву на властиту локацију и место, како услови да би се могла активно производити своја позиција и свој доживљај – ситуација. Она креће од могућности да се репрезентација простора обликује према себи и собом, тиме успут откривајући и да је и свака репрезентација простора, иако одевена у дисциплинско дискурзивно рухо, обликована од неког. Слика сопствене собе открива да је свака норма нечији производ.

За то време, друге две слике, метафора тела иза четири зида и тела на маргини, упућују примарно на положај одређен окружењем. Оне назначавају границу произведену из окружења, до које се тело може пружати у простор. Локација тела иза четири зида, или на маргини је измештена, друга, и ван координатног система. Такво тело нема ни могућност да се нађе у некој просторној ситуацији.

Четврта слика, слика тела у плакару, првенствено призива ту немогућу ситуацију тела, у окружењу које је потпуно неприхватљиво и ограничавајуће. Ова метафора најцеловитије приказује квир положај, јер јасно одрежује све три просторне одреднице, непримерену ситуацију, ограничавајућу позицију и измештену локацију.

Све четири наведене метафоре не само да су просторне, него су експлицитно архитектонске по свом оквиру. Све четири су кључне у описивању квир позиције и све четири указују на веома слично издвајање квир особа, само на различитим нивоима просторне структуре, и у различитим видовима њеног настанка. У том смислу оне се састоје једна у другој, порджавају једна другу и наводе на помисао о јединственом просторном односу, који се у говору везује за квир положај и који се може гледати као делотворна репрезентација квир простора.

Да би се у анализи производње квир простора систематичније испитала веза друштвено-просторних односа које налазимо с једне стране у метафорама, а са друге у материјалној архитектури око тела, користићемо најпре, по угледу на Брауна (Brown 2000, 5-12), два уопштена начина тумачења на који метафора преноси значење, а која су описана у лингвистичкој теорији. Први приступ тумачењу метафоре долази из оквира теорије поређења (Aristotle 1965; 1991; Hawkes 1972; Murry 1972), или теорије замене (Asher and Simpson 1994, 2453), која метафору види као директно преношење значења по сличности са предметом о ком се говори. Други приступ долази из групе теорија у које спадају теорија интеракције (Waggoner 1990) и теорија говорног чина (Grice 1989; Searle 1993). Овој група теорија објашњава како метафора преноси значење управо кроз разликовање и супротност у односу на предмет о ком говори. Пратећи први приступ, анализираћемо како се у говору о телу у плакару, сопственој соби, иза четири зида и на маргини, говори о друштвеном односу кроз пресликавање из односа тело/архитектоника. А потом, пратећи други приступ, посматраћемо како се говорећи о телу на поменутиим архитектонским местима, директно учествује у друштвеном односу. У првом случају ситуација у којој се налази тело у метафоричком просторном оквиру је иста као његова друштвена ситуација. У другом случају, баш зато што се тело не налази у таквој материјалној просторној ситуацији разумемо његов апсурдни друштвени статус. Из тог разлога архитектонске метафоре положаја могу послужити и као тачка отпора друштвеном положају о ком говоре.

Још сложенији однос према метафори негују постструктуралисти на чије се концепције у доброј мери ослањају и квир теоретичари. У нестабилности значења која је произведена кроз нестабилан однос означеног и означитеља, метафоре се лако откривају као парадокси којима не можемо да умакнемо. Зато је излазак из плакара је истовремено и затварање у плакар. (Fuss 1991, 4) „Да би неко изашао (из плакара) он најпре мора саградити плакар.“ (Brown 2000, 13)

Плакар

Плакар, или ормар, као метафора која се често користи у говору о ЛГБТК особама, стиже са енглеског говорног подручја, где се усталила крајем шездесетих година двадесетог века, како би се означила скривена сексуалност. Користи се у неколико облика, који преко положаја тела у односу на плакар, кроз изразе (*being in (the closet)* – (*бити*) у (*плакару*)) и (*being out (of the closet)* – (*бити*) изван (*плакара*)), говоре о степену (не)слободе поједине особе, док *coming out (of the closet)* – *изаћи* (*из плакара*)), или *outing* – *аутовати се*, говори о њеном процесу ослобађања. Ипак, сви ови облици превазишли су пуку употребу у популарном говору. Плакар је, на описани начин употребљен као метафора, такође тема многих стручних текстова и анализа. (Brown 2000; Sedgwick 1990; итд.)

У материјалном архитектонском простору, плакар је мало, мрачно и затворено место у породичној кући. У њега се смештају ствари, а не људи. Људско тело једва да може стане унутра. Плакар се налази на дохват руке, у просторији, али скрива свој садржај и приступ није дозвољен сваком. Ако бисте били затворени у плакару, вероватно се не бисте осећали удобно, а особе које би биле поред, у истој просторији, вероватно не би могле знати да сте унутра. Субјекат у плакару принуђен је да одустане од слободног располагања својим приватним простором, простором сопствене собе, односно његово, или њено тело је онемогућено да се пружа у свој простор и настањује га слободно, сем на споља наметнут хетеронормативан начин. Тело у ормару је за друге невидљиво, одсутно не само као актер, већ и као могући објекат, и једино што му преостаје је да се обелодањује кроз „кодирани гестове који одржавају неодређеност (*uncertainty*)“ (Urbach 2000, 342).

Парадоксалан положај тела у плакару, прати парадоксална друштвеност. Контакт се остварује кроз одсуство (нормативног) контакта, особа се открива се кроз скривање, а моћ осваја кроз немоћ. У том смислу, плакар се може посматрати истовремено као средство друштвене опресије, споља, и лична стратегија интегрисања и ослобађања, изнутра. Док хетеронормативни поредак истискује квивр тело на периферију, оно скривено у плакару остаје у центру.

Иза (у) четири зида

Иза (у) четири зида, као метафора је веома честа у савременом популарном говору у Србији, када се описује квир положај. Користи се када се говори о искључивању могућности да се тела појављују као ЛГБТК тела у јавном простору, иако се не спори њихово друштвено постојање. Ова метафора најјасније показује како се граница приватно/јавно укључује у игру производње квир простора. Четири зида су ограђен и одвојен простор, поистовећен са простором традиционалног архитектонског објекта, или куће, који су намењени да контролишу могућност контакта кретањем и опажањем. Зидови јасно раздвајају зону једне намене, или посебног режима употребе од окружења.

У живљеном простору корисника, зидови представљају одредницу, замишљену слику одвајања и границе једне групе, која постаје заједница. Они су слика и средство у производњи идентитета, у смислу у ком о идентитету као о замишљеној заједници говори Андерсон (1991). Четири зида одвајају јавно од заједничког, и омогућавају различита правила употребе и систем односа споља и унутра. Ипак, граница која се њима успоставља, колико год допушта обликовање ЛГБТК заједница унутра, толико спутава размену са окружењем. То је само мало већи плакар, у њега може стати више од једног тела, али просторни и друштвени однос остају исти. Четири зида из ове метафоре могу да послуже како би се простор заштитио од трауме коју у хомофобној свести изазива ненормативна сексуалност, али и као средство заштите приватности и заштите од злостављања у говору квир особа.

Периферија (маргина)

Ова метафора је веома честа у стручном говору о квир положају, али се појављује и у свакодневном популарном говору. Она указује на положај у ком сте део целине, али истовремено изван главног корпуса. То је положај у ком је квир тело удаљено од регулисаног центра, али и даље регулисано центром и колонизовано као оно Друго. (hooks 2000, 206) Архитектонски простор периферије

територијално припада граду, али урбанистичка, техничка и друштвена правила не важе као у граду.

Притисак искључивања није концентрисан око квир тела, нити око групе или заједнице, као у претходним метафорама. Овај притисак истискује тело са нормализоване територије, удаљавајући га од центра, дистанцом, а не кроз структуралну препреку. То је разлог из ког Делез, када говори о маргиналном положају хомосексуалности, тврди да хомосексуални идентитет не постоји, исто као што не постоје ни идентитети других маргинализованих особа, као што су рецимо жене или колонизовани народи. (Deleuze 2004, 286) Ради се о томе да је геј идентитет увек установљен од стране већине, из центра. С тим у вези, Ненси Данкан показује да, докле год се одржава увек већ нестабилна опозиција приватно-јавно, хомосексуалност је прихватљива једино као маргинализована, што значи протерана из јавног простора и простора породичне куће. (Duncan 1996).

Међутим, периферија не мора бити само место репресије, она може постати и место отпора. Деконструшући опозицију приватно-јавно, бел хукс показује како се отпор остварује кроз оно што она назива „радикална отвореност“ маргиналне позиције. (hooks 2000) Периферија, захваљујући својој радикалној отворености може да уђе, и улази у центар, мењајући га.

Сопствена соба (простор)

Ова метафора је најпознатија по феминистичком активизму који се образлаже у истоименом есеју Вирџиније Вулф, у ком се она бави друштвеним положајем жене. Властита соба, која је поред новца, потребна жени како би се она бавила књижевношћу, је парадигма основне друштвене моћи субјекта, која је оличена у могућности да се контролише простор око властитог тела и место које му је намењено. Сетимо се само колико је ово становиште присутно док Сара Ахмед (Ahmed 2006a) анализира Хуселову позицију у његовој радној соби, за својим писаћим столом, док усмерава своју пажњу и производи своју теорију, али и свој

друштвени положај. Да бисте имали икакву слободу потребно је да контролишете простор.

Соба је место унутар породичне куће, на ком је тело свакако вишеструко одвојено од друштвене заједнице, али, за разлику од плакара, соба је удобан простор, које тело лако настањује, и у коме има места за људе, колико и за предмете. Но то је и даље простор ограничене слободе, простор у ком правите свој мали свет и где поредак чини невидљивим вашу приватност. Теме властитог света у малом, као и увођења спољашњег простора унутра и обрнуто, и јесу основне теме настајања енеријера, као места и као дизајнерске дисциплине, као основне стратегије за интеграцију приватног простора са окружењем у савременом друштву. (Rice 2007)

4.2. Ка архитектонској синтакси у метафорама квир места – метод просторног модела

Наведене метафоре користе архитектонски простор као оквир којим преносе значење. У сваком појединачном случају извесна архитектонска структура, обликујући одговарајући просторни однос, говори о друштвеном односу. Размотрили смо о каквим друштвеним односима може бити речи од метафоре до метафоре, као што смо видели и њихове сличности и разлике. Али какви су, заправо структурни односи око квир тела у метафорама? Како их открити у структури и како их анализирати? Ова питања су посебно занимљива имајући у виду да одговори могу помоћи у њиховој компаративној анализи са структуром која се око квир тела појављује на конкретним градским местима у материјалној архитектури.

У архитектонској теорији постоји један познат алат који су развили Бил Хилијер и Џулијен Хансон у свом раду „Друштвена логика простора“ (Hillier and Hanson 1984), како би повезали архитектуру са друштвеним односима у просторној равни. Њих двоје су овај свој метод користили за анализу архитектонских остатака на најразличитијим нивоима, од насеља до куће, са намером да успоставе одређене просторне типове или матрице, на основу којих различита друштва обликују своје односе кроз архитектуру. То су постизали апстрахујући архитектуру до мере

просторних ограничења која су узрок релација међу појединцима/кама. Рестрикције и охрабрења у могућности сусрета и избегавања при кретању су били основни критеријум на основу ког су спроводили ово свођење. На тај начин су долазили до основних јединица, ћелија у структури архитектонског објекта или насеља, које су третиране као они елементи који према окружењу имају јединствен начин рестрикције. На пример, једна ћелија, може бити једна просторија у односу на кућу, или једна кућа у односу на насеље, и слично. Начин на који ове ћелије унутар једне целине успостављају међусобне односе, анализиран је као специфична структурна синтакса, која говори о одговарајућем друштвеном односу.

Овај метод резултира изградњом концептуалног модела. Архитектоника се апстрахује до ћелијске структуре на нивоу плана. Из разлога што се модел заснива на ограничењима у кретању, од значаја је само како се једна ћелија отвара према осталима у структури, односно како се са њима повезује кроз кретање корисника. Тако две ћелије могу бити у симетричном или асиметричном односу, или пак директном или индиректном односу, итд.

Како се повезивањем кроз кретање производи хијерархија, где су ћелије кроз које се мора проћи да би се стигло до других ћелија, хијерархијски надређене у односу на ове друге, тако асиметрија подразумева хијерархијски различит, док симетрија указује на хијерархијски подједнак положај у структури. Уколико из неког ходника улазите на лево у једну, а на десно у другу собу, или са једног трга, на лево у једну, а на десно у другу кућу, или просто, ако се две јединице налазе директно једна поред друге, тада су те јединице у симетричном односу. С друге стране, ако једна просторија садржи другу, али не и обрнуто, као што кухиња може да садржи оставу, или као што град садржи кућу, али и у било ком другом случају у ком је однос хијерархијски неједнак, ради се о асиметрији.

Насупрот томе, директан или индиректан однос ћелија нема везе са хијерархијским положајем у структури, већ са тим да ли се из једне ћелије може ући директно у другу, или пак на том путу треба проћи кроз неке друге ћелије. Рецимо ако из ходника улазите у собу, или из дворишта у кућу, они су у директном односу. За то време ако је потребно да из дневне собе прођете кроз

ходник да бисте стигли до спаваће собе, или из једне куће треба да прођете улицом до друге куће, њихов однос је индиректан.

На основу ових једноставних односа Хилијер и Хансон су успевали да произведу моделе који откривају читав низ генеричких правила градње која се крију иза морфологије насеља и кућа. Архитектура је пројектована у схематски приказ веза у ћелијској структури објекта или насеља. Овај приказ називали су *гама мапом*. Свака гама мапа открива одговарајући тип веза, који је назван *просторним генотипом*. На тај начин они су показали како произвести моделе *просторне синтаксе* друштвених односа. Намера је да се послужимо сличним методом, прилагођавајући њихову логику овом истраживању и исцртавајући редом просторне моделе метафора ормара, сопствене собе, четири зида и периферије, а касније и просторне моделе око београдских квир места. Разлика је што се у овом раду не бавимо системом друштвених односа који се крије иза градње неког објекта или насеља. Уместо тога, занима нас какав је систем односа иза, у првом случају, избора слике која тај систем друштвених односа репрезентује, а у другом случају иза избора оног места у граду које има одговарајућу структуру за реализацију тог система друштвених односа.

4.3. Обликовање и анализа архитектонског модела квир метафора

Градња просторног модела какав је понуђен код Хилијер и Хансон (1984) је заснована само на рестрикцијама у кретању. Ипак, према резултатима анализе обављене у првој глави, када говоримо о квир простору, веома је занимљив и начин на који се ограничења и усмеравања тела у простору повезују са начином отварања и прекидања могућности перцепције. Из тог разлога, при свођењу на просторни модел архитектонске синтаксе која се налази у квир метафорама и касније, када се будем бавио моделом на самим градским квир местима, посматраћемо, поред рестрикција у кретању, и шта се догађа са рестрикцијама у перцепцији. Чим мало пажљивије погледамо метафоре које су предмет ове анализе, схватићемо да овај додатни критеријум ни на који начин не компликује моделовање, имајући у виду да се ограничења која се односе на кретање, у сваком

до примера, за нормално (спољашње) тело увек поклапају са рестрикцијама које се односе на перцепцију. Квир тело може бити у различитим ситуацијама од случаја до случаја, али то и није пресудно за структуру модела, јер је чулна размена увек онемогућена с спољне стране и тиме прекинута. У неким метафорама, попут оне о положају иза четири зида, или на периферији, чак није до краја ни јасно да ли је перцепција изнутра могућа или не.

Најпре ћемо покушати да сведемо на дводимензионални модел сваку од испитиваних квир метафора појединачно, имајући у виду хијерархијске просторне односе које оне призивају, као и директност тих односа. Након тога ћемо упоредити ове моделе и у наредном поглављу покушати да откријемо на који наин их је могуће повезати.

Када говоримо о замишљеном архитектонском месту на коме се квир тело налази у плакару, у сопственој соби, иза четири зида и на приферији, одмах је јасно да је део простора који је овом телу намељен увек у асиметричном односу према делу простора који је намељен нормалним телима. И увек се ради о једном специфичном односу наизглед директне асиметрије, у коме је квир тело на месту које је повезано са нормалним простором везом споља/унутра. Тело у плакару, соби, или четири зида је одвојено унутар окружења. Међутим, у четвртом случају иако је веза споља/унутра иста, позиција тела је супротна – тело на периферији се налази одвојено изван центра. Без обзира на ову различитост у позиционирању, просторни модел све четири метафоре је увек исти и једнаставно се састоји од две ћелије, од којих је једна унутар друге. Дакле квир тело је у свакој од метафора везом споља/унутра одвојено од главног простора. Ипак посматрајући директност ове везе, иако је она у прва три случаја на први поглед несумњива, четврти случај поново доноси изузетак, јер начин на који се периферија одваја од градског језгра може пратити и низ прелаза и посредних повезивања.

Детаљнији поглед на друштвену природу границе која се архитектонском структуром успоставља око тела у метафорама открива да се поред тога што је у свакој од њих са једне стране границе хетеронормативни режим употребе простора, а са друге ненормативни, односно квир режим, од случаја до случаја граница различита у погледу тога коме је простор с једне и са друге стране

границе намењен. У случају плакара његова граница описује простор намењен само једном телу коме је перцепција ограничена колико и кретање, исто као што је плакаром потпуно спречена перцепција квир тела и кретање ка њему са спољашње стране. Плакар се налази унутар приватног простора собе, и он представља границу личног и приватног, па посредно, личног и јавног.

Иако исте просторне синтаксе у односу на окружење, сопствена соба је нешто другачија у погледу нивоа границе на ком архитектонска структура дели друштвени простор. Најпре перцепција квир тела у сопственој соби не мора бити ограничена према споља, на начин на који је ограничено кретање, јер се може претпоставити да соба има и друге отворе поред врата. Супротно, са спољне стране, перцепција тела у соби је онемогућена. Њена граница описује место које контролише једно тело, али које није обавезно намењен само том телу, и омогућава друштвену размену. Сопствена соба се налазу унутар заједничког простора куће, или какве другачије стамбене јединице, и она представља границу приватног и заједничког, а посредно, приватног и јавног.

И четири зида у односу на окружење производе исту просторну синтаксу као плакар и соба. Међутим, када се ради о врсти границе која је архитектонском структуром успостављена у друштвеном простору око квир тела, видимо да је према начину употребе ове метафоре у говору, обично сасвим неважно на ком нивоу се успостављају релације међу телима у квир простору унутар четири зида, као и каква је њихова перцепција. Најзначајнија ствар је да је перцепција ограничена са спољашње стране, а кретање обострано прекинуто. Зона иза четири зида, у том смислу може да обједини значења која се односе на плакар и сопствену собу, али се најчешће у говору подразумева да је извесни заједнички простор иза четири зида, простор особа већ обликованих ЛГБТК идентитета, одвојен од јавне зоне.

У претходна три случаја квир тело је одвојено а истовремено се налази унутар нормативног простора, било да се друштвени смисао тог одвајања посматра као тачка ослоња за квир особе, или средство истискивања и притиска на њих. У четвртном случају, када се о ЛГБТК простору говори као о маргиналном или периферијском, граница која одваја квир тело, описује се око јавног, нормалног

простора, а тело је истиснуто на споља, у ненормализовану зону. Његово кретање и перцепција на унутра су ограничени, колико је и оно само недоступно изнутра. У тој периферијској зони губе сваки значај просторно-друштвене одреднице лично, приватно, заједничко и јавно, које смо користили за описивање поделе у друштвеном простору о којој говоре прве три метафоре. Периферија је зона другости, која ипак подлеже једном правилу главног корпуса града – она није нормални град. Граница периферије дели јавни од ненормализованог простора.

4.4. Анализа синтезног модела архитектонских односа у квир метафорама – обликовање унутрашње периферизације

Свака од четири архитектонске метафоре означава одговарајућу границу у градској структури, директно делећи простор на спољашњу и унутрашњу зону. Ове зоне из једне метафоре, веома је лако довести у везу за зонама у осталим метафорама, јер су оне сваки пут одређене у архитектури града и остварују јасан однос у њеној структури. Уставри, ако пажљивије погледамо, када саставимо све ове зоне, од периферијског, преко јавног, заједничког, приватног до личног простора, оне заједно чине целокупни градски простор. Из тог разлога је веома једноставно довести у међусобну просторну везу наше архитектонске метафоре, а такође и њихове моделе.

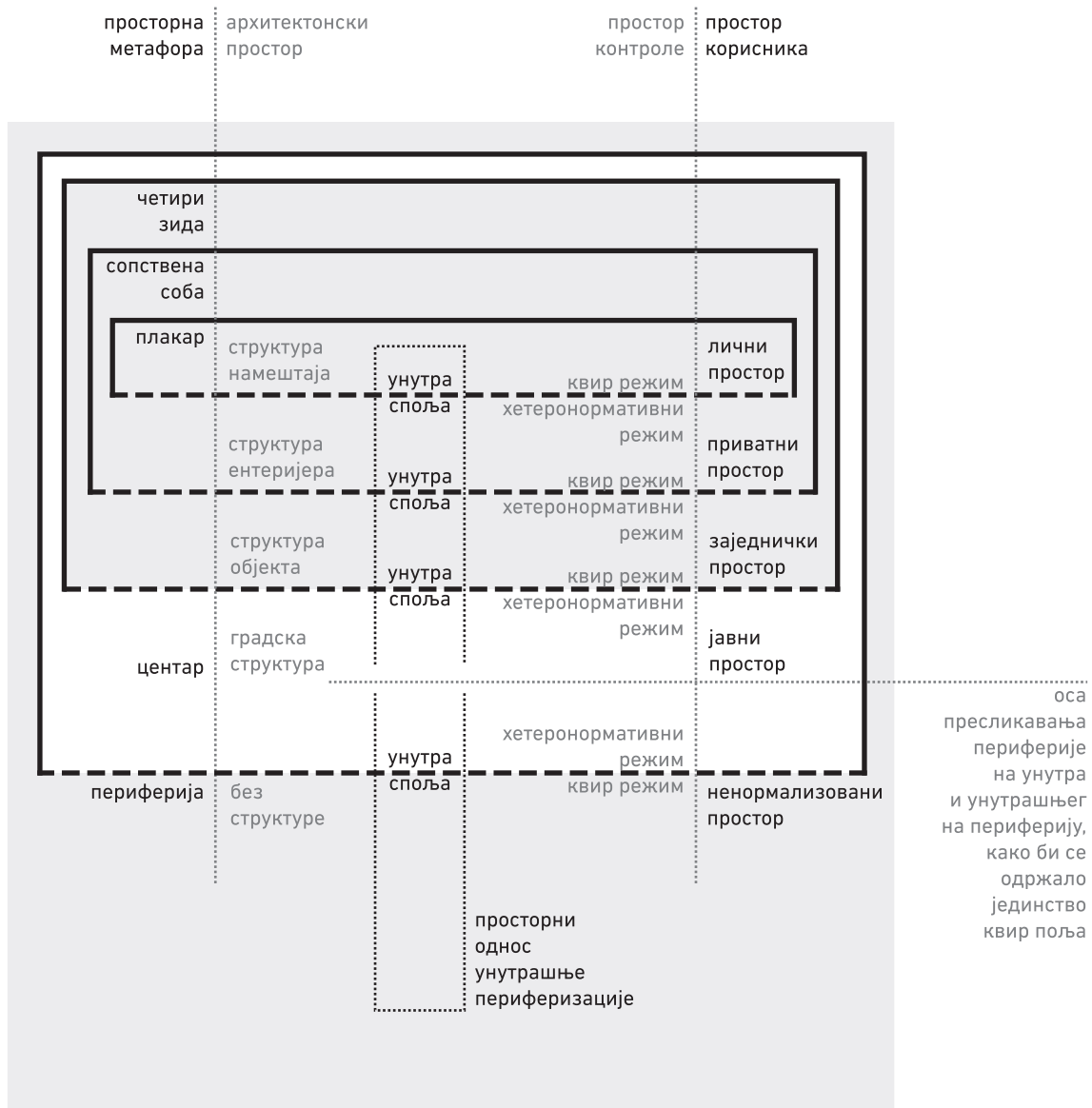
Ако поистоветимо простор иза четири зида са простором градског архитектонског објекта, повезујући метафоре једну са другом, и преклапајући исте зоне на њиховим моделима, добијамо заједнички концентрични низ асиметричних, хијерархијски раздвајајућих односа споља/унутра. Једна архитектонска јединица, увек је подређна следећој. Плакар је унутар собе. Соба је унутар објекта (четири зида). Простор иза четири зида је негде унутар градске структуре. Периферија је изван и око централног дела града. Тако добијени низ одражава континуитет укупног архитектонског простора, онако како је тај простор концептуализован и репрезентован у савременој архитектонској теорији, пракси и регулативи, према скали размере у којој се приказује, од нивоа архитектонског детаља до нивоа урбанистичког плана, од ентеријерске опреме до градске структуре.

Али не само да оваква околност, којом се домен једне метафоре надовезује на домен следеће, чини једноставним преклапање појединачних модела у један заједнички, синтезни модел, већ и омогућава да се у говору представљени друштвени положај квир тела разуме у свим тачкама у којима се то тело може затећи у граду. Наиме у зони у коме влада хетеронормативни режим његово пружање у простор је онемогућено и оно је истиснуто ка квир местима, односно ка квир пољу. Под квир пољем подразумевам она места или онај континуитет места у којима је пружање и продужавање ЛГБТК тела могуће.

Синтезни модел добијен преклапањем појединачних просторних модела низа метафора, који описује просторну синтаксу квир простора у популарном и стручном дискурсу, увек указује на особено асиметрично, хијерархијски неједнако издвајање квир места и поља, везама споља/унутра. Међутим, иако на дводимензионалном дијаграму синтезног модела (Слика 4) изгледа као да је квир поље пресечено хетеронормативном, јавном, централном градском структуром на два дела, истиснуто с једне стране на унутра, а са друге на споља, ова подвојеност говори о истом јединственом квир пољу у процесу нормализације ЛГБТК особа у граду. Анализирајући значење архитектонских метафора око квир тела, видели смо да је оно увек двоструко, имајући у виду да истовремено говори о притиску и могућности отпора, али и код сваке метафоре исто у погледу изоловања од главног градског корпуса. У том смислу и плакар, и сопствена соба, и четити зида, и маргина описују исту ситуацију тела из различитих позиција, и заправо јединствено квир поље. Додатно истискивање на унутра, које може бити вишеструко, има дејство померања све даље на маргину. Зато начин на који се квир тело и место повезују са градским окружењем у процесу нормализације ЛГБТК особа, можемо звати *унутрашња периферизација*.

Посматрајући низ директних асиметричних веза међу ћелијама суседног хијерархијског нивоа у архитектонској структури синтезног модела, лако се примети да оне заправо чине индиректне везе између удаљенијих ћелија. Рецимо унутрашњост плакара је вишеструко одвојена од јавног градског места. Ова чињеница у моделима појединачних метафора не би била тако очигледна, јер њихов оквир представља експлицитно увек само једну архитектонску везу

споља/унутра, а низање преосталих веза којима се тело дистанцира од окружења остаје имплицитно. Разлог је у томе што свака метафора подразумева постојање осталих, тако да се јавља низање међупростора, па унутрашња периферизација не настаје само директним одвајањем споља/унутра, него и дистанцирањем кроз индиректне односе међу ћелијама, односно кроз дистанцирање квір од хетеронормативног поља.

Слика 4 - Синтезни модел архитектонских и друштвених односа у квир метафорама - модел унутрашње периферизације.

4.5. Увијање квир простора

Унутрашња периферизација је амбивалентан процес, који је усмерен у два супротна смера истовремено. Квир тело се истискује из центра на маргину, истовремено се утискујући у центар као маргинално, пролазећи архитектонске границе споља/унутра и дистанцирајући се тако од хетеронормативног окружења по хијерархијском нивоу у структури, као и кроз низ међупростора – ћелија, избегавајући директну везу са окружењем. Овако амбивалентан начин обликовања тела у простору, односно његовог повезивања са (архитектонским) окружењем, није једноставно представити у дводимензионалном моделу, зато што он, представљајући раван простор, не дозвољава да се сталним удаљавањем од центра, у њега вратите. Ипак, појединачне слике плакара, собе, четири зида и периферије, у свом односу тела према окружењу не откривају тако лако ову амбиваленцију, која је, како сам показао кроз синтетички модел, свакако присутна као имплицитна. Свака од ових појединачних слика које се појављују у квир дискурсу, рачуна на уобичајену дводимензионалну логику архитектонске репрезентације, оног што зовемо основа, план, тлоцрт, или било каквом другом ортогоналном пројекцијом, кроз које смо навикли да мислимо (архитектонски) простор као раван, нормативан и стрејт. А онда се, рачунајући на дводимензионалну концептуализацију простора, квир тело нађе у плакару, у апсурној ситуацији непримереног положаја, а да просторни механизам у позадини његовог затварања остане нејасан.

И Хилијер и Хансон, производећи своје гама мапе, своде архитектонски простор на дводимензионалне односе. Имајући у виду овакву логику у основи њиховог метода, који је послужио као полазиште за анализу структуре архитектонског простора који се појављује у популарном и стручном говору око квир тела, и сам модел унутрашње периферизације (Слика 4) сам обликовао најпре као дводимензионални. И у њему се одмах уочава проблем да се квир поље прикаже као јединствено. Испитиване архитектонске метафоре појединачно и заједно указују на смештање сваког квир тела у јединствено поље; другим речима не постоје два независна и одвојена квир поља, једно централно и друго периферијско, нити две групе квир тела, једна група тела која су кажњена

затварањем, а друга протеривањем. Иако засигурно постоје различите зоне у овом пољу, од којих су неке ближе унутрашњим, а друге спољашњим границама хетеронормативног града, и засигурно постоје различита квир тела, она ближа и она даља од централног јавног простора, што је посебна тема за анализу унутрашњег раслојавања међу ЛГБТК особама, ипак област у којој се налазе ЛГБТК тела и места у говору је јединствена, увек на хијерархијски различитом нивоу и дистанцирана од главног простора, и свака од метафора се односи на свако квир тело.

Овај проблем који настаје у приказивању квир поља на дводимензионалном синтазном моделу, тако што уместо једног, видимо два квир поља одвојена централном градском структуром јавног хетеронормативног простора, једно које се концентрично шири око центра у недоглед, и друго које се концентрично сужава у центру до сингуларности, покушао сам да превазиђем симболички постављајући осу пресликавања. Она би требало да укаже на подударност оног што се догађа са телом док се удаљава од ове осе на горе, односно на доле. Доња и горња страна просторног односа унутрашње периферизације тако постају само слике у огледалу. Постављањем осе пресликавања је симболичком интервенцијом превазиђено цепање квир поља, али је, чини се само наглашена непримереност дводимензионалног модела у концептуализацији квир простора.

У претходној галави је показано како се архитектонском поделом у перципираном квир простору, он криви у близини ЛГБТК места, искључујући ненормативна тела кроз ометање њиховог истовременог позиционирања и оријентисања. За приказ скретања путање кретања и перцепције у том случају је добро послужило тродимензионални модел, који је омогућио да се покаже кривљење друштвеног простора око ЛГБТК тела и места; ЛГБТК тела и места чија локацијска близина не значи и његову видљивост и доступност. Имајући у виду описано кривљење друштвеног и архитектонског квир простора, које почиње у близини геј/стрејт поделе, можемо видети како се оно манифестује у близини одговарајућег низа асиметричних граница на моделу унутрашње периферизације. Удаљавајући се од јавног поља у синтетском моделу, било на унутра, ка средишту концентричних

граница, било на споља, ка периферији, простор се криви. Излазећи из хетеронормативне равни, квир поље може да остане јединствено.

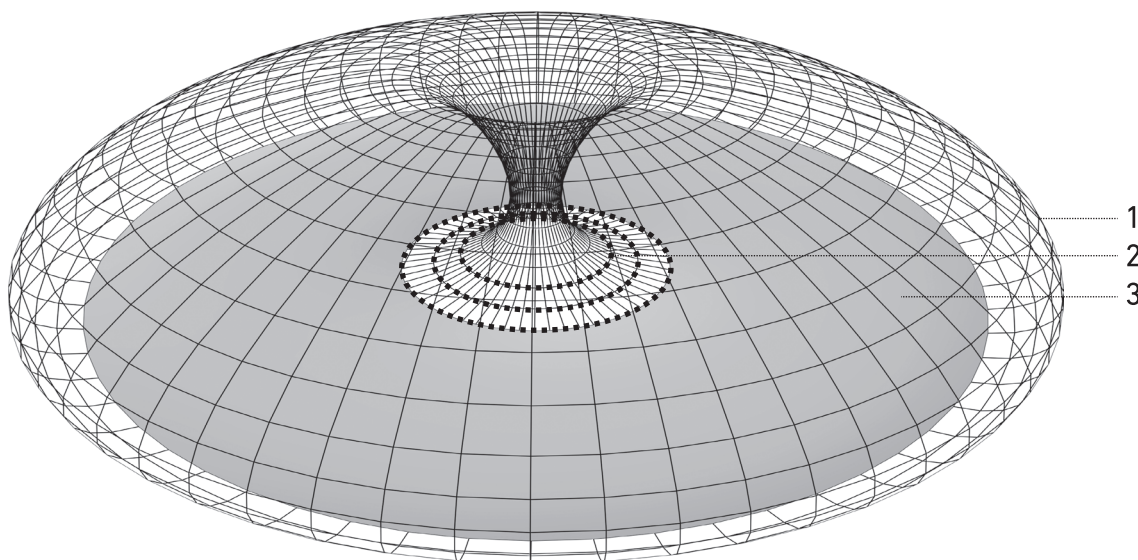
Овакво кривљење на ободима хетеронормативне структуре се може тумачити као последица увијања јединственог квир поља око стрејт равни. Било да се ради о увијању са горње, или са доње стране, било да говоримо о квир пољу као о надпростору, или о подпростору, тродимензионални модел ми се чини примеренијим начином да се прикаже унутрашња периферизација, односно оно што је у говору репрезентовано као квир простор. На општем моделу увијања квир поља, на коме је приказано кривљење у близини само једног квир места, као и на маргини, квир поље се увија пропадајући ка центру и уздижући се из центра на унутра ка периферији, проласком кроз низ веза споља/унутра на квир месту. У бази је остало равно, централно, јавно, хетеронормативно поље. (Слика 5) Видимо да је у близини контакта нормативне и ненормативне зоне, степен кривине највећи, како би се овај контакт остварио/спречио. Исто тако видимо да нема идеалног ненормативног места, ни крајње периферије, већ су то осе (некакве фантазије која може бити хомофобна, или идеализујућа спрам идентитета) око којих се јединствени (квир) простор криви.

У материјалном архитектонском простору засигурно постоји више од једног квир тела, или места, и више од једне маргине. Штавише, ни тела, ни места, ни границе, ни маргине нису статичне. Зато се, уосталом, квир метафоре и појављују на различитим скалама размере. Бројност, многострукост и променљивост квир места унеколико компликује основни модел увијања квир поља на нивоу градске структуре. Ради се о томе да су пробоји између квир и хетеронормативног поља чести и динамично се успостављају. То заправо само доводи до мултипликације основног модел увијања унутрашње периферизације. Ову околност смо покушали да прикажемо на општем тродимензионалном моделу понављања увијања периферијског квир поља ка квир местима над равноим, централним, јавним, хетеронормативним пољем. У овом случају је приказан замишљени исечак централног простора, па су нормативно и ненормативно поље приказани као паралелне равни са продорима којима остају у контакту. Треба имати у виду да је

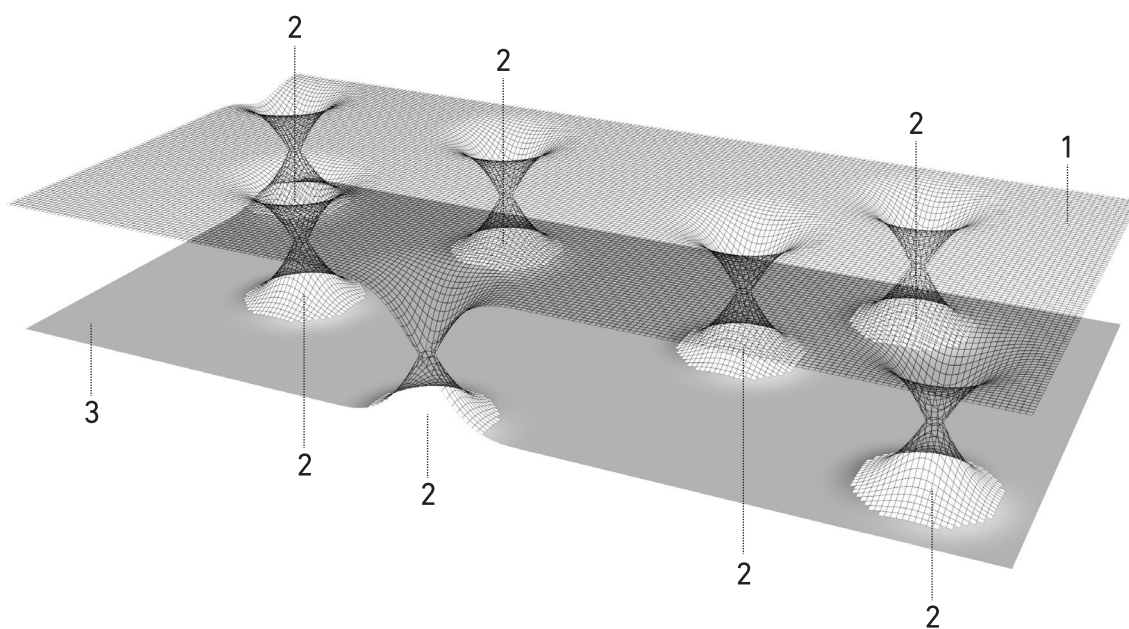
ово уопштени пример, и да се подразумева његова динамична промена у настајању и нестајању места контакта. (Слика 6)

Ако унутрашњу периферизацију опишемо као увијање квир поља око стрејт равни, како је то приказано на тродимензионалним моделима, видимо да су места контакта између стрејт и квир поља истовремено и места строге архитектонске поделе и велике закривљености друштвеног простора, заправо саме површине квир тела или архитектонска места њиховог пружања у простор, остварених контаката, видљивости и окупљања. Али видимо још једну значајну појаву на коју тродимензионални модел унутрашње периферизације указује, а која је остајала скривена на дводимензионалном дијаграму. Ради се о вертикалној друштвеној слојевитости архитектонске структуре. Читаво архитектонско окружење је прекривено са два слоја, једним основним и другим који се око њега увија, свеједно да ли са горње или са доње стране. Архитектонска структура се обично пројектује и репрезентује у равни, и та равна је прекривена хетеронормативним пољем, али свака тачка у архитектонској равни, и свака тачка у хетеронормативном граду има свој периферијски, невидљиви слој, на коме опстаје квир поље. Једино су места ЛГБТ тела и квир места те тачке у којима ова два *одвојена* слоја пропадају један у други.

Према моделу унутрашње периферизације архитектонска структура око квир тела, раздвајајући квир и стрејт поље на описани начин, омогућава два паралелна и одвојена живота у истом простору. Архитектонска структура производи простор другости. То је разлог из кога се веома често у теоретизацији квир простора као простора ненормализованих, што не морају увек бити ЛГБТК особе, већ и рецимо особе које живе са ХИВ-ом, различити аутори окрећу Фукоовој (Foucault 1984) концепцији хетеротопије. (Dimitrov 2014; Germen 2015; Murphy 2009; Persson and Richards 2008; итд.) Међутим, требало би да нагласимо један значајн отклон између оног што Фуко зове хетеротопијом, или у случају временски ограничене другости – хетерохронијом, и квир поља какво је репрезентовано у говору кроз модел унутрашње периферизације.

Слика 5 - Увијање квир поља - тродимензионални модел унутрашње периферизације у архитектонском простору: квир поље које се увија пропадајући ка центру и уздижући се из центра на унутра ка периферији (1), проласком кроз низ веза споља/унутра на квир месту (2), и равно, централно, јавно, хетеронормативно поље (3).

Слика 6 - Општи тродимензионални модел понављања увијања периферијског квир (1) поља ка квир местима (2) над равним, централним, јавним, хетеронормативним пољем (3).

Та се разлика односи у истој мери на места другости о којима Фуко говори као о традиционалним „хетеротопјама кризе“ – резервисаним за особе које пролазе кроз извесни период промене у свом животу с обзиром на средину у којој живе, од којих су и данас преостали неки облици попут домова за старе, или првог брачног путовања, тј. „меденог месеца“ – толико и на савременије „хетеротопије девијације“, које настају појединци/ке чије понашање одступа од уобичајеног просека или норме. У ове потоње спадају прихватиштва, клинике, затвори, гробља, итд. Иако сва ова места, и хетеротопије кризе и хетеротопије девијације, имају моћ да на једном реалном, материјалном месту у архитектонској структури преклопе више друштвених простора, односно више смештања тела која су произведена као међусобно неспојива, сва она углавном имају функцију да одрже поредак, да „створе простор илузије који изнова разобличује сву илузорност реалног света“ и да нам „пруже оно чега смо лишени“. Клинике нормализују болесне, прихватиштва одбачене, затвори преступнике, домови за старе тела ван владајућег поретка производље и потрошње, јавне куће нормализују различите сексуалне праксе, итд. Сва та места чине да се тела која измичу норми сместе и прихвате као могућа, присутна, и иако и даље друга, ипак нормализована у (преосталом) простору. Са друге стране квир поље у унутрашњој периферизацији, укључујући и његова архитектонска места метафоричног контакта са хетеронормативним градом у плакару, властитој соби, иза четири зида и на периферији, не служи да квир тела учини присутним, него одсутним, или тачније присутним као одсутним, и немогућим.

Фукоове хетеротопије су само места, појединачне локације, макар биле и временски неухватљиве као вашари, макар и места без места, какав је брод. Оне су изоловане области у нормативном окружењу свакодневне праксе, и ван њих тела којима су намењена ипак могу да опстану, макар на кратко. За разлику од тога квир поље какво се обликује кроз архитектонске слике ЛГБТК места у популарном и стручном говору, није изолована област. Напротив, то је цео један континуални изоловани слој који прекрива нормативни простор и увија се око њега при контакту. У тим тачкама увијања спајају се, али и раздвајају два живљена света. У њима се квир поље одваја као цео други и паралелни друштвени простор. Онај који настаје кроз унутрашњу периферизацију и који у том процесу најстаје

заједно са хетеронормативним пољем. Њих два заједно чине јединствени материјални простор у коме се спаја/одваја неспојиво. Тако се онда читав архитектонски простор као целина открива као једна двослојна хетеротопија – као квир простор.

4.6. Перформативност архитектонског модела унутрашње периферизације

Тумачење архитектонског модела унутрашње периферизације као метафоричког низа, којим се у популарном и стручном говору о квир особама репрезентује њинов друштвени положај кроз просторне односе око њиховог тела, постајало је све сложеније како смо се се кретали од директног пресликавања, преко разликовања кроз интеракцију између означеног и његове слике у говору, до парадоксалног обрта којим је значење унутрашње периферизације постало несводиво на односе у равни у којој су метафоре као архитектонске слике оперисале и из које су кренуле. Међутим, могли бисмо потпуно одустати од покушаја да слике тела у плакару, у сопственој соби, иза четири зида и на маргини тумачимо као метафоре, покушавајући да откријемо њихово значење, посебно некакво њихово право значење. Могли бисмо да посматрамо модел унутрашње периферизације просто као просторно-архитектонски модел у коме се квир тело учестало појављује у говору, остављајући по страни његов смисао који настаје кроз оно о чему овај модел сведочи, већ обраћајући пажњу на ефекте које понављање овог модела има. У том случају постаје занимљиво да ли можемо да говоримо о било каквим непосредним дејствима овог модела на друге просторне односе око квир тела, посебно на оне у материјалном архитектонском простору, и да ли се између ова два архитектонска простора, метафоричког и материјалног, може пронаћи икаква директна веза.

За овакву анализу послужићемо се тезом која проширује теорију перформативности Џудит Батлер (Judith Butler) на просторне односе, што су покушали да ураде различити аутори, углавном у области географије (Brown, 2000; Gregory et al. 2009; Gregson and Rose 2000; Nelson 1999; Thrift 2000) и понекад архитектуре (Smitheram 2011). Сама Батлер (1990; 1993b) се ослања на

Остинову (Austin 1975) теорију перформатива као ознаке чијим се постојањем у говору изводи и неки друштвени задатак или чин, за разлику од констатива који су само тврдње или изјаве о нечем. Ради се дакле о речима које „раде ствари“. На пример различита проглашавања, или потврде статуса, не преносе значење само описујући оно о чему говоре, него и чинећи саму ту ствар. Овакве ознаке црпе своју снагу из учесталог и репетитивног карактера, понављајући се и имајући дејство у различитим контекстима. Батлер се осалања и на Дерида (Derrida 1972) који тврди да перформативи могу само изгледати као успели или неуспели у контексту нормалности, али да нормативни контекст нема утемељење, суштину, или бит, већ да сам настаје као изведен из репетитивне, учестале и алегоријске природе перформатива.

Постоји непрестано позивање на неко друго место, на ‘споља’ како га Дерида (1972, 325) зове. Дакле перформативи изводе ствари захваљујући томе што су непрестано изведени другде, а та репетитивност одражава и учвршћује нормалност перформатива. Овде она (Батлер, напомена моја) додаје фукоовски смисао моћи перформативу. Он је једна манифестација моћи, моћи дискурса да дефинише нормално, типично и прихватљиво.

(Brown, 2000, полунаводници преузети)

Теорија перформативности коју развија Батлер односи се на перформативност родног идентитета и има велики утицај на савремену теорију обликовања идентитета. Иако се и на примерима које користи Батлер и у било ком другом контексту када говоримо о обликовању идентитета, ради о просторним чиновима, перформативност самог простора је мало анализирана. Намера је да се у овом раду размотри како се просторни однос и то конкретни архитектонски однос унутрашње перформативности може анализирати као перформативни чин. У томе ћемо се најпре ослонити на тезе које су о перформативности простора развили Ники Грегсон и Џилијен Роз (Gregson and Rose 2000).

Полазећи од различитих анализа којима се друштвени живот посматра као нека врста перформанса, а особа пре као играна улога, него као органско тело

смештено у физички простор, Грегсон и Роз (2000) преиспитују конструкцију идентитета, субјективитета и деловања појединаца као последицу друштвеног перформаса и перформативности. И за њих перформативност настаје кроз цитатне праксе које производе и подривају дискурс и знање, и истовремено омогућавају постојање за субјекте, дисциплинујући и саме субјекте и њихов перформанс. Док се Батлер зауставља на перформативном чину кроз који се производе сексуални и родни идентитети, Грегсон и Роз иду даље од тога. Прихватајући да је перформатив оно што перформансу идентитета, субјекта и делатности даје моћ, оне испитују како се и опростору може мислити као о нечем што настаје кроз перформанс, и о нечем што је само по себи перформативна артикулација моћи. Оне доказују да „сцене“ не постоје пре перформанса који се на њима одиграва, већ да су радије особени перформанси оно што производи ове просторе.

Посебно је занимљиво како Грегсон и Роз анализирају пример распродаја из аутомобилских пртљажника (*car-boot sales*). Ове распродаје су биле популарне у Британији деведесетих година прошлог века. То су скупови који се се понављали сваке недеље на бројним различитим и променљивим локацијама прикладним за паркирање већег броја аутомобила. Имајући у виду да се ради увек о другачијим, али празним просторима, њихова сценографија и буквално не постоји пре самог догађаја. Постоје два важна закључка која нам могу бити од користи у овом раду, а која можемо извући из наведеног примера. Прво, распродаје из пртљажника успевају захваљујући томе што увек понављају исти просторни однос продавац-роба-купац, као једну врсту просторног перформатива, којим се субјективизирају улоге учесника. Овај однос је цитатном репродукцијом преузет као већ установљено знање са неких других места, са места конвенционалних простора трговине. Други важан закључак се односи на заменљивост и условљеност субјективних улога у перформансу. У самоорганизованим активностима, попут распродаја из пртљажника, ова заменљивост је не само много уочљивија, него је и очекивани део перформанса. Купци и продавци често мењају улоге и просторне положаје. Тако постаје јасно да су просторни односи у великој мери релативни и међузависни са вишеструким субјективним позицијама, уместо да буду учвршћени кроз јединствену позицију субјекта. Једна иста тела мењају позиције у односу на просторну поделу на сцени, тако откривајући да је ова подела оно што

одређује и производи односе. С тим у вези је и трећи важан закључак на који упућују Грегсон и Роз. Ова чита заменљивост улога је субверзивна за конвенционалне трговинске односе који покушавају да стабилизују позиције потрошача и продавца. Субверзивност у овом случају настаје кроз променљивост, крхкост и клизање перформатива. Једном установљени просторни односи тржнице се мењају кроз понављање.

Говорни чиновни у којима се појављују просторне метафоре плакара, иза четири зида, сопствене собе или сопственог постора, као и периферије или маргине – свака од ових метафора појединачно, али и њихово синергетско дејство које настаје кроз њихово међузависно постојање, које је увек призвано употребом било које од њих – ти говорни чиновни се односе на ЛГБТК особе. У том смислу ове просторне слике, као и њихов архитектонски модел унутрашње периферизације, можемо гледати као перформативне за ЛГБТК идентитете, свеједно да ли се може говорити о било каквом њиховом утемељењу у некаквом реалном, материјалном архитектонском простору око квир тела, или не. Начин на који ми препознајемо квир тело, начин на који је оно произведено као квир, састоји се у понављаној архитектонској слици његовог смештања, слици у којој је оно измештено у закривљени простор, сасвим ван домашаја и знања архитектонске дисциплине. Сходно томе, таква тела су невидљива и ми их ни не можемо срести и опазити у архитектонској структури. Па и поред тога што је на таква тела немогуће наићи у искуству, па нам она нам зато и јесу страна, ипак су нам позната као таква, перформативно произведена на неком другом месту, кроз њихове апсурдне позиције у говору. То је начин на који, укратко, модел унутрашње периферизације перформативно делује и преноси се дискурзивно.

Ипак у самом том моделу, као и у свакој перформативној творевини, крије се субверзивна могућност клизања и промене. Обрт настаје са појавом разних покрета за ослобађање, од феминизма, преко геј и лезбејских покрета, до квир пројекта. Сви они користе две стратегије отпора у односу на начин на који репродукују унутрашњу периферизацију, сваки пут је користећи као чврсто тло уместо као дестабилизирајући просторни код. Прва стратегија је нова употреба ових просторних метафора у говору у сасвим новом контексту, који и даље

пристаје на просторну поделу међу телима, али у њој тражи стабилно место, у случају геј или лезбејских покрета, или барем само место отпора и субврзије нормативног поретка у квир пројекту. Овакви примери су бројни од ангажоване књижевности и новинарства, до академске теорије, од „Сопствене собе“ (Woolf 1929), или рубрике „Изван четири зида“ онлајн магазина „VICE“ (2016), до „Епистемологије плакара“ (Sedgwick 1990), или „Бирања маргине као простора радикалне отворености“ (hooks 2000), итд.

Друга стратегија је преношење унутрашње периферизације директно у материјални простор при производњи нових места окупљања ЛГБТ и квир особа, на почетку процеса нормализације. Било да се ради о појединачним просторијама или објетима, или пак о читавим четвртима, туристичким одредиштима или порталима у виртуелном простору, стратегија одвајања кроз поделу у простору перцепције, како смо видели у претходној глави, доводи до његовог кривљења и неодређености. Ова стратегија не служи само као манифестација хомофобије и притиска хетронормативног окружења на квир тела, већ истовремено и као ослонац за настањивање квир тела у таквом окружењу, о чему јасно сведочи модел унутрашње периферизације. Том стратегијом маргина пропада и опстаје у центру. И не само да опстаје на статичан непроменљив начин.

Видели смо у претходно размотреном примеру анализе распродаје из аутомобилских пртљажника да се извесни просторни однос преноси кроз простор, плутајући од једног материјалног места до другог. Једном када се неки просторни однос као перформативни код нађе у материјалној архитектонској структури, не само да га је могуће преносити и на друга места, како би послужио у обликовању идентитета, већ је могуће да овај код, кроз промене у начину учесталог понављања и цитирања, односно кроз клизање перформатива, мења своју перформативну улогу и идентитете које производи. Из тог разлога перформативни код, био он утеловљен кроз неки просторни однос, или какав други начин означавања, има потенцијал да постане субверзиван у односу на норму из које црпе своју перформативну снагу. То је начин на који унутрашња периферизација, кроз промене у начину на који се реализује у архитектонској структури, најпре прелазећи из метафоричке архитектонске структуре око квир

тела у материјалну архитектонску структуру, почиње да производи квир тела у граду као субверзивне ЛГБТК идентитете, на почетку њихове нормализације. Након овог, понављајући се на нове, сваки пут отвореније, или другачије отворене начине, од једне до друге локације у граду, од квир места до квир места, перформативни просторни код унутрашње периферизације може да послужи као ослонац у повећању видљивости и у отпору хетеронормативном притиску.

Дакле, једна од основних тврдњи у вези са просторним моделом унутрашње периферизације, која још остаје да се провери и у наредној глави, у испитивању живљеног квир простора у Београду, је да он делује као перформативни просторни код у обликовању различитих квир идентитета и да се као такав преноси не само кроз говор, него и из говора у материјану архитектонску структуру и даље кроз њу. Било да се ради о плутању овог перформатива од контекста до контекста и са места на место, у односу говор – говор, или говор – град, или град – град, процес нормализације започиње и развија се његовим клизањем. Клизање перформатива, као његова субверзивна употреба, настаје када се он понавља на новим местима и у новим контекстима производећи, или откривајући да је могуће произвести другачије и замњливе односе међу телима, кроз исте просторно-архитектонске односе у структури која се развија око њих. Из тог разлога архитектонски модел унутрашње периферизације од модела притиска на тело и његовог искључивања, постаје ослонац за ослобађање и нормализацију, најпре по начину употребе у говору, а потом и кроз преношење у архитектонски простор и даље кроз њега. Тим преношењем се квир тела откривају као скривена, а укупни градски простор се увија и постаје квир.

5. ЖИВЉЕНИ КВИР ПРОСТОР БЕОГРАДА

У овој глави испитиваћемо настанак и развој живљеног квир простора у архитектонској структури у Београду. До сада је показано да су у обликовању квир простора од кључног значаја структурне поделе које се формирају око квир места. Из тог разлога наша пажња ће бити усмерена ка конкретим ЛГБТ и квир местима у граду. За извођење општих закључака о градском квир простору од нарочитог је значаја испитати како се квир тела појављују у јавним и заједничким зонама. У јавном простору Београда о квир местима се у популарном говору најчешће говори као о декларисано или недеklarисано геј местима, или као *gay-friendly* местима, иако она и једном броју случајева подразумевају и окупљање различитих ЛГБТК. Скоро да одсуствују места која њихови организатори означавају лезбејским, бисексуалним, транс, или неким другим предзнаком који би указивао на остале ненормативне сексуалне идентитете. Имајући то у виду, као и укупне податке који су ми доступни о београдским квир местима, често ћемо писати о овим местима као о геј местима, трудећи се да увек јасно нагласимо коме су још намењена.

У претходним главама је анализиран перципирани квир простор као специфична просторна пракса поделе, кривљења и неодређености у оријентацији и позицији тела. Такође је анализирана и дискурзивна слика квир простора за коју се тврдило да представља особени увијени простор унутрашње периферизације, која је посматрана као репрезентација простора и као перформативни просторни модел. Какав је утицај ове просторне праксе и овог замишљеног простора на друштвени живот на градским ЛГБТК местима и укупно на живљени квир простор? Основна тврдња коју ћемо разматрати јесте да је живљени квир простор Београда на почетку нормализације ЛГБТК идентитета, у периоду који траје од деведеситх година прошлог века све до данас, настаје по моделу унутрашње периферизације. Ипак, већ је на први поглед јасно да просторни модели варирају од места до места и од периода до периода. По промени у начину његовог учешћа унутрашње

периферизације у производњи простора можемо пратити промене у степену нормализације ЛГБТК тела.

Постоје две перспективе из којих намеравамо да анализирамо везу овог модела који је откривен у говору о и око квир тела, са оним што се са њим дешава око квир тела у граду. Ако се, овај модел схвати као репрезентација квир простора у смислу Лефеврове просторне дијалектике, његов однос са друштвеним односима на конкретним градским местима биће посматран у односу на различита тумачења метфоричког значења које он преноси. Са друге стране, могуће је посматрати унутрашњу периферизацију и као неметфоричну. Са овим у вези је и хипотеза, о којој је већ било говора, да се унутрашња периферизација може анализирати и као перформативни однос у обликовању квир простора. Овај перформатив ће бити анализиран у правцу у ком клиза (мења своју улогу) и својим клизањем открива променљивост простора и сведочи о променама које настају око ЛГБТК тела у Београду.

У периоду о коме овде говоримо појављује се и смењује на десетине различитих ЛГБТК места у јавном простору града. Због тога је за њихову анализу потребно извршити класификацију која би омогућила да се она групишу у односу на њихову архитектонску структуру и садржај у односу на које они обликују своју улогу у животу становника. Ова класификација ће бити извршена на основу неколико критеријума којима квир место учествује у формирању квир простора града. Сваки од критеријума који се односе на изграђену структуру је већ анализиран и установљен најпре у глави у којој је било речи о перципираниј квир просторној пракси, а потом у претходној глави, чији је предмет била доминантна репрезентација квир простора. Критеријуми који се односе на намену квир места се тичу њихове улоге у активностима становника, и помоћи ће да се прати улога тих активности у животу становника. Помоћу ових критеријума формираћемо типологију ЛГБТК места у савременом Београду.

Након тога пратићемо историјски развој, пре свега у периоду од последњих двадесетак година, као и размештање појединих квир места у градском ткиву према њиховим типовима. Положај сваког познатог квир места биће приказан на

одговарајућој мапи. Такође ће бити приказано време њиховог оснивања и трајања, у мери у којој о томе, од случаја до случаја, постоје прецизни подаци.

Коначно, по угледу на методологију којом је обликован модел унутрашње периферизације, биће сачињени просторни модели по једног типичног квир места за сваки од понуђених типова. Ови просторни модели послужиће као основа за анализу улоге архитектонске структуре у обликовању живљеног квир простора у Београду.

5.1. Типологија квир места у Београду

Критеријуми за обликовање типологије геј места у савременом Београду могли би се сврстати у две групе. Прва група критеријума односи се на већ анализирани структурне особености архитектонског простора на и око квир места. У перципираном простору то су подела непрозирном опном, као и кривљење и набирање простора, док су у репрезентованом просторном моделу то везе споља/унутра и индиректно низање међупростора. Друга група критеријума односи се на саму активност која се одиграва на квир месту. Најпре је значајно да ли је неко место планирано и декларисано као геј, односно ЛГБТК место, а потом и која врста активности се на њему одиграва. Ово су редом особине квир места које су узете у обзир при њиховој типологији:

1. Постојање јединствене непрозирне архитектонске опне.

Непрозирна опна је анализирана као основна подела у перципираном квир простору, којом се пресеца контакт између тела са једне и друге њене стране. Њоме се истовремено прекида и скреће кретање, поглед и друге сензације. Непрозирна опна је описана као кључ поделе у квир простору, као направа за скривање и дезоријентисање. Она је формирана чврстом изграђеном структуром у којој су отвори затворени. Појављивањ ове опне је обавезно око свих декларисаних геј места на почетку процеса нормализације и али је честа и око традиционалних места окупљања геј особа или места где је квир намена паразитска на основној планираној активности у простору. Постоји један изузетак

код традиционалних места сусрета у парковима или у другим рекреативним зонама на отвореном, где се непрозирна опна не појављује као строго дефинисана изграђена структура. У тим случајевима она је замењена дистанцирањем од главних токова кретања, најчешће иза зеленила, на стазе настале у самоорганизованом процесу.

2. Начин одвајања у хетеронормативном окружењу – оштрим кривљењем или постепеним набирањем перципираног простора.

Описано је како је могуће да квир места настају кривљењем у перципираном простору на два начина. Или је то кривљење оштро и подразумева строге линије одвајања, или настаје кроз процесе концентрације и гравитације корисника, као постепено набирање перципираног простора. Ове два различита начина неминовног кривљења перципираног простора око квир тела и места представљају значајну разлику у квир просторној пракси. У првом случају сегрегација ЛГБТК и стрејт корисника је потпуна, у другом је нема, већ је расподела питање односа у њиховој густини. Ипак, постоји и разлика у степену слобода који за квир кориснике имају ове две врсте места. Прва омогућавају равноправно пружање квир тела у простор, а друга само делимично. Чак и око пријатељских места у строгом смислу речи (*gay-friendly* места), где су ове две врсте корисника измешане, кривљење простора је још увек оштро све до данас у Београду.

3. Број одвајања споља/унутра од хетеронормативног окружења.

У просторном моделу унутрашње периферизације, као и у било којој појединачно анализираној метафори којом се квир положај описује у популарном и стручном говору, одвајање, тј. спајање квир места са окружењем у односу споља/унутра је његова кључна особина. Показано је да свако анализирано дискузивно позиционирање квир тела имплицитно указује на додатне везе споља/унутра на вишим односно нижим нивоима размере архитектонске структуре. Исто тако је показано да до данас у Београду, чак и када се неко квир место организује у отвореном јавном простору, то подразумева производњу окружујуће поделе простора на споља и унутра. Питање је само до које мере неко квир место прати

сложеност просторног модела унутрашње периферизације – да ли се од хетеронормативног окружења одваја само једном асиметричном везом или са већим бројем њих. За сада сва стална декларисана геј места, пре свега клубови, барови, манифестације и једна постојећа сауна обавезно имају вишеслојно одвајање споља/унутра.

4. Мера у којој је повезивање са окружењем директно или индиректно.

Поред директог одвајања споља/унутра, модел унутрашње периферизације упућује на индиректно одвајање дистанцирањем квир места кроз низ међупростра. Као и у случају веза споља/унутра и овде је питање слојевитости повезивања са окружењем, питање степена изолованости од њега. Сваки међупростор додатно збуњује кретање и перцепцију и скрива квир активност. То је поново неизбежна стратегија смештања када су у питању сва стална декларисана геј места, пре свега клубови, барови, манифестације и једна постојећа сауна.

5. Постојање додатане поделе споља/унутра у унутрашњем простору основне квир намене.

Модел унутрашње периферизације указује на многоструко умножавање асиметричних веза било на споља, било на унутра. Сва геј места која укључују сексуалне сусрете, пре свега сва традиционална геј места, понављају ову просторну поделу и на унутра, правећи додатно издвајање међу посетиоцима и својеврсни плакар у плакару. У архитектонски обликованим квир местима додатна унутрашња подела простора је неминовна, барем у одвајању тоалета, или других сервисних просторија. Ипак, овде мислимо на додатну поделу основне намене простора, која нема уобичајени сервисни значај. У традиционалним крузинг зонама таква места намењена за сексуалне сусрете су увек одвојена и присутна. Занимљивија је варијација у различитим типовима клубова, која се огледа у доследној појави *darkroom*-ова у једном од њих, и њиховом доследном одсуству у осталима. Овакве додатне пореле су увек обавезне и у саунама.

6. Јавно самопромовисање ЛГБТК намене места.

Овај критеријум говори о видљивости места у живљеном простору града. Процес нормализације ЛГБТК особа уобичајено започиње појавом декларисаних ЛГБТК места. Занимљиво је упоредити претходено наведене особине различитих типова квир места у Београду, које се тичу или квир места у перципираној просторној пракси, или квир места у замишљеној репрезентацији простора, са значењемима која та места имају у животу становника. Већ је на први поглед јасно да је, до данас у Београду, то што неко место отворено позива ЛГБТК посетиоце увек повезано са специфичним карактеристикама у околној архитектоници. Што су места видљивија као простори квир репрезентације, то су скривенија у перципираном и изолованија у репрезентованом простору. Ипак, извесне промене у овом односу би могле да укажу на промене у процесу нормализације.

7. Садржај који нуди квир место.

Постоји неколико основних намена ЛГБТК места намењених јавности у Београду. То су традиционалне крузинг зоне, клубови, барови, различите уличне и друге манифестације, од којих је најпознатија Парада поноса, и од којих се неке одржавају на посебном месту, а неке на делимично пријатељским местима, пријатељски клубови, сама делимично пријатељска места, и од скоро једна сауна. Ово је релативно мали број садржаја у односу на друге европске или светске велике градове. Ипак од средине деведесетих година двадесетог века разноврсност ЛГБТК лагано расте. Највећи број места је постојао, настајао и нестајао, као ноћни клубови или барови. И даље не постоје стална места намењена културним или уметничким садржајима, а и разноврсност у садржајима који постоје је веома мала.

Типологију квир места која је настала у односу на њихове наведене особине у преципираном, концептуализираном и живљеном простору у Београду представили смо у Табели 1. Ова типологија је сачињена ради лакше анализе обликовања и развоја београдског квир простора, превасходно имајучи у виду архитектонску структуру. У њој видимо да данас можемо говорити о осам типова ЛГБТК места и два типа пријатељских места. Чак четири од десет издвојених

типова нуде клабинг као своју основну активност, а основна активност за два типа је традиционални крузинг, док делимично пријатељска места имају различите намене. Остала четири типа места подударају се са основним садржајем које то место нуди.

Табела 1 – Типологија ЛГБТК места у савременом Београду

Тип места / Особине места	Структурни односи					Намена	
	1.	2.	3.	4	5.	6.	7.
Крузинг у отвореним рекреативним зонама	не	постепено набирање	једно	директно / индиректно	да	не	крузинг
Крузинг зоне у и око јавних тоалета	да	постепено набирање	једно / више	директно	да	не	
Геј и/или лезбејски барови	да	оштро кривљење	једно / више	директно / индиректно	не	да	бар
Стални геј клубови малог диверзитета	да	оштро кривљење	више	индиректно	не	да	ЛГБТК клубинг
Стални геј клубови великог диверзитета	да	оштро кривљење	више	индиректно	да	да	
Повремене геј журке које мењају место	да	оштро кривљење	једно / више	директно / индиректно	не	да	
<i>Gay-friendly</i> клубови	да	оштро кривљење	једно / више	директно / индиректно	не	не	клубинг
Геј сауне	да	оштро кривљење	више	индиректно	да	да	спа
ЛГБТК манифестације	да	оштро кривљење	више	индиректно	не	да	манифе.
Делимично пријатењска места	да	постепено набирање	једно / више	директно / индиректно	не	не	разно

5.2. Историја квир места у савременом Београду и њихов положај

Основни временски период на које се односи ово истраживање обухвата последњих двадесетак година, од тренутка када се у Београду отварају прва места која се јавно самопрмовишу као геј места, прецизније од 1997. године, и отварања клуба „X“, па до данас, до 2017. године. Број јавно декларисаних места намењених за окупљање ЛГБТК особа и ЛГБТК манифестација која настају у првих десетак година овог периода, до средине прве деценије двадест првог века, је веома мали, а након тога се значајно увећава. Ипак, за све то време опстају и нека традиционална места окупљања геј особа у јавном простору, чија квир намена остаје скривена за ширу јавност, као што су крузинг зоне. Такође опстаје, али се и додатно развија још један облик окупљања који претходи јавно самопрмовисаним ЛГБТК местима – *gay-friendly* клабинг. Уз то се са лаганом нормализацијом ЛГБТК садржаја, полако појављује још једна врста јавно недеklarисаних, али привлачних места за ЛГБТК особе. То су места извесних потрошачких, културних, политичких, здравствених, туристичких, административних и других активности, које саме по себи измичу хетеронормативности, али се и даље налазе неизоловане у доминантно хетеронормативном окружењу, па само делимично ослобађају простор, због чега сам их једним именом назвао делимично пријатељским местима.

Крузинг у отвореним рекреативним зонама

Посебне зоне сусрета у парковима су један од традиционалнијих места за упознавање међу хомосексуалним и бисексуалним мушкарцима. Постоје различити извештаји који говоре о постојању ових места у Београду и деценијама уназад. Међутим, није једноставно доћи до података о томе од када ова врста активности датира. Ипак, можемо се ослонити на податке које се односе на другу половину двадесетог века и који упућују на постјање неколико крузинг зона у парковима. (GS 2017c; Рауповић 2016)

Оне су обично везане за споредне пешачке стазе, веома често настале спонтаним самоорганизованим токовима кретања, повученим у односу на главне пешачке и

друге саобраћајне путеве. Најчешће се ове стазе налазе у непосредној близини густом шумом или растињем заклоњених површина, где је могуће задржати скривеност и приватност. Поред ових парковских амбијената, постоји још једна рекреативна отворена површина која се користи као место сусрета геј особа. То је део нудистичке плаже на Ади Циганлији. Сама плажа се налази у близини крузинг зоне смештене у оближњој шуми.

Нека од ових места данас више нису активна, имајући у виду да се њихов број и популарност значајно смањује у последњих двадесетак година, али нека се и даље користе за крузинг. Сва она која су потврђена из више извора приказана су на Мапи крузинг места у отвореним рекреативним зонама у Београду. (Слика 7)

У места сурета у отвореним рекреативним зонама која су и данас активна спадају:

1. Део парка на Ади Циганлији
2. Део плаже на Ади циганлији
3. Део парка Ушће

У места сурета у отвореним рекреативним зонама која данас више нису активна спадају:

4. Доњи Калемегдан
5. Парк Мањеж
6. Део Карађоржевог парка
7. Бањичка шума

Крузинг зоне у и око јавних тоалета

Још један традиционални облик окупљања који практикују поједини хомосексуални и бисексуални мушкарци, је крузинг у и око јавних тоалета. Јавни тоалети су често не само места упознавања него и места сексуалних сусрета. Слично као у случају крузинга у парковима, и у овом случају постоје извештаји који говоре о томе да је крузинг везан за јавне тоалете практикован у Београду деценијама у назад. Ипак, на основу расположивих извора не може се поуздано проценити у којој мери се њихов број или интензитет употребе разликује кроз

време до данас. Оно што изгледа поуздано је да су све ове локације о којим можемо сазнати из комуникације са корисницима или из писаних сведошанстава (GS 2017c; Рауповић 2016), и даље активне као крузинг места.

Такође нису доступни поуздани подаци на основу којих би се могло закључити да ли постоји нека особеност у погледу друштвених категорија којој припадају корисници било једне, било друге врсте крузинга, али на основу разговора са неколико корисника постоје назнаке да не постоје обавезно посебне специфичности у погледу годишта или друштвеног статуса корисника крузинга. Изгледа да је упркос великој промени у могућностима комуникације, упознавања и организовања међу ЛГБТК особама у последњих двадесетак година, и један и други облик крузинга и даље у извесној мери виталан.

За разлику од крузинга на отвореним рекреативним површинама, крузинг везан за јавне тоалете концентрисан је у централним градским зонама. О њиховом положају говори Мапа крузинг места у и око јавних тоалета у Београду. (Слика 8) То су редом:

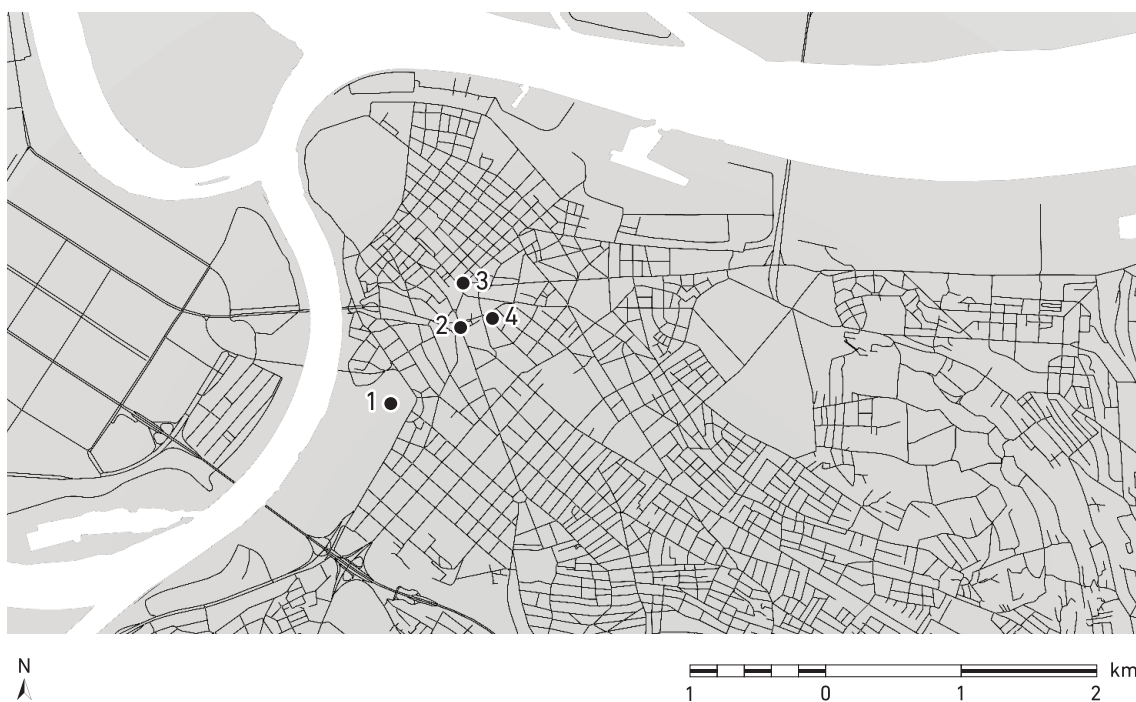
1. Аутобуска станица
2. Теразије
3. Трг Републике
4. Подземни пролаз у Дечанској улици

У случају јавних тоалета, поред очигледне родне сегрегације која је условљена самом нормативном наменом овог простора, унутрашњи простор са својом поделом на заједничку зону и приватне зоне кабина, игра значајну улогу. То омогућава да се јавни тоалети користе колико за упознавање, толико и за сексуалне сусрете.

Крузинг и у јавним тоалетима и у парковима представља једну врсту паразитске намене, коју је могуће остварити специфичном променом у режиму употребе простора уз посебан систем комуникације. Она је у великој мери невербална и може да одржи анонимност корисника.

Слика 7 - Мапа крузинг места у отвореним рекреативним зонама у Београду. (подлога за мапу преузета са UZB 2017)

Слика 8 - Мапа крузинг места у и око јавних тоалета у Београду. (подлога за мапу преузета са UZB 2017)

Стални геј клубови великог диверзитета

Геј ноћни клубови су прва места у Београду чија је намена за окупљање ЛГБТК особа јавно промовисана од стране организатора. У почетку и геј клубови и геј кафеи настају на местима претходних клубова и кафеа који нису имали геј предзнак. Најпре, од 1997. године, до 2003. године постоји само један стални геј клуб. Након тога, све до 2015. године, активна су увек само по два клуба истовремено. Ова два истовремено активна клуба се међусобно разликују по врсти музике, структури гостију и унутрашњој организацији простора, тако чинећи две паралелне струје у геј клубингу Београда. Једна струја представља оно што сам, имајући у виду структуру гостију, назвао сталним геј клубовима великог диверзитета, а друга струја су стални геј клубови малог диверзитета.

У свакој од ове две струје независно, клубови се, један за другим, често затварају и смењују новим, по правилу отвореним на некој другој локацији. На тај начин никада нису истовремено активна два клуба истог типа. Од 2003. до 2015. године, и у једној и у другој струји геј клубинга сменило се тако по седам клубова на укупно тринаест различитих локација. То чини ову намену привременом, такорећи номадском наменом, која брзо мења своју локацију у граду.

Од 2015. године, истовремено са два уобичајено постојећа стална клуба различитог типа, појавио се још један клуб који припада типу сталних клубова великог диверзитета. Тако је у току 2015. године постојало истовремено три стална клуба. Међутим, убрзо затим, на почетку 2016. године затвара се коначно, након неколико пауза у раду, и последњи клуб малог диверзитета. Од тада у Београду постоје паралелно само два стална геј клуба великог диверзитета, а за сада изгледа као да је тип малог диверзитета нестао.

Стални геј клубови великог диверзитета одликују се веома мешовитом музиком која се пушта у току исте вечери, најчешће подељено у два блока, прво страна, па затим домаћа музика. Друга њихова карактеристика је да је од почетка структура посетилаца веома разнолика по годиштима, стилу одевања, музичком укусу, родном, националном, образовном, сексуалном, економском, и разним другим друштвеним статусима и идентитетима. Трећа особеност појављује се нешто

касније у развоју овог типа и односи се на додатну унутрашњу поделу простора главне намене, пре свега појавом *darkroom*-а, а понекад и VIP зоне.

По свом положају ова места су углавном у централној зони града, са малим одступањем у случају два клуба, која су опстала релативно кратко. Њихов просторни распоред можемо и хронолошки пратити на Мапи геј клубова у Београду од 1997. године до данас. (Слика 9) То су редом:

1. „X“ (1997. – 2006. године)
2. „Floyd“ (2006 . – 2007. године)
3. „VIP“ (2007. – 2008. године)
4. „Toxic“ (током 2008. године)
5. „Hrabro srce“ (2009. – 2010. године, а касније једно кратко време под именом „Амнезија“ у току 2014. године)
6. „Pleasure“ (2010. године, још увек отворен)
7. „Musk“ (2015. године, још увек отворен)

„X“ је први клуб овог типа и основан је 1997. године. (Kesegi, Sanela. 2012) Био је познат и под именом „Рупа“, делимично и зато што се главни део налазио у подрумским просторијама објекта у уском центру града. Чак седам година након оснивања ово је био једини стални геј клуб у Београду. Вероватно је и то један од разлога што је окупирао широки круг посетилаца из најразличитијих делова друштва, али је то очигледно била и намера организатора, јер је популарна музика пуштана у два блока, страна, па домаћа, како би обухватила најразличитије укусе, а улаз је био отворен за све, без претходне резервације, најаве, или препоруке. Иако су гости били претежно геј мушкарци разних слојева, међу њима се налазио и један број лезбејки, трансродних, транссексуалних, али и стрејт особа. Овакав начин организације креира прихватљиво окружење за широку публику, докле год она није непријатељски настројена, што одликује све клубове овог низа. „Floyd“ је смештен на изолованој локацији у просторијама унутар конструкције Мостарске петље, и то је најудљенији клуб од најужег градског центра из ове групе. „VIP“ је и сам ван најужег центра, али у непосредној близини. Ово је први геј клуб са унутрашњом диференцијацијом главног клупског простора са додатне две собе. Једана издвојена соба је VIP соба, намењена само одређеним посетиоцима, које

упрва клуба сматра нарочито битним из управе знаног разлога, чиме се наглашава њихова елитна позиција. Друга соба је *darkroom*, који се овде такође појављује први пут у неком београдском геј клубу. Након што је затворен „VIP“, отвара се „Toxic“. У овом клубу се понавља постојање VIP собе. „Hgrabro srce“ има све карактеристике свог типа, у близини је градског центра, у дворишном објекту повученом са уличног фронта, а у њему одсуствује постојање додатних унутрашњих соба. „Pleasure“ је отворен на месту некадашњег „Trezora“, у уском центру града, али повучен са уличног фронта, и непрекидно ради све до данас. Такође укључује унутрашњи *darkroom*. „Musk“ је последњи у низу сталних геј клубова великог диверзитета. И он се налази у најужем градском центру у подрумским просторијама и укључује унутрашњи *darkroom*.

Стални геј клубови малог диверзитета

Стални клубови малог диверзитета су нешто новија појава у београдском геј клубингу, али је то и тип који је увек привлачио мање публике. У тренутку док настаје овај рад, као и у претходних годину дана овај тип је изгубио своје представнике на градској сцени, и више не постоји. Ипак, у периоду од 2003. године до почетка 2016. године, међу клубовима малог диверзитета сменило се барем исто онолико различитих места, колико их је било у претходном случају. Њихово сукцесивно смењивање, њихова такозвана номадска намена, је сасвим иста као код клубова великог диверзитета. Ово је, чини се, и иначе била карактеристика свих сталних места јавно самопромовисане геј намене у Београду, било да се ради о клубовима или кафеима.

Такође изгледа да је динамично смењивање различитих локација од почетка оснивања геј клубова у Београду, лагано водило ка стабилизацији која се догодила око 2010. године. Од тада се међу клубовима великог диверзитета усталио „Pleasure“, као непроменљиво место које постоји и у овом тренутку. Пандан међу клубовима малог диверзитета је „Apartment“, који је радио и пре 2010. године, а тада, након неколико пауза у раду, постао стално место за изласке, што је и остао до 2016. године. Међутим, „Apartment“ није добио замену у оквиру свог типа све

до данас. За то време, међу клубовима великог диверзитета појавио се, како смо видели, још један стални представник.

Постоји неколико одлика по којима се стални геј клубови малог диверзитета разликују од претходног типа. Најпре, избор музике који се пуштао на овим местима је био далеко сведенији и јасније профилисан, усмерен углавном у правцу оног што се појављује на светским листама главног тока популарне музике, или на културну музику геј покрета западне Европе, Америке и Аустралије. Самим тим ови клубови су били намењени публици искључивијој не само у музичком погледу, већ и у погледу годишта и друштвеног статуса.

Гости су били претжно млади, студенти, или млађе образованије особе. Трансродне и трансексуалне особе су обично ретке међу гостима геј клубова у Београду и имају веома малу видљивост. У клубовима малог диверзитета то је било нарочито уочљиво, јер на већини журки овог типа транс особе уопште нису биле видљиве. Оваква релативно рестриктивна структура публике је веома често додатно контролисана и кроз систем обавештавања и разервисања улаза помоћу група на различитим друштвеним мрежама, или помоћу листа за позиве, за разлику од сталних клубова великог диверзитета, где је одувек било довољно појавити се на улазу и купити карту да би се ушло.

У унутрашњој структури клубова овог типа никада се нису појављивале *darkroom* собе или неки други облик додатног унутрашњег одвајања у простору основне намене, осим обавезних сервисних просторија. Све ово је довело до релативно хомогене структуре посетилаца, што је основни разлог из ког ове клубове зовем клубовима малог диверзитета.

У погледу положаја у градском ткиву клубови малог диверзитета имају увек велику међусобну сличност. Налазе се увек на централним градским локацијама, јасно повученим од главних токова саобраћаја, обично у подрумским, или понекад у адаптираним стамбеним просторијама. Њихов просторни распоред можемо и хронолошки пратити такође на Мапи геј клубова у Београду од 1997. године до данас. (Слика 9) То су редом по бројевима на мапи:

8. „Kinić“ (током 2003. године)
9. „Can-can“ (2003. – 2004. године)
10. „Trezor“ (током 2005. године)
11. „Alliance“ (2006. – 2007. године)
12. „Apartman“ (2007. – 2008. године, а потом 2010. – 2016. године)
13. „Van Helsing“ (током 2009.)
14. „Red Room“ (током 2010.)

„Kinić“, мали клуб је током лета био смештен на броду на Сави, а у хладнијем периоду године у једној адаптираној кући у централној градској зони. Био је мање посећен него савремени „X“ и имао много профилисанију публику. „Can-can“ је први веома посећен клуб овог типа. Било је вечери када је у њему број гостију увелико прелазио 500 особа. (Milićević 2010) Овај клуб се налазио у истој згради али на другом улазу као и наредни клуб овог типа „Trezor“. „Trezor“ је још један прилично посећен клуб чије је трајање било релативно кратко, а на потпуно истој локацији је пет година касније отворен клуб „Pleasure“. „Alliance“ је нешто мањи клуб од претходна два и налазио се у подруму зграде у најужем центру града, значајно повучен од главног тока кретања улицом, као и у свим претходним случајевима. „Apartman“ је најдуготрајнији и најпознатији од геј клубова малог диверзитета. Отворен је у адаптираном стамбеном објекту у близини Бранковог моста. Имао је паузу раду, и за то време су га сменили „Van Helsing“, па „Red Room“, али се након тога „Apartman“ поново активирао и остао отворен наредних шест година. „Van Helsing“ је краткотрајни клуб који је отворен у подрумском клупском простору у центру. Имао је мању посету него „Apartman“. „Red Room“ је краткотрајно радио као геј клуб у адаптираној стамбеној кући на Дорћолу. Био је већи и посећенији него „Van Helsing“, али је убрзо смељен када се поново отворио клуб „Apartman“.

***Gay-friendly* клубови**

Ово су клубови у којима је начин на који су прихаћени ЛГБТК гости равноправан са осталим гостима. Понекад су у њима одржаване и специјализоване геј журке, али се њихова *gay-friendly* намена односи пре свега на уобичајену атмосферу без

обзира на тему вечери. Ово је најстарији облик геј клубинга иако ови клубови немају јавно самопромовисан ЛГБТК предзнак.

Први *gay-friendly* клубови о којима имамо извештаје из деведесетих година прошлог века су „Soulfood“, „Industrija“, „Farma“, „Promocija“ и „Omen“. Они су првенствено везани за рејв сцену, и „тешко да могу бити запамћени као друштвени простор у коме је остварен осећај припадности или заједничког ге/лезбејског идентитета.“ (Dimitrov 2014, 215) Са почетком двадестпрвог века појављују се клубови у којима је атмосфера слободнија, и који се могу назвати *gay-friendly* клубовима у правом смислу те речи.

Не постоји нарочито изражена повезаност међу њима у погледу локације или структурно архитектонских одлика. И њихов просторни распоред и хронологију појављивања можемо пратити на Мапи геј клубова у Београду од 1997. године до данас. (Слика 9) То су редом по бројевима на мапи:

15. „Plastic“, „Mint“ (2005. године, још увек отворен)
16. „Francuska sobarica“ (2010. – 2011. година)
17. КС „Grad“ (2011. година, још увек отворен)
18. „Tube“ (2011. година, још увек отворен)
19. „BIGZ“ (током 2012. године)
20. КС „Drugstor“ (2012. – 2016. године)
21. „Mixer House“ (2013. године, још увек отворен)

„Plastic“ је клуб који је поред *gay-friendly* намене понекад служио и за повремене геј журке које мењају место. И „Francuska sobarica“ је клуб који је поред *gay-friendly* намене понекад служио и за повремене геј журке које мењају место. КС „Grad“ је културни центар који поред јасне *gay-friendly* клубске атмосфере, организује и различите друге манифестације које су ЛГБТК или *friendly* карактера. „Tube“ је исто клуб који је поред *gay-friendly* намене неколико пута служио и за повремене геј журке које мењају место. И „BIGZ“ је клуб који је поред *gay-friendly* намене понекад служио и за повремене геј журке које мењају место. КС „Drugstor“ је такође клуб који је поред *gay-friendly* намене понекад служио и за повремене геј журке које мењају место. „Mixer House“ је установа

културе која поред јасне *gay-friendly* клубске атмосфере, организује и различите друге манифестације које су ЛГБТК или *friendly* карактера.

Повремене геј журке које мењају место

Поред сталних геј клубова, након 2010. године интензивира се одржавање геј журки у клубовима који нису посебно намењени ЛГБТК гостима. Ове журке се праве под неколико различитих препознатљивих имена, неколико различитих организатора. То су на пример „Loud & Queer“, „WB Community“, „Rainbow Party“, итд. У почетку се одржавају с времена на време, често свега по неколико пута на истом месту, понекад и само једном на једној локацији. Касније се понеки организатори опредељују да дуже остану у истом простору, али тај простор и даље није простор посебно намењен за ЛГБТК особе, а журке се и даље у њему одржавају повремено, обично једном месечно или ређе. На пример „WB Community“ од 2014. године организује своје журке у „Mikser House“, док су раније њихове журке организоване на разним местима, а било је случајева да буду организоване и само по једном на истој локацији.

По избору музике, структури гостију и начину контроле и организације посетилаца, као и по одсуству *darkroom*-а или сличних унутрашњих подела простора основне намене, повремене геј журке које мењају место су веома сличне сталним клубовима малог диверзитета. Међутим, велика разлика је у томе што су локације повремених журки биране независно од структурно-архитектоске дистанцираности клуба у односу на јавни градски простор, односно улицу. Такође, строга централна позиција нема пресудан значај у избору локација за повремене журке. И њихов просторни распоред можемо пратити на Мапи геј клубова у Београду од 1997. године до данас. (Слика 9) То су редом по бројевима на мапи:

22. „Gavez“ (2005. – 2006. године)
23. „Руски сар“ (током 2010. године)
24. „Anderground“ (током 2010. године и наредних неколико година)
25. „Kristal“ (током 2011. године)

26. „Molokini“ (током 2011. године)
27. „Havana“ (током 2011. године)
28. „Gun“ (током 2011. године и наредних неколико година)
29. „Kolos“ (током 2010. године)
30. „Cinema“ (током 2012. године)
31. „Laika“ (2012. – 2016. године)
32. „Troy“ (током 2013. године)
33. „KPTM“ (2013. године , још увек отворен)
34. „Three Dots“ (2014. године, још увек отворен)

Поред наведених клубова, повремене геј журке које мењају место се често организују и у већ набројаним *gay-friendly* клубовима.

- легенда
- стални геј клубови великог диверзитета
 - стални геј клубови малог диверзитета
 - клубови у којима се повремено организују геј журке
 - *gay-friendly* клубови, у којима се повремено организују и посебне геј журке

Слика 9 - Мапа геј клубова у Београду од 1997. године* до данас (2017. година).
(подлога за мапу преузета са UZB 2017)

* 1997. године је отворен први клуб који се јавно самопромовисао као геј - клуб X. (Kesegi 2012)

Геј и/или лезбејски барови

Кафеи су још један облик градске делатности који прати калабинг у јавном самопромовисању својих места као места за окупљање ЛГБТК особа. Истина, ова врста окупљања је увек имала мањи обим посетилаца и мању привлачност за ЛГБТК заједнице у Београду, па је било било потребно да протекне више од осам година док се после првог геј клуба није, 2005. године, отворио и први геј бар у Београду. Након овог бара по имену „Smiley“, који је отворен од онда па све до данас, отварају се и често и затварају један за другим многи бараови, унеколико сличним ритмом променљивости као и код клубова.

Ипак, у случају геј и/или лезбејски барова не можемо установити тако јасне правилности у смењивању или типолошку поделу каква је карактеристична за клубове. Истина је да су у ових дванаест година постајања неки од кафеа опстали годинама и раде и данас, попут бара „Smiley“, или „Egal“, док су се други затварали после свега неколико месеци. Најзначајнију базу коментара посетилаца у вези са активностима и атмосфером која је везана за већину ових места, као и њихово трајање можемо наћи на форуму „Scena“ портала „Gay Serbia“ (2017b).

У овом раду је посебно значајна архитектонска структура повезивања квир места са хетеронормативним окружењем, што укључује положај у градском ткиву колико и однос према окружењу на конкретном месту. Да бисмо испитали евентуално постојање везе између ове структуре са потенцијалом да неки од барова буде успешнији или мање успешан, да опстане дуже или краће на сцени, понудићемо овде поделу барова према њиховој дужини трајања у последњих дванаест година. Њихов положај и трајање су приказани и на Мапи геј и лезбејских барова од 2005. године до данас (2017. година). (Слика 10). Редни бројеви уз називе барова одговарају нумерацији на мапи и то су редом:

а) Дуготрајни барови, који опстају дуже од 3 године, и данас су активни:

1. „Smiley“
2. „Egal“

б) Трајни барови, који опстају између 1 и 3 године, и данас су активни:

3. „Libido“

в) Трајни барови, који су опстали између 1 и 3 године, и нису више активни:

4. „Mystic“

5. „Espeho“

6. „24“

г) Краткотрајни барови, који су опстали до 1 године, и нису више активни:

7. „Duga“

8. „Light Beograd“

9. „Temple“

10. „Fenix“

11. „Ernest Hemingway“

12. „XL Bar“

13. „My Way“

д) Краткотрајни барови, који опстају до 1 године, и данас су активни:

14. „WB Café“

Геј сауне

Ова врста геј места је уобичајена у великим градским центрима, али у Београду, поред неколико неуспелих покушаја, све до скоро није постојала ни једна геј сауна. Тек од краја 2016. године почела је да ради сауна „Red Line” (GS 2017b; Red Line 2016). Смештена је у широј зони око градског центра и повучена је у односу на главни улични саобраћај. Архитектонска структура геј сауне увек подразумева сложену унутрашњу поделу са собама различите намене, што је карактеристика и ове релативно мале сауне. Имајући у виду њено скоро отварање, тек преостаје да се процени какву улогу ће овај тип места заузети у квир простору Београда.

N

1 0 1 2 km

легенда

- трајни барови (који су опстали између 1 и 3 године) и нису више активни ○
- краткотрајни барови (који су опстали до 1 године) и нису више активни ●
- дуготрајни барови (који опстају дуже од 3 године) и данас су активни ■
- трајни барови (који опстају између 1 и 3 године) и данас су активни □
- краткотрајни барови (који опстају до 1 године) и данас су активни ▣

Слика 10 - Мапа геј и лезбејских барова од 2005. године* до данас (2017. година).
(подлога за мапу преузета са UZB 2017)

* У новембру 2005. године отворен је први геј кафе у Београду - *Smiley*. (Smiley 2009)

ЛГБТК манифестације и делимично пријатељска места

У последњих двадесетак година, паралелно са отварањем сталних места која јавно самопромовишу свој ЛГБТК карактер, појављује се и низ манифестација јавно намењених ЛГБТК особама. Ради се о културним, уметничким, активистичким, информативним и другим сличним догађајима. Места ових манифестација најгрубље бисмо могли поделити на две врсте. Једно су манифестације у отвореном јавном простору улица и тргова, а друге су манифестације у затвореном. У првој групи налази се веома мали број манифестација, од којих је далеко најпознатија и најпосећенија Парада поноса. У другој групи су различите изложбе, трибине, разговори, фестивали, перформанси, итд. Највећи број њих одиграва се за време Недеље поноса, али је најпознатија и најпосећенија манифестација у овој групи филмски фестивал „Мерлинка“. Места манифестација које се одржавају у затвореном простору су увек на пријатељским или делимично пријатељским местима.

Случај београдске Параде поноса је нарочито занимљив по својој просторној манифестацији. Први покушај да се она одржи био је 30. јуна 2001. године и завршио се суровим насиљем према учесницима, међу којима је било четрдесетак повређених. Након тога Парада није одржавана годинама, да би сваки следећи пут од када је поново почла да се одржава имала јасну, прецизно одређену и контролисану трасу у централној зони. Око ове трасе је, тамо где није постојала већ изграђена препрека, формирана трострука баријера сачињена од тела полицајаца у кордонима, који су се пружали са једне на другу страну, у свим улицама куда је пролаз ка поворци био могућ. Оваква организација први пут се догодила 2010. године. Без обзира на то сукоби и насиље око ограђене зоне су и овом приликом били веома интензивни, остављајући већи број повређених и озбиљну материјалну штету. Након тога Парада се поново, због одсуства административне подршке институција, није одржавала све до 2014. године. Тек од тада се она усталила као уобичајена годишња манифестација, која је потом одржана и 2015. и 2016. године. У свим овим случајевима планирана траса је била ограђена са три концентрична круга полицијских кордона, са од људи испражњеним међупростором од по неколико стотина метара између ових

кордона, и строго контролисаним приступом унутрашњости. Тиме је део центра града куда је поворка пролазила привремено изолован, у прва два случаја од зграде Владе Србије у Немаљиној улици до Пионирског парка и Скупштине града, а у последњем случају дуж улице краља Милана. (РРВ 2017) Сем Параде поноса остале манифестације на отвореном су до сада биле спорадичне, малобројне, и углавном намењене само активистима.

Манифестације које се одржавају у затвореном простору су нешто бројније и разноврсније. Оне се одржавају у објектима културе којима управља државна администрација, попут Дома омладине Београд, УК „Пароброд“, или Студентског културног центра, или у културним центрима којима управља невладин сектор, као што су КС „Grad“, „Mixer House“, или Centar za kulturnu dekontaminaciju, као и још неколико алтернативних културних простора. Углавном се ради о догађајима који имају форму изложбе, трибине, филмске пројекције или перформанса. Једна од најпрепознатљивијих манифестација ове врсте је „Merlinka“, интернационални фестивал квир филма, који се од 2009. године одржава једном годишње у једној од сала Дома омладине. (GLIC 2017) У погледу положаја у градском ткиву и просторне структуре места ЛГБТК манифестација у затвореном су разноврсна.

Поред места у којима се одржавају ЛГБТК манифестације у затвореном, и чија је структурно-архитектонска изолованост некад спроведена у већој, а некад у мањој мери, од случаја до случаја, у делимично пријатељска места спадају, како је већ описано и сасвим слабо изоловани простори потршње, или повремено неки други простори.

5.3. Анализа живљеног простора и архитектонске структуре на квир местима у Београду

Различита квир места, која смо груписали у неколико представљених типова, имају различита значења у животу ЛГБТК особа и различиту улогу у одвајању/спајању хетеронормативног и квир поља у производњи квир простора у Београду. Анализа живљеног простора на овим местима биће спроведена у односу

на њихов положај у граду, њихову архитектонску структуру и врсту активности која се на њима догађа. Архитектонски и урбанистички структурални параметри за ову анализу усвојени су на основу претходног испитивања перципираног и репрезентованог квир простора. Параметри који се односе на врсту активности у директној су вези са значењем коју оне имају за становнике. И једни и други параметри су већ послужили као критеријуми за типологију квир места у Београду. То је разлог из ког ће анализа живљеног квир простора бити приказана по типовима квир места.

Као концептуална графичка представа за разматрање архитектонске структуре која је у вези са производњом друштвеног простора на овим местима, послужиће поново просторни модели, начињени на сличан начин као при прављењу синтезног модела архитектонских и друштвених односа у квир метафорама – модела унутрашње периферизације. У основи метода за производњу просторног модела биће и овде свођење архитектонске структуре на елементе. Ти елементи су производ поделе у архитектонској структури, која је у анализи квир просторне праксе названа квир поделом, а у анализи репрезентације квир простора – унутрашњом периферизацијом. У првом случају она настаје као производ строге непрозирне границе која криви простор, или постепеног дистанцирања, које га набира ка жижи концентрације, сваки пут делујући као направа за скривање и дезоријентацију. У другом случају она такође настаје као строга граница, названа везом споља/унутра, или као постепено дистанцирање, кроз слојевитост индиректне везе.

У оба случаја ради се о истом пару граница, тј. повезивања у архитектонској структури. Једно је повезивање између надређеног и подређеног елемента структуре, од којих је други унутар првог, али никако не и обрнуто. Елементе у овом односу ћемо звати архитектонским јединицама. То су на пример град, део града, блок, зграда, стан, или локал, или нека друга јединица у згради, па потом просторија, итд. Они су у међусобној вези споља/унутра. Друго је повезивање између елемената подређених једној заједничкој структури. Елементе у овом односу ћемо звати ћелијама. То су на пример просторије у истом стану, или зграде у истом блоку, или пролази и прилази у истом саобраћајном току, итд. Ћелије у

непосредној близини су у директној вези (као уосталом и јединице), али њиховим низањем настаје индиректна веза.

На моделима ће поред елемената архитектонске структуре на квир местима, јединица и ћелија, и веза међу њима, бити приказана и зона која почиње да измиче хетеронормативности, у којој се простор криви, зона периферије у центру, такозвано квир поље, са нивоима унутрашње периферизације. Уз све ово, биће приказан и намена одреженог елемента архитектонске структуре за ниво на ком тела ступају у међусобни однос са околним телима. Тако простор корисника може на пример бити јавни, заједнички, или приватни простор на разним нивоима.

Крузинг у отвореним рекреативним зонама

Места крузинга у рекреативним зонама на отвореном, пре свега у парковима и на једном делу градске плаже, нису везана за било какав особен положај у градском ткиву сем оног који је условљен самим положајем парка или плаже. Ова крузинг места посебно не теже нити централним нити периферијским градским локацијама. Сем тога, одвајање/спајање ових места од хетеронормативног окружења је ретко и у малој мери везано за изграђену архитектонску структуру, већ се спроводи постепеним дистанцирањем кроз низање међупростора. Ово се веома јасно види у њиховим просторним моделима. Као типичан пример крузинга на отвореном приказао сам просторни модел зоне на Ади Циганлији. (Слика 11)

Одвајање квир и стрејт поља у случају крузинга настаје првенствено одступањима у начину на који простор употребљавају квир корисници, уносећи посебну комуникацију која је остварена најпре системом невербалних кодова и знакова кроз различитости у кретању и погледу, или другачијим временом коришћења простора, па тек онда и на друге начине. Код паразитских квир садржаја, који посебним режимом употребе скривено мењају основну намену простора и дају јој квир облик, она одвајања споља/унутра, која су остварена у архитектонској структури, већ су у спроведена обликовањем саме основне планиране нормативне намене одговарајућег места. Нису због тога посебно изабрани само неки паркови који су на било који начин више или мање структурно одвојени од окружења.

Архитектонска структура има мали значај у одвајању, а основну улогу има промењен режим употребе и концентracија (тела) корисника.

Јединствена непрозирна архитектонска опна у структури ових места одсуствује, а одвајање настаје кроз постепено набирање перципираног простора око квивр тела, појединих споредних токова кретања и зеленилом скривених тачака. Зато је повезивање са окружењем углавном идиректно, али је у неким ранијим случајевима могло бити и директно, када је цео парк, релетивно мале површине у центру града служио као крузинг зона. Ипак, на већини ових места, а на свима која су до данас опстала, постоји додатна подела унутрашњег простора, како би се одвојила приватана, потпуно скривена зона.

Већ је речено да интензитет коришћења крузинг места на отвореном полако пада са почетком процеса нормализације. Из тог разлога нека од ових места која су била активна до пре десет година или раније, више се не користе. Међутим, ни овде не можемо аргументовано приписати њихово опстајање, тј. престанак активности разликама у њиховом положају или структури, већ пре свега у концентрацији корисника. Опстала су она места која су деценијама у назад имала највећу концентрацију.

Ако поредимо просторни модел крузинг места на отвореном са моделом унутрашње периферизације који настаје дискурзивно, тешко да можемо приписати настајањ ових места перформативном преношењу архитектонске структуре из говора у простор. То није ни очекивано имајући у виду да је крузинг на отвореном традиционална намена која вероватно претходи тако јасном дискурзивном моделовањеу квивр простора. Пре изгледа као да је одвајање МСМ особа које је присутно у друштвеном простору на крузинг местима, на којима нема никакве просторне сегрегације нормативних од ненормативних тела, послужило као добар основ за слику просторне сегрегације у метафорама на оном нивоу анализе на ком оперишу лингвистичке теорије поређења.

Са друге стране, имајући у виду разне извештаје корисника, могла би се бранити теза да се режим употребе заједничког простора, који карактеришу гестови и кодови којима се обезбеђује скривена комуникација, који се упорно понављао из

деценије у деценију, перформативно преносио од једног крузинг места до другог, али и даље кроз простор, правећи посебан квир слој, квир поље у јавном простору града. На тај начин је настајао један протоидентитет скривања и одсуства, идентитет без идентитета, усмерен само на сексуалну праксу.

„Било је лако упознати неког и то на улици. Људи су се препознавали, освртали, загледали и лако ступали у контакт. Тако сам радио и ја. Све је било очи у очи, па тим лакше него данас.“
(Синиша, 49 година)

(Рауновић 2016, наводници моји)

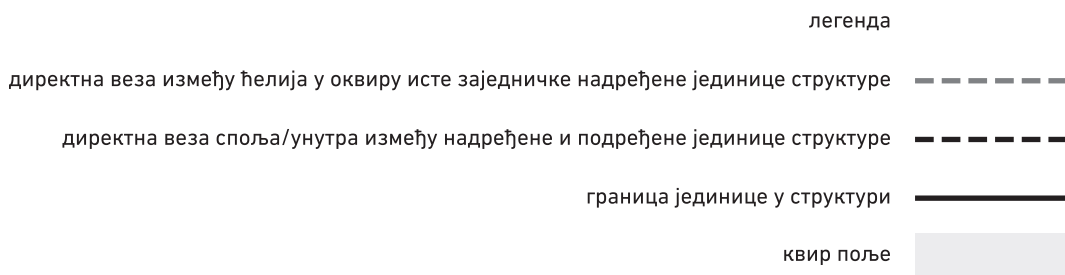
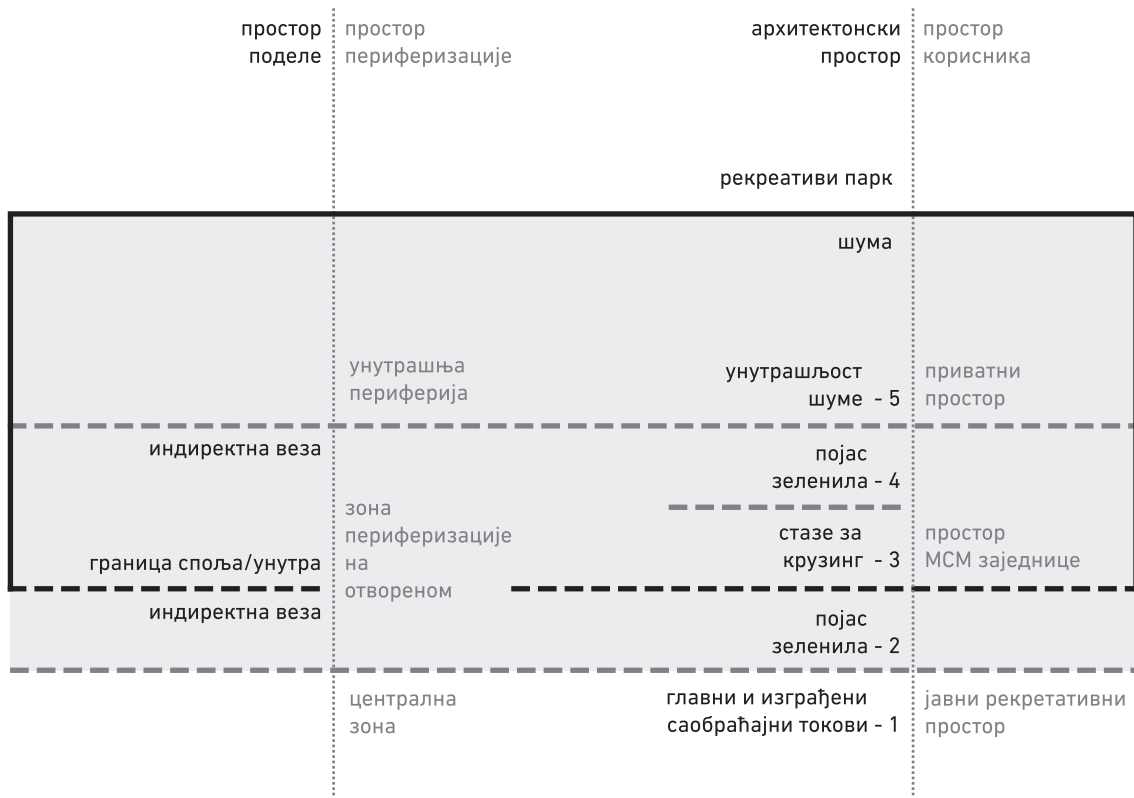
Међутим, чини се да су сама крузинг места данас у далеко већој мери организована као места сексуалних сусрета него некад, када су то била и места за упознавање.

„Пријатељства су се неговала, па се геј заједница углавном познавала. Тако су следила дружења... Првог дечка сам упознао на Калемеграду.“ (Нерон, 50 година)

(Рауновић 2016, наводници моји)

„Карађорђево парк је био омиљен за састанке у вечерње сате. Било је потпуно безбедно, заиста. Нисам од оних који воле да шетају по парковима али сам то радио повремено. Када је постало проблем та места су почела да се гасе и данас више не постоје осим као фетиш.“
(Синиша, 49 година)

(Рауновић 2016, наводници моји)

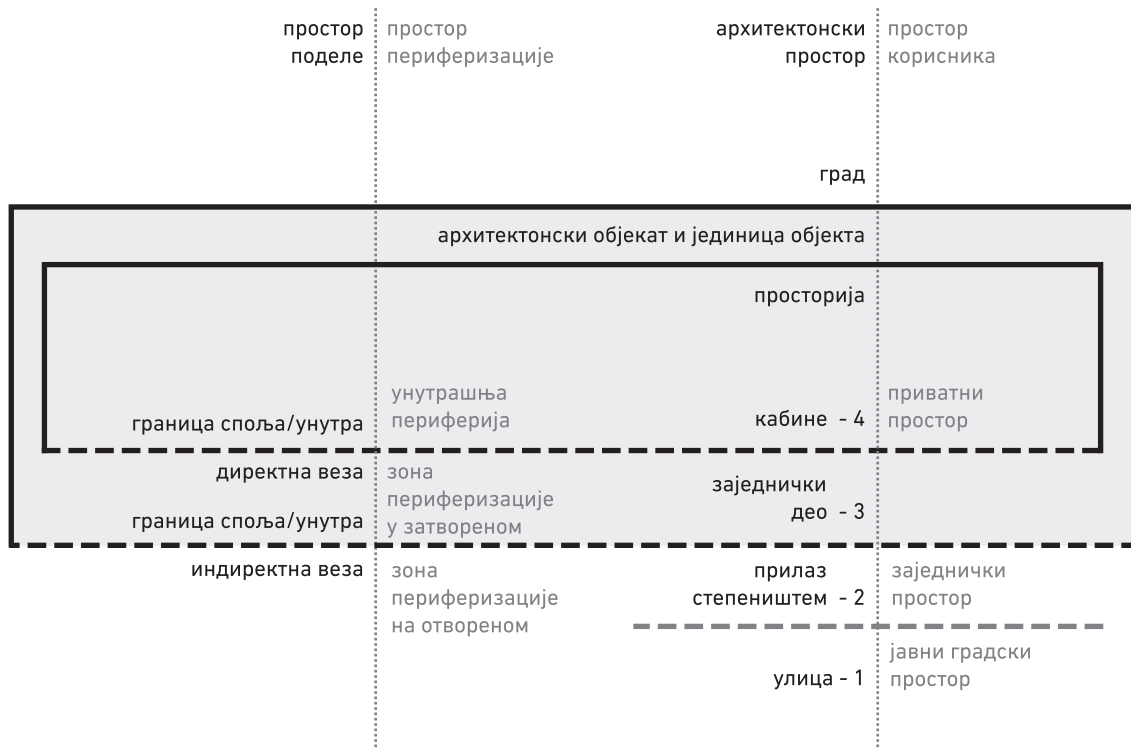
Слика 11 - Просторни модел крузинг зоне на Ади Џиганлији.

Крузинг зоне у и око јавних тоалета

Крузинг у зонама око и у јавним тоалетима је сличан крузингу на отвореном по одвајању квир тела кроз посебан начин употребе, а без просторне сегрегације нормативних и ненормативних тела, паразитирајући на постојећој намени места на којима се одиграва. Ипак, ова места већ по својој намени подразумевају родну сегрегацију. Поред тога, различите су архитектонске и структурне карактеристике самих места јавних тоалета у односу на паркове или плажу. Иако ни овде одвајање не настаје оштрим кривљењем простора око квир мета, већ постепеним набирањем у простору, иако су геј и стрејт тела измешана, на овим местима постоји јасна непрозирна архитектонска опна, а такође и јасна додатна унутрашња структурна подела споља/унутра. Непрозирна опна често надокнађује одсуство индиректне везе са хетеронормативним окружењем. На просторном моделу јавног тоалета на Тргу републике приказао сам један типичан модел овог типа квир места (Слика 12)

Унеколико је различит и положај у градском ткиву одабраних јавних тоалета, од положаја крузинг зона на отвореном. И овде је избор места условљен концентрацијом корисника, али је концентрација већа у ужем градском центру и на саобраћајним чвориштима, па су све позиције централне. Упркос томе, необично је одсуство извештаја о крузингу ове врсте на новобеоградској и земунској страни града, или на другим локацијама где би ако се посматра само концентрација становника, било очекивати појаву крузинга. Чини се да у некој мери улогу у избору места игра и традиција, о чијем прецизном трајању немамо довољно података. Такође, за разлику од крузинга на отвореном, нема извештаја на основу којих бисмо могли закључити да број места крузинга око тоалета на опада.

Поређењем просторног модела места крузинга око и у јавним тоалетима са моделом унутрашње периферизације, без обзира на обавезно и јасно постојање једне везе споља/унутра, можемо закључити отприлике исто што и у случају крузинга на отвореном. Пре можемо говорити о метафоричком поређењу између друштвеног простора око квир тела на овим местима и архитектонске структуре око тела у метафори, него о перформативном преношењу структуре.

легенда

директна веза између ћелија у оквиру исте заједничке надређене јединице структуре — — — — —

директна веза споља/унутра између надређене и подређене јединице структуре - - - - -

граница јединице у структури —————

квир поље

Слика 12 - Просторни модел јавног тоалета на Тргу републике.

Стални геј клубови великог диверзитета

Стални геј клубови великог диверзитета теже централном положају у граду, али је било и случајева у којима су ови клубови били ван центра. У сваком од ових случајева, што је клуб био удаљенији од традиционалне централне градске зоне, то је краће опстао. Насупрот свом централном положају, ови клубови су вишеструко одвојени од централног јавног хетеронормативног окружења. То одвајање је спроведено колико у времену, толико и у простору.

Сам садржај ноћног клабинга по себи је издвојен из доминантног времена свакодневне рутине становника, у период касних ноћних сати, када је јавни простор у минималној употреби. То је један начин обликовања ових места као својеврсне хетерохроније (Foucault 1984). Други начин је карактеристичан баш за намену геј клабинга у Београду. Било у случају сталних геј клубова великог, било малог диверзитета, а о местима повремених журки да и не говоримо, њихова сталност је заправо веома релативна нарочито до 2010. године. Стални геј клубови великог диверзитета су први тип који јавно самопоромовиње своју геј намену.

Сртурно одвајање овог типа клубова од окружења је сложено. Ако погледамо типични и најтрајнији пример овог типа, који је приказан на просторном моделу ноћног клуба „Pleasure“ (Слика 13) уочићемо низ асиметричних веза споља/унутра и индиректних веза на путу од улице ка главном простру куба, али чак и даље на унутра. Та додатна унутрашња сложеност је последица асиметричне диференцијације главног унутрашњег простора која је карактеристична само за овај тип клабинга и огледа се најчешће у постојању *darkroom*-а. Строга непрозирна архитектонска опна око главног простора клуба јасно одваја хетеронормативно и квир поље и у спрези је са оштрим кривљељем квир простора на том месту.

Просторни модели сталних клубова великог диверзитета откривају велику сличност у поређењу са моделом унутрашње периферизације. Не само да можемо посматрати ова места као она у којима друштвени положај квир тела одговара његовом дискурзивном положају у архитектонској структури, већ и обрнуто.

Можемо видети како управо смештањем у јавно самопромовисани геј клуб, ЛГБТК особе мењају свој друштвени положај, субверзивно окрећући изолованост тела у структури против изолованости особа у друштву.

„Сматрам да је емоционални значај огroman јер пружа сигуран простор у коме могу сви да се опусте и не размишљају о својим угроженим правма ван тих места. И за мене имају велики значај јер сам ту упознала своју девојку и волим да с времена на време искусим ту врсту провода и опуштености са својом девојком.“
(лезбјека, 29 година)

(Dimitrov 2014, 218, наводници преузети)

„Емоционални значај је велики, јер се тиме обезбеђује нека врста сигурности и већег задовољства амим собом, јер су сви „исти“, нико их не гледа попреко и не осећају се одбачено и угрожено... и ја се боље осећам, осећам се као да припадам ту и поврх свега безбедно. Волим да излазим, па претпостављам да кад не би постојали овакви клубови и кафићи, била бих разочарана... јер се искрено не осећам сигурно и безбедно на стрејт местима.“ (лезбјека, 32 године)

(Dimitrov 2014, 221, наводници преузети)

Лако уочљива и значајна подударност у просторном моделу унутрашње периферизације са моделима клубова великог диверзитета указује на могућност да се овај архитектонски структурни код, или говорећи речима Хилијер и Хансон (Hillier and Hanson 1984) „просторна синтакса“, заправо перформативно пренела из говора у материјални простор града. Имајући у виду да самодекларисани геј клубови, и друга самодекларисана геј места нису имали други перформативни извор у самом простору града, јер се њихови просторни модели очигледно битно разликују од просторних модела традиционалних места за окупањање МСМ особа, ова претпоставка само добија уверљивости.

Такође се лако може претпоставити да се једном када се нашао у материјалном архитектонском простору овај структурни код, покренут и ојачан дискурзивно,

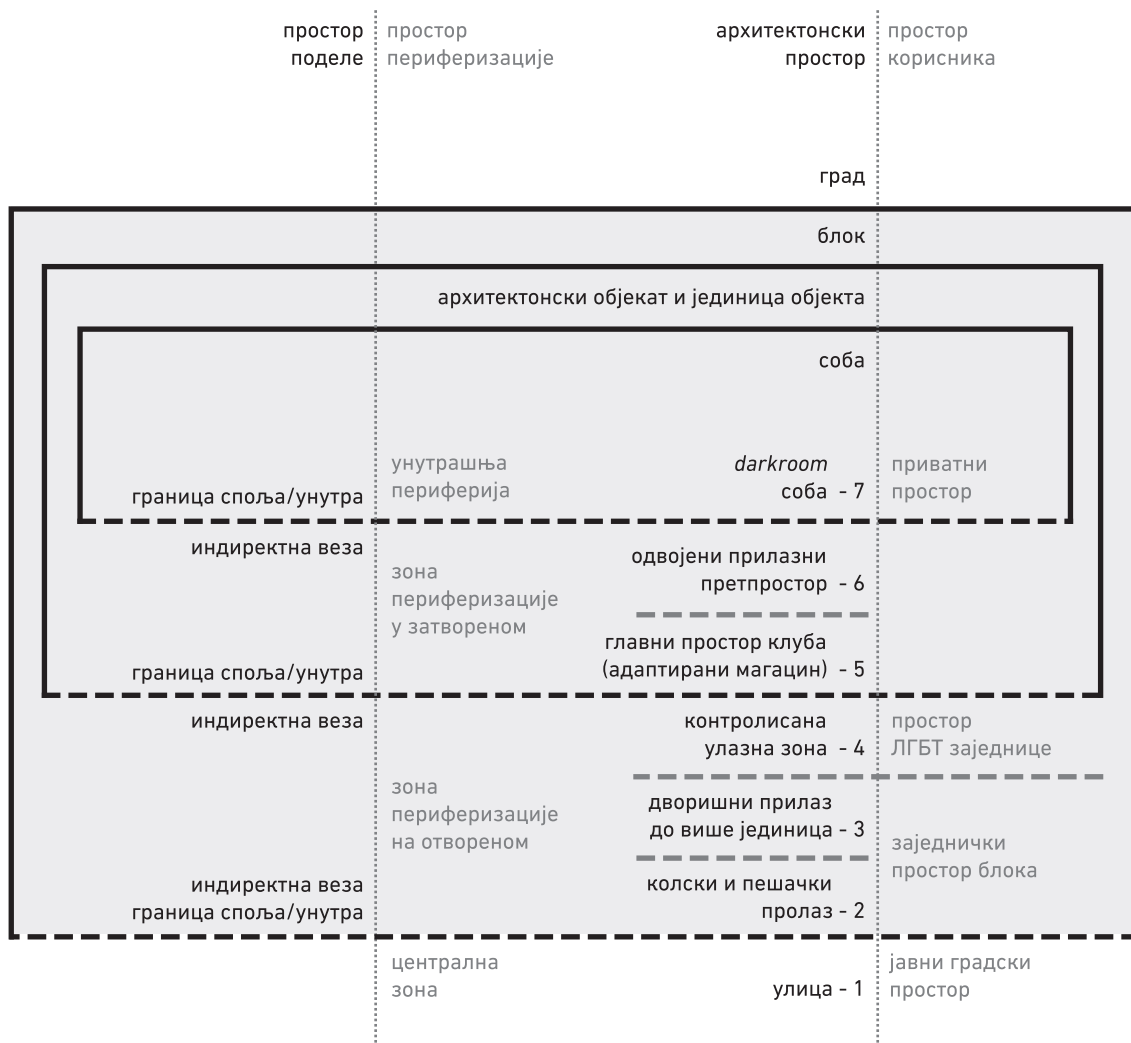
даље наставио преносити са једног самопромовисаног геј места на друго. Како би рекао Дејвид Харви: „Истина је да једном када просторни облици настану, они имају тенденцију да постану институционализовани, и на неки начин утичу на будуће друштвене процесе.“ (Harvey 1973, 27) Тако се за протеклих двадест година, од како се појавио први стални геј клуб великог диверзитета, па све до данас, просторни моделу у оквиру овог типа уз незнатана одступања, али увек са троструком везом споља/унутра и додатним индиректним дистанцама, упорно понавља. Централна градска позиција и јака струкутом подржана периферизаја је кључа за опстанак клубова великог диверзитета и још увек се не мења како процес нормализације тече. Шта више управо су места овог типа најтрајнија, најпознатија и најпосећенија геј места у Београду.

Постоји још једна особеност овог типа клабинга у којој се може пронаћи разлог за његову виталност. За разлику од осталих журки стални клубови великог диверзитета нуде оно што Димитров зове „демократским простором“. „Геј клубови без сумње представљају нове друштвене просторе прожете различитим значењима, симболиком, пројекцијама чежње и проживљеним искуствима.“ (Dimitrov 2014, 221)

„Ти си тамо имао све профиле људи, од курви са штајге и њихових макроа, који су исто били жене или транце, до доктора наука, чак и људи из дипломатског кора; и онис у долазили на то место, јер кад нема избора, онда сви долазе на исто место.“ (геј мушкарац, 43 године)

(Dimitrov 2014, 221, наводници преузети)

Данас ипак има избора, појавили су се и други типови клабинга, али стални клубови великог диверзитета задржали су своју разноврсност и „демократичност“, и тиме атмосферу слободе, која је вероватно један од кључева њиховог успешног опстанка.

легенда

директна веза између ћелија у оквиру исте заједничке надређене јединице структуре — — — — —

директна веза споља/унутра између надређене и подређене јединице структуре — — — — —

граница јединице у структури — — — — —

квир поље

Слика 13 - Просторни модел ноћног клуба *Pleasure*.

Стални геј клубови малог диверзитета

Стални геј клубови малог диверзитета теже централном положају у граду, и није ни било случајева у којима би ови клубови били смештени ван центра. И код њих је, као и у претходном случају, насупротив њиховом централном положају, присутно вишеструко одвајање од централног јавног хетеронормативног окружења, које је спроведено колико у времену, толико и у простору.

Сртурктурно одвајање овог типа клубова од окружења је сложено. Ако погледамо типични и најтрајнији пример овог типа, који је приказан на просторном моделу ноћног клуба „Аpartman“ (Слика 14) уочићемо низ асиметричних веза споља/унутра и индиректних веза на путу од улице ка главном простру куба. Ипак овде одсуствује додатна сложеност као последица асиметричне диференцијације главног унутрашњег простора која је карактеристична за сталне клубове великог диверзитета. Међутим, присутна је строга непрозирна архитектонска опна око главног простора клуба која јасно одваја хетеронормативно и квир поље и у спрези је са оштрим кривљељем квир простора на том месту. И стални геј клубови малог диверзитета јавно самопромовишу своју геј намену.

Просторни модели сталних клубова малог диверзитета откривају сличност у поређењу са моделом унутрашње периферизације, иако је она понекад нешто мања него код клубова великог диверзитета. Дешавало се да уместо три везе споља/унутра, просторни модел клубова малог диверзитета покаже две везе, али је унутрашња периферизација онда ојачана додатним индиректним везама, било на отвореном или у затвореном. Оваква просторна синтакса није се мењала код различитих клубова овог типа, за време њиховог постојања. Мало је вероватно да је разлог за њихову слабију посећеност и на крају њихов, како то у овом тренутку изгледа, барем привремени нестанак, лежи у структури повезивања са окружењем, или положајем у градском ткиву.

Ови клубови су такође с једне стране успевали да у хетеронормативном граду изолују тела својих посетилаца, а са друге стране учине да се они осећају безбедно, прихваћено и препознатљиво. Међутим, мањи круг посетилаца којима су били намењени и умножавање повремених геј журки које мењају место и *gay-*

friendly клубова је вероватно довео до њиховог гашења. Структура публике и музичко усмерење сталних клубова малог диверзитета и публике повремених журки и пријатељских клубова се у великој мери поклапа.

Поврх тога у случају повремених журки и пријатељских места просторни модел унутрашње периферизације увелико еволуира и клиза, мењајући се. Сложена структурна одвајања од окружења постају све мања, а видљивост и интегрисаност све већа. Посматрајући ово делује као да је процес нормализације наставио да напредује и да се клизањем од места до места у материјалном архитектонском простору града почетни просторни модел увелико променио у овој струји клабинга. Тако је дошло до прекида перформативног преношења слике која је о квир простору обликована у првобитном дискурсу кроз описане метафоре квир положаја.

Публика геј клубова малог диверзитета је очигледно била наклоњенија овој лаганој промени у видљивости и нормализацији ЛГБТК особа у београдском клабингу, чиме је потреба за структурном изолацијом ослабила. О томе сам се уверио у многим разговорима.

„Мене је више типова мувало на обичним местима него у геј клубу.

Пре неки дан ми је пришао тип на „Поветарцу“.“

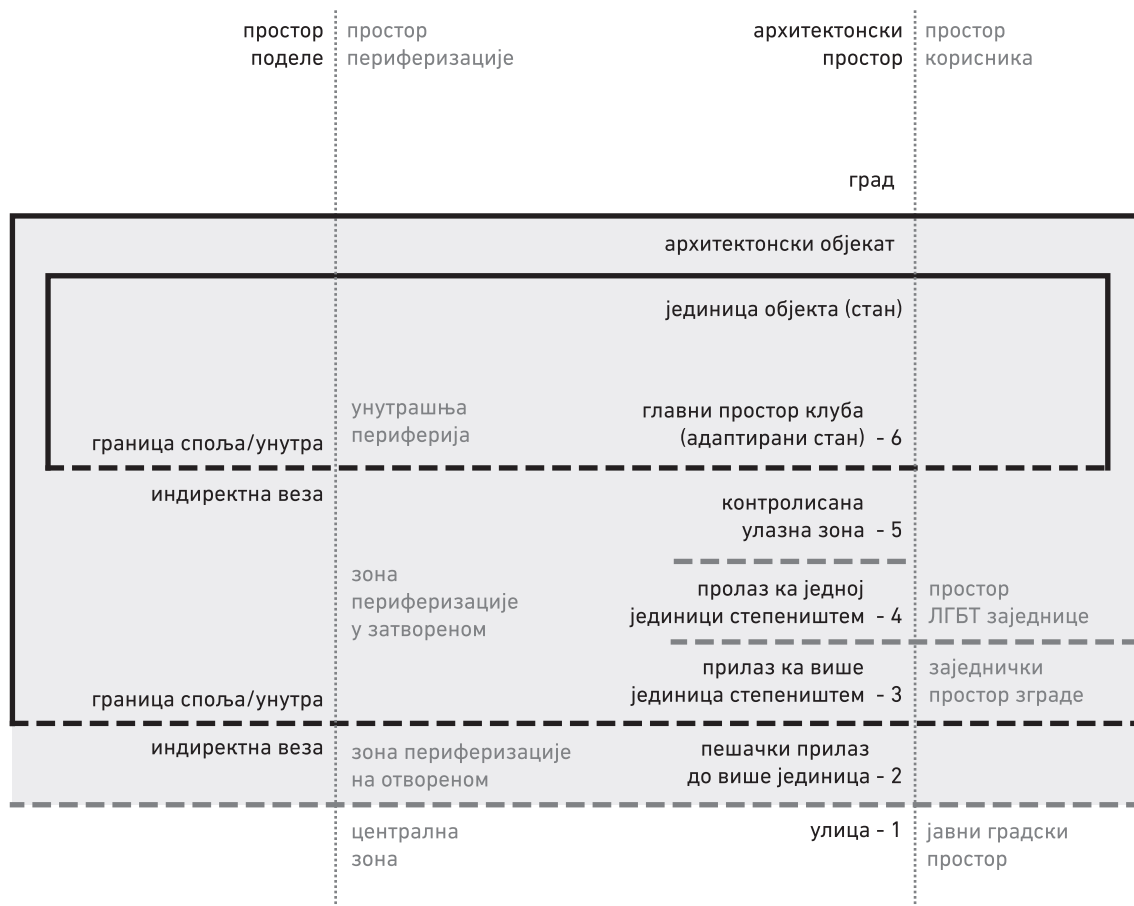
(Д., геј мушкарац, 23 године)

„Волим моје друштво и добре журке и фестивале, тако бирам где ћу.

Илазим где је музика ок... за упознавање има сто начина.“

(С., геј мушкарац, 21 година)

За то време у случају потребе за изолованијом средином и овој публици су преостали стални клубови великог диверзитета, који лако могу прихватити најразличитије госте.

легенда

директна веза између ћелија у оквиру исте заједничке надређене јединице структуре — — — — —

директна веза споља/унутра између надређене и подређене јединице структуре — — — — —

граница јединице у структури —————

квир поље

Слика 14 - Просторни модел ноћног клуба *Apartman*.

***Gay-friendly* клубови**

Gay-friendly клубови по свом положају у градском ткиву немају нарочито израђену тежљу ка централној зони, барем не у било како већој мери него што клабинг уопште гравитира ка центру и саобраћајним чвориштима. Ипак веома је занимљиво да сви ови клубови остају искључиво у оквирима старог Београда, не прелазећи реке ни на једну страну. Поред временског одвајања везаног за саму намену ноћног клабинга, *gay-friendly* клубови немају сложено структурно одвајање од окружења. Чак понекад није присутна ни потпуна непрозирност архитектонске опне, мада ипак у доброј мери она остаје непрозирна, као у типичном месту овог типа који је приказан на просторном моделу ноћног клуба у КС „Gradu“. (Слика 15.1) Иако је прозирност архитектонске опне око главног простора клуба понекад незнатно умањена, она и даље јасно одваја хетеронормативно и квир поље и у спреси је са оштрим кривљељем квир простора на том месту. Ипак, овај тип клубова нема обичај да јавно самопрмовише своју квир намену. Главни простор клуба нема додатне дифренцијације на унутра.

Сличност коју овај тип клубова производи у друштвеном простору око квир тела по угледу на метафоричку архитектонску структуру је опстала у мери у којој сама намена ноћног клуба одваја тела од окружења у простору и у времену. Додатних одвајања нема. Насупрот томе, ралика у односу на метафору је очитија јер ЛГБТК тела нису сегрегирана од стрејт тела, нити је њихово пружање у простор овде ограничено. *Gay-friendly* клубови су оазе делимично нормализованих ЛГБТК идентитета.

Перформативно преношење модела унутрашње периферизације је овде далеко субверзивно отклизало. Ако упредимо модел унутрашње периферизације са моделом било ког пријатељског клуба, нећемо видети много сличности сем једне заједничке везе споља/унутра, која је преживела промене. То и даље није потпуно одступање, али је свакако напуштање вишеструких и сложених одвајања/спајања са хетеронормативним градом. Геј/стрејт подела на овим местима је све слабија, простор се све мање криви а квир тела су све мање изложена принципу неодређености. Истина, ради се о ограниченим дOMETИМА нормализације, чије

дејство на укупни перципирани градски простор је још увек обележено поделом, кривљењем и неодређеношћу.

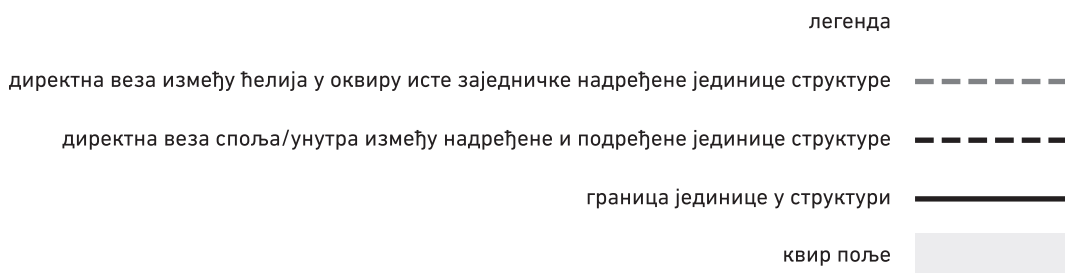
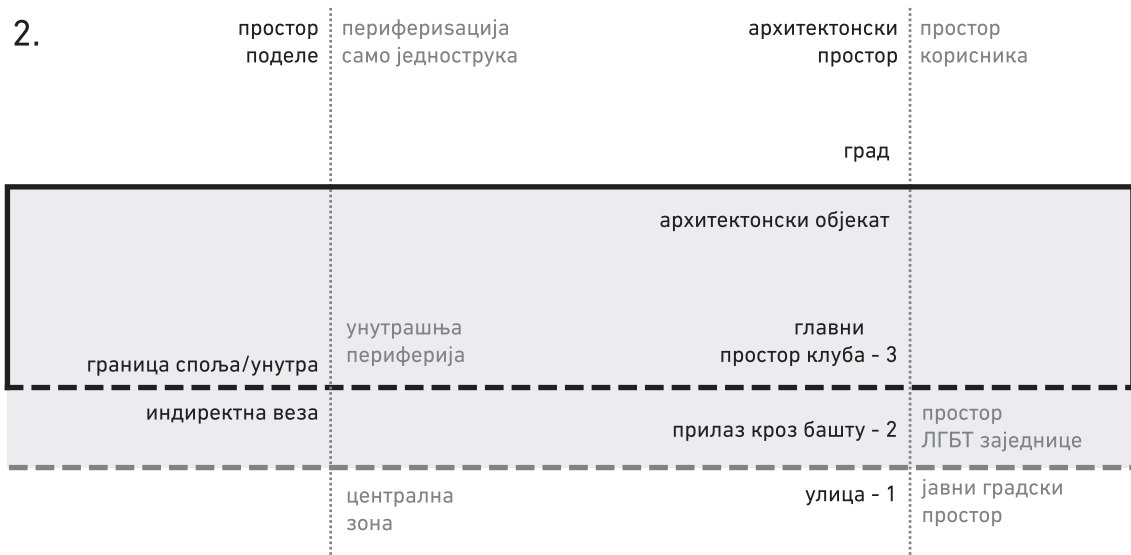
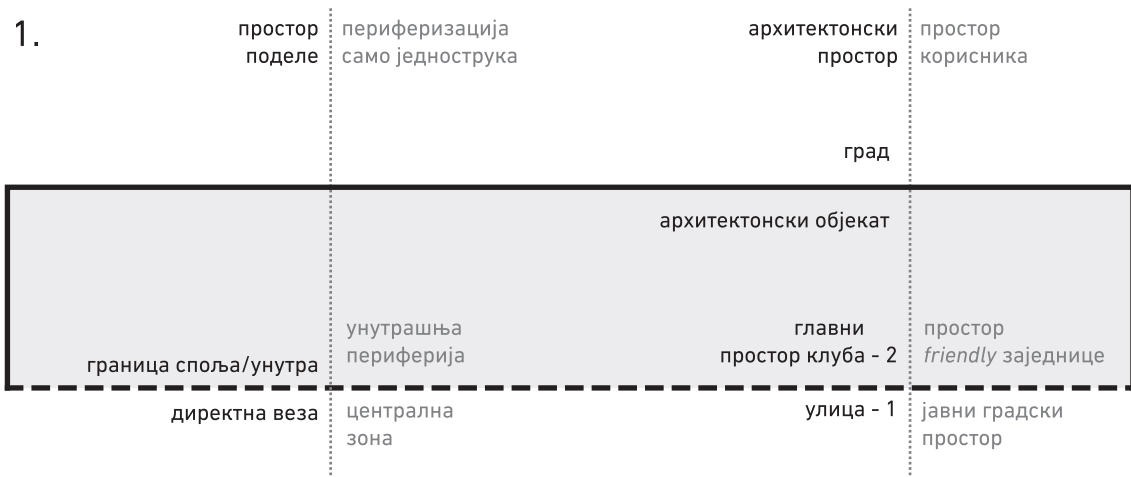
Повремене геј журке које мењају место

Ове журке се организују у различитим клубовима, најразличитијег положаја, понекад и у *gay-friendly* просторима. Било је чак и ретких случајева, да локација буде одабрана са новобеоградске стране Саве, али је и то увек на сплаву на самој Сави, у непосредној близини Бранковог моста, и самим тим старог Београда, или у неколико наврата на Ади Циганлији. Из тог разлога, када је реч о овом, као и било ком другом типу квир клабинга, можемо закључити да новобеоградска и земунска страна града, а о областима са северне стране Дунава да и не говоримо, никада нису биле одговарајући избор, што свакако није у складу са расподелом и концентрацијом становника, саобраћајних веза, или, на крају крајева, није у складу са општом диспозицијом ноћних клубова у граду.

И код овог типа, као и у претходном случају, поред временског одвајања везаног за саму намену ноћног клабинга, места повремених журки немају сложено структурно одвајање од окружења. И овде понекад није присутна ни потпуна непрозирност архитектонске опне, мада ипак у великој мери она остаје непрозирна, као на типичном месту овог типа који је приказан на просторном моделу ноћног клуба у „Mixer House“-у. (Слика 15.2) Такође, иако је прозирност архитектонске опне око главног простора клуба понекад незнатно умањена, она и даље јасно одваја хетеронормативно и квир поље и у спреси је са оштрим кривљењем квир простора на том месту. Главни простор клуба нема додатне дифренцијације на унутра. И повремене геј журке јавно самопромовишу своју геј намену. Постоји неколико различитих организација које праве повремене геј журке, али су последњих година далеко најпосећеније оне које у „Mixer House“ организује „WB Community“. И по броју догађаја и по посећености ова врста клабинга укупно гледано лагано расте.

У погледу односа метфоричког просторног модела са оним што се дешава на конкретним местима у граду ситуације је веома слична као код *gay-friendly*

клубова. Уосталм, понекад повремене журке буду организоване и у самим *gay-friendly* клубовима. Разлика је једино што су повремене журке јасно декларисане као геј журке и публика је у много мањој мери мешовита наего обичних вечери у *gay-friendly* местима.

Слика 15 - Просторни модел ноћног клуба у *KC Gradu* (1) и у *Mixer House* (2).

Геј и/или лезбејски барови

По свом позиционирању у градском ткиву геј и лезбејске барове бисмо могли поделити у две групе. Поред јасне тежње ка централним локацијама, која је видљива код свих претходно анализираних геј места, барови су у једном периоду развоја имали покушај развоја још једне алтернативне жиже у претежно стамбеној зони општине Врачар. Иако данас више не постоји ни један геј бар у тој области, било је неколико мање-више краткотрајних покушаја, од којих неке нисам ни унео у мапу, јер су трајали свега месец или два, и један прилично успешан бар који је трајао читаве три године у близини Црвеног Крста. Остали кафеи, као и сви данас активни, веома су близу центру. И код кафеа не можемо говорити о размештању са друге стране Саве и Дунава.

Просторна синтакса кафеа може да варира. Приказао сам неколико типичних примера на просторном моделу кафеа „Smiley“ (Слика 17) и просторним моделима кафеа „Espresso“ (Слика 18.1) и „Fenix“ (Слика 18.2). Обично су кафеи који су имали или и данас имају сложенију структуру одвајања од окружења, са више веза споља/унутра и са индиректним повезивањем, и који су били ближи најужем центру, опсајали дуже. То је и разлог зашто сам их поделио у три групе, дуготрајне, који трају преко три године, трајне, који трају или су трајали између једне и три године, и на крају краткотрајне, који су трајали или трају до годину дана. Свака од ових група је представљена са по једним типичним кафеом и његовим просторним моделом редом на сликама. (Слике 17, 18.1 и 18.2)

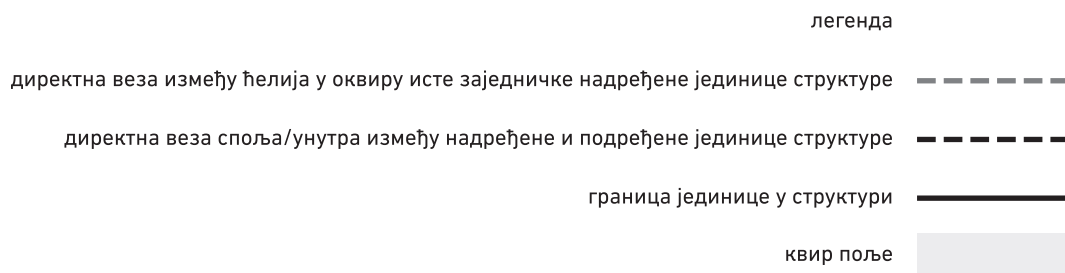
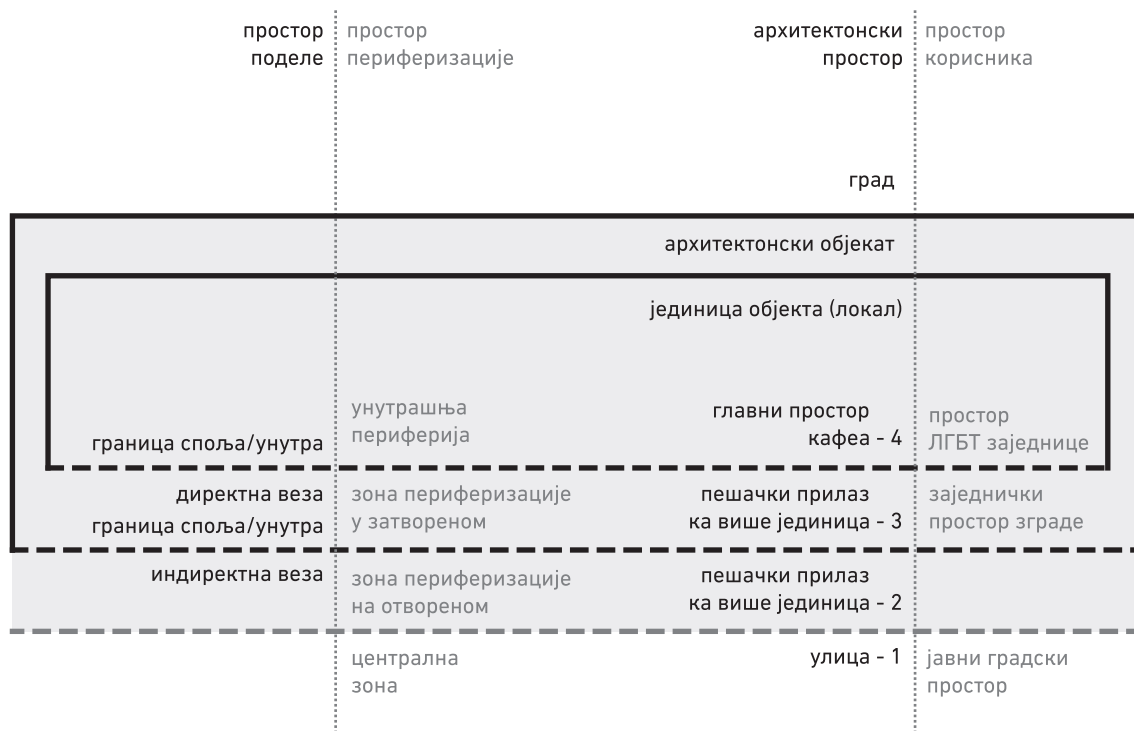
Без обзира на сложеност просторног модела, код кафеа је увек присутна непрозирна архитектонска опна. Врло често су они смештени у локале који имају прозоре или друге провидне стаклене површине, али су те површине увек биле прекривене тешким завесама или непровидним фолијама. У неким случајевима је и сам улаз био закључан и отворан је тек на позив (нпр. кафе „Fenix“). У спрези са оваквом опном подела на геј и стрејт поље је била увек јасна, и публика никада није била мешана, па се простор оштро кривио око опне.

За разлику од клабинга еволутивни токови који би клизањем битно мењали перформативно преношење изворног модела унутрашње периферизације у правцу

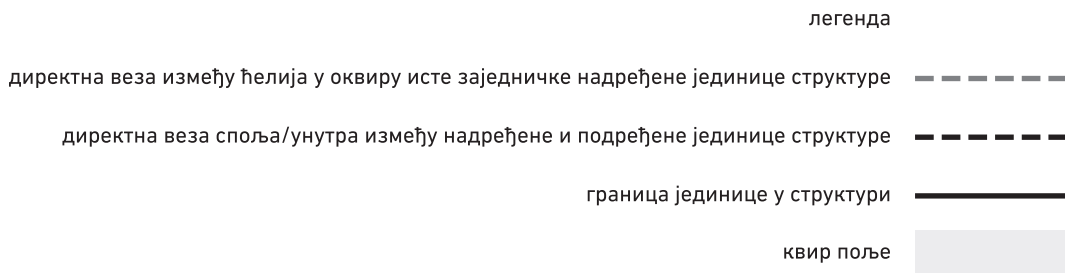
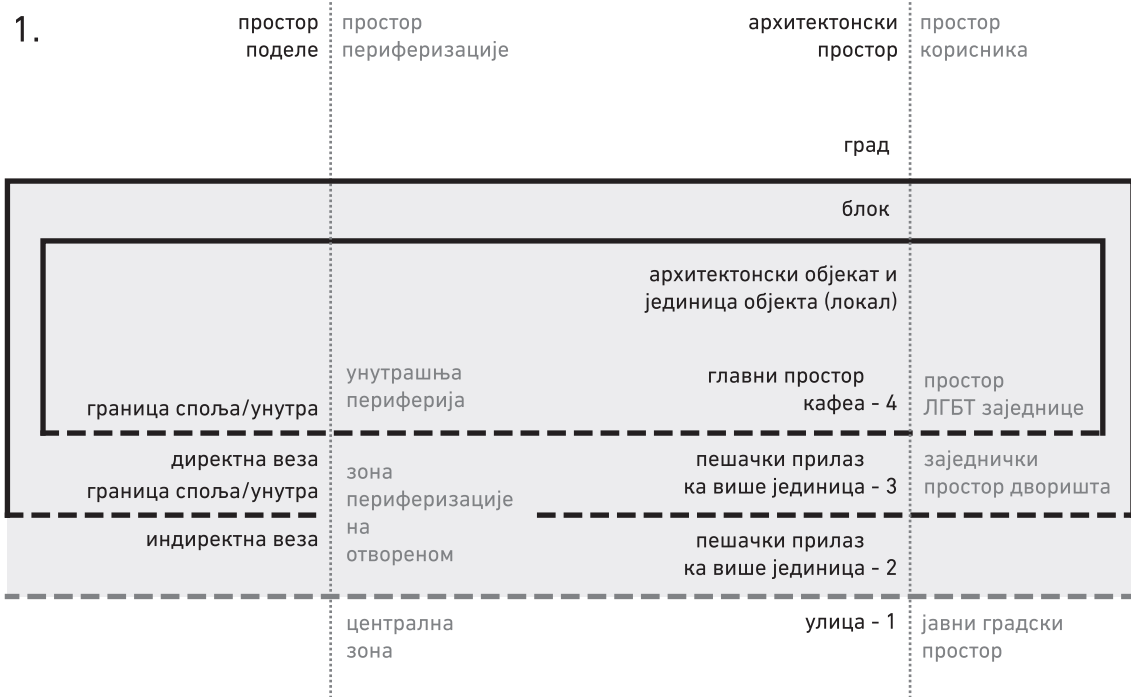
отварања и видљивости, код кафеа су се показали као неуспешни. То се односи и на децентрализацију њихове локације и на сложеност архитектонике везе. Шта више власници последњег који је у низу геј кафеа отворен пре свега неколико месеци, „WB Café“-а, су се, вероватно поучени овим искуством, одлучили за строго централну локацију и веома сложену путању одвајања од улице. Ово је потпуно супротно од просторне стратегије коју исти ти власници користе у организацији журки.

За разлику од ноћних клубова, геј барове не можемо посматрати као измештене у времену. Таква околност би их без непрозирне архитектонске опне и дистанцирања чинило сасвим изложеним хетеронормативном притиску свакодневне просторне праксе. Зато је понављање модела унутрашње периферизације код кафеа остало упорно колико и код сталних геј клубова великог диверзитета, а свако клизање перформатива је до сада остало неуспешно.

Кафеи су особени и по томе што је у неким, додуше ретким случајевима (нпр. у кафу „Duga“) њихова публика била у већој мери лезбејска. По томе је ово јединствен тип окупљања ЛГБТК особа у Београду.

Слика 16 - Просторни модел кафеа *Smiley*.

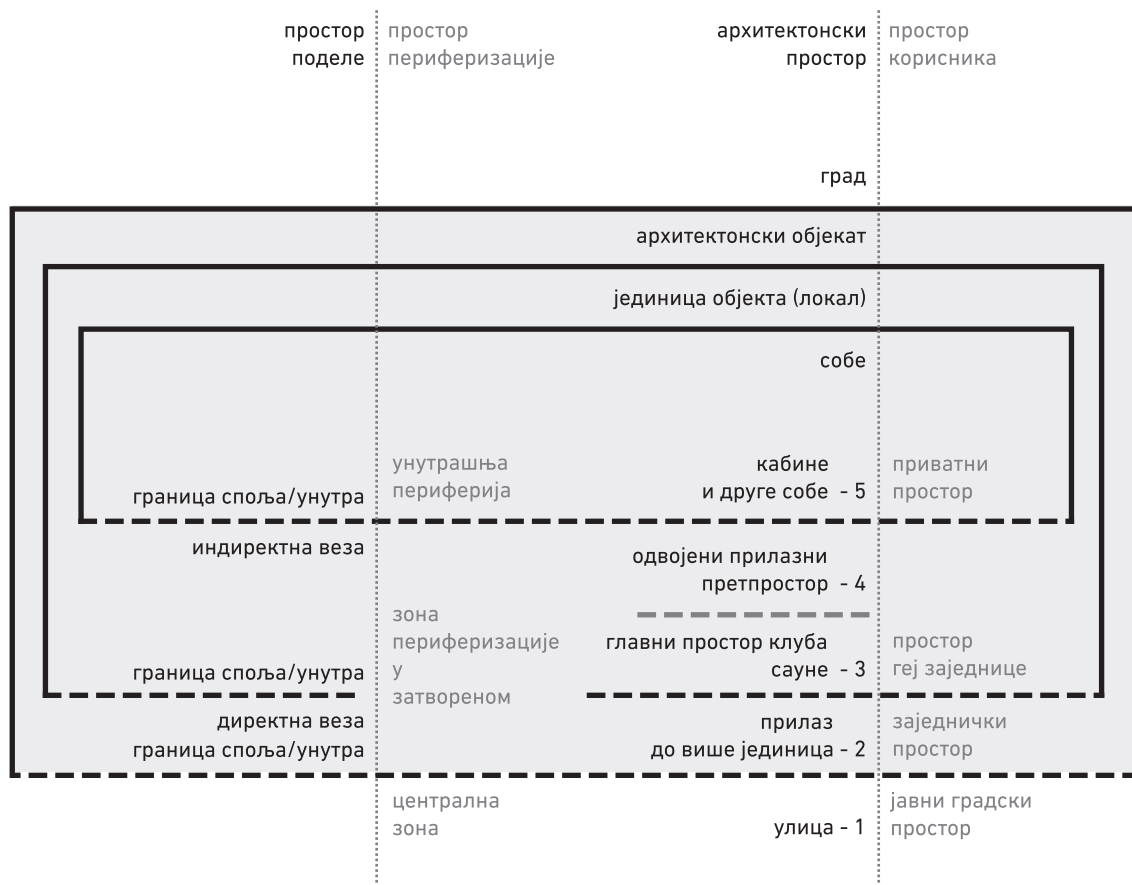
Слика 17 - Просторни модел кафеа *Espeho* (1) и *Fenix* (2).

Геј сауне

Колико је аутору познато постојао је више него један неуспешни покушај да у Београду заживе геј сауне, пре него што је недавно отворена „Red Line”. Имајући у виду релативно кратак период њеног трајања и то да је једини пример свог типа, тешко да се на основу ње могу изводити бројни поуздани закључци о геј саунама у Београду. На основу досадашњих података о јавно самопромовисаним геј местима, могли бисмо претпоставити да је и овај тип тежи централној градској локацији, и да у великој мери у структурном односу према окружењу понавља модел унутрашње периферизације, посебно имајући у виду да радно време сауне није довољно да је изолује од уобичајене употребе градског простора. Међутим, прва од ове две претпоставне није нарочито тачна. Локација сауне „Red Line” је релативно близу централној зони, али никако не можемо говорити да се налази у центру града. Са друге стране, њен просторни модел заиста понавља модел унутрашње периферизације и захваљујући постојању додатних унутрашњих подела споља/унутра, највише личи на модел сталних клубова великог диверзитета. (Слика 18)

Овај тип окупљања геј особа свакако карактерише постојање непрозирне архитектонске опне, која прецизно дели хетеронормативно од квир поља и оштро криви простор. На приказаном моделу можемо видети троструку везу споља/унутра на путу од улице до приватне зоне, као и један број индиректних веза. Сам архитектонски тип геј сауне свуда у свету оично подразумева додатне унутрашње поделе простора, од којих су неке и споља/унутра поделе, што је случај и овде.

Геј сауне у великим градовима поред значаја за локалне кориснике обично имају и изражен туристички значај. Према информацијама којима располажем на основу недавних разговора са двоје радника у објектима за смештај туриста, геј туристи у Београду заиста посећују ову сауну. Такође на основу посредних извештаја који су ми доступни у овом тренутку, могло би се претпоставити да је посећеност ове сауне добра и да постоје изгледи да она опстане, за разлику од претходних покушаја. Ипак, чини се да је и даље прерано извлачити коначне закључке о овом типу.

легенда

директна веза између ћелија у оквиру исте заједничке надређене јединице структуре — — — — —

директна веза споља/унутра између надређене и подређене јединице структуре — — — — —

граница јединице у структури —————

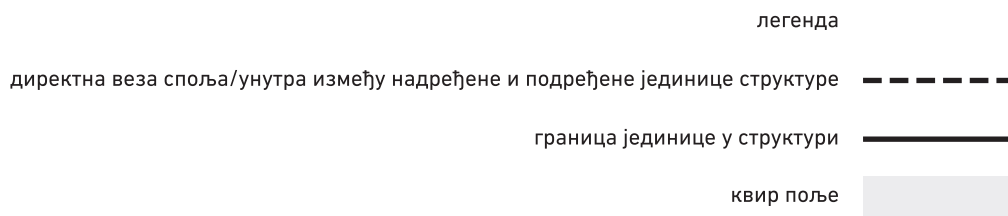
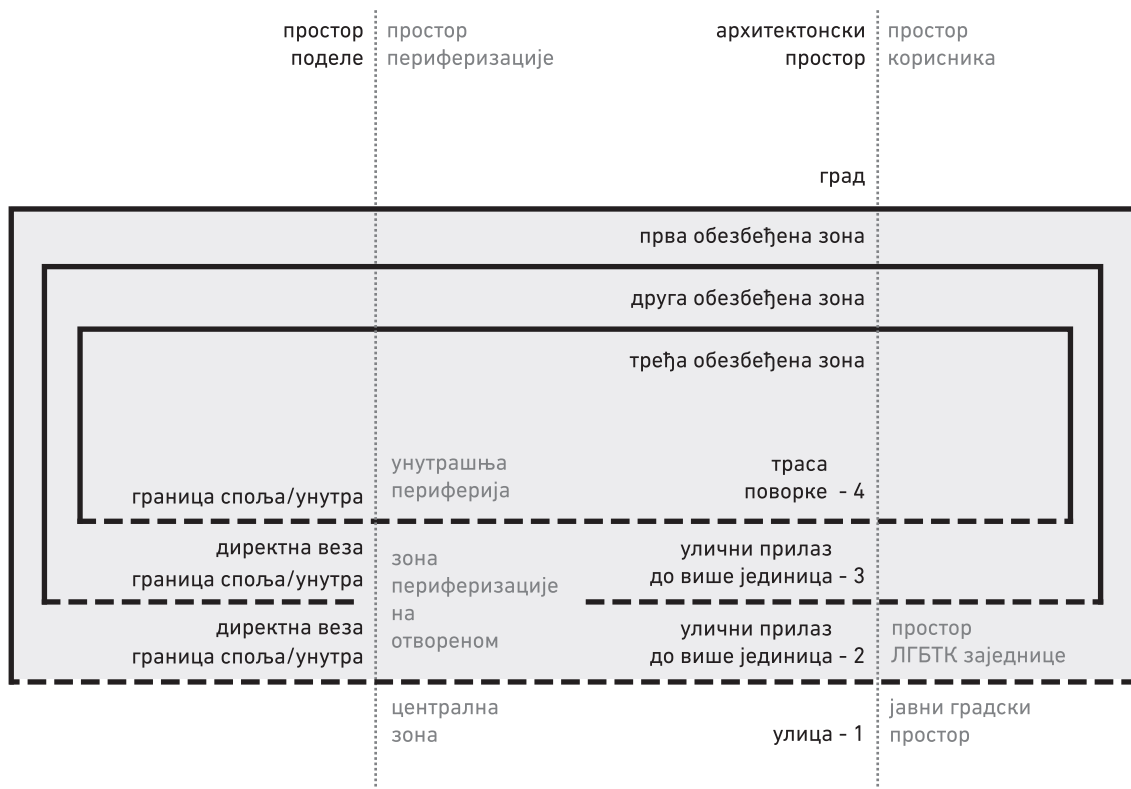
квир поље

Слика 18 - Просторни модел сауне *Red Line*.

Места ЛГБТК манифестација на отвореном

Најпрепознатљивија манифестација овог типа, о којој је већ било говора на више места у овом раду, је свакако Парада поноса. Како се из свега до сад реченог и могло очекивати за догађај који јавно декларише свој ЛГБТК садржај, а није изолован у временској расподели дневне рутине становника, сваки пут су локације Параде поноса централне, а просторни модел дословно понавља модел унутрашње периферизације. (Слика 19) Ова околност је нарочито занимљива због тога што су трасе Параде поноса увек у отвореном јавном простору града, и што архитектонска структура не може да одигра велику улогу у структурном одвајању и кривљењу простора у овом случају. То је разлог из ког се, да би се Парада уопште одржала, полицијским кордонима формира троструки опасач. Сви ефекти троструке везе споља/унутра и дистанцирања које на тај начин настаје су градском простору су подударни оном што се дешава са осталим типовима геј места која су јавно самопромовисана и стална.

Парадоксална видљивост кроз скривање која је толико присутна у анализираним квир метафорама овде достиже кулминацију. Тај парадокс често доводи до неслагања у погледу ефеката Параде, чији допринос видљивости ЛГБТК заједница једни величају, а други оспоравају, посебно у круговима ЛГБТК активиста у Београду. Ако оставимо по страни ова стратегијска разликовања у погледу политичког значаја Параде, свакако можемо приметити да је на почетку процеса нормализације ЛГБТК особа, све до данас у Београду, овако парадоксална позиција квир места задржана у свим њиховим типовима. Архитектонска структура код неких новијих и самодекларисаних типова игра највећу улогу у производњи парадоксалне видљивости/невидљивости квир места. Код неких других типова, како је показано, већи значај преузимају измењен режим употребе простора, или временска изолованост. У случају Параде поноса, међутим, структура унутрашње периферизације је сачињена добрим делом од дисциплинованих и дисциплинујућих полицијских тела.

Слика 19 - Просторни модел око трасе Параде поноса 2015. године.

Делимично пријатељска места

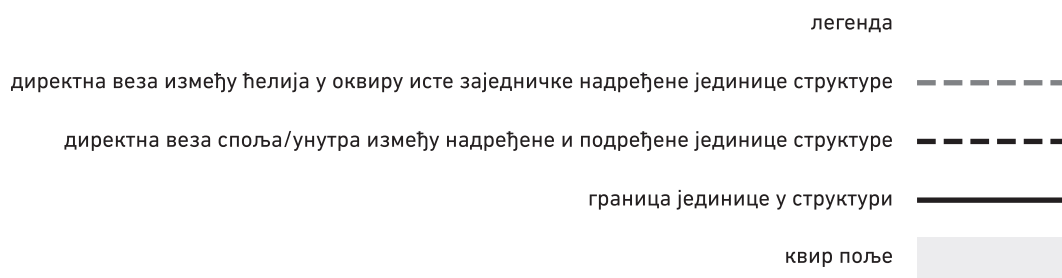
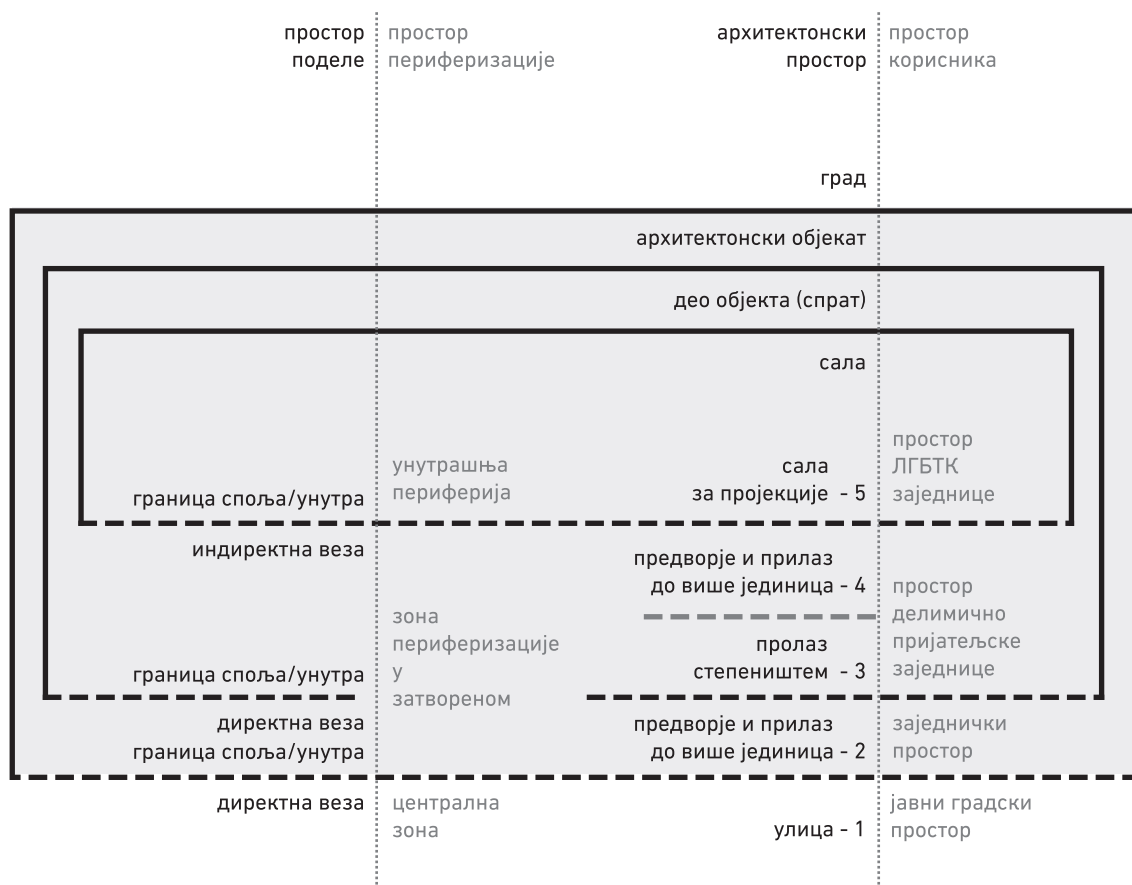
Делимично пријатељска места су сва она места чија основна намена укључује и прихвата, барем повремено и ЛГБТК садржаје. Ипак, укупни хетеронормативни карактер ових места не нестаје до краја и некад је већи, а некад мањи. На пример, поједини јавни простори потрошње око којих се концентришу квир тела, а о којима је раније било говора, установљени су по хетеронормативним правилима у погледу било ког другог односа међу квир телима, сем у погледу односа према роби. Тако је у овом случају рецимо незамисливо да геј пар отворено исказује своју међусобну наклоност уобичајеним видљивим моделима партнерског понашања у јавности, али је могуће да заједно бирају и купују робу, или је могуће да квир тела преузимају онај модел односа према роби који у хетеронормативној подели припада другом роду. За разлику од тога, у неким другим случајевима делимично пријатељских места, постоји израженије јавно прихватање квир садржаја у оквиру њихове основне намене, па је и укупна хетеронормативност простора ограничена. То су обично места скупова културне намене, попут изложби, или, нпр. активистичке трибине. Мера у којој се квир тела слободно понашају и смештају на овим местима је већа, али и даље углавном ограничена на активност у оквиру основног садржаја.

Овако велика хетерогеност делимично пријатељских места подразумева и њихову велику међусобну различитост у погледу позиционирања у градском ткиву, као и њиховом структурно-архитектонском повезивању са окружењем. Што делимично пријатељско место јасније јавно показује одступање од хетеронормативности у својим садржајима, то је постојање непрозирне архитектонске опне извесније. Међутим, имајући у виду да су делимично пријатељска места само ограничено квир, геј/стрејт подела на њима обично никад није строга, а перципирани простор око њих се пре постепено набира, него што се оштро криви.

Слична разноврсност и правилност се односи и на понављање модела унутрашње периферизације у архитектонској структури ових места. Његово присуство је, како се и може очекивати, уобичајено на делимично пријатељским местима веће посећености, друштвене видљивости и традиције, а нема га обавезно на местима

културе која су далеко од главног културног тока, или тамо где је квир намена сасвим незнатна.

Нека делимично пријатељска места су стална, а нека само повремено отварају врата за квир садржаје. Један од типичних примера ове друге врсте, и уједно место на коме се одиграва једна од видљивијих ЛГБТК манифестација, филмски фестивал „Мерлинка“, је Дом омладине Београда. Приказао сам просторни модел око сале за пројекције овог фестивала. (Слика 20) На њему очекивано видимо бројне подударности са моделом унутрашње периферизације.

Слика 20 - Просторни модел око сале у којој се одржава филмски фестивал Мерлинка у Дому омладине Београда (2016. година).

6. ЗАКЉУЧАК

Обично се не види значај који архитектура, у оба своја значења, као дисциплина репрезентације, пројектовања и планирања простора, и истовремено архитектура као структура, била она изграђена или симболичка, има у производњи сексуалних идентитета и сексуалних простора. То је разлог што су истраживања квир живота ретка у архитектури и потпуно одсуствују архитектонским истраживањима код нас. У овом раду је показано је да је Лефеврова дијалектика производње простора која је одабрана као основни теоријски оквир за истраживање квир простора, првенствено због своје јединствене свеобухватности тумачења којим спаја друштво и архитектуру, послужила као одличан ослонац да се недвосмислено покаже супротно – не само да архитектура као дисциплина располаже методама за истраживање квир простора, које је могуће објединити у оквиру просторне дијалектике, него је квир простор конститутивно архитектонски, односно производи се архитектонским средствима. Поврх тога показало се како је архитектонска институционална пракса код нас, производећи институционално строго (хетеро)нормативне репрезентације, традиционално супротстављена производњи квир простора. То ипак није онемогућило појављивање ЛГБТК места у Београду, једино што су она настајала и и даље настају као производ самоорганизоване просторне праксе, одоздо. Ова самоорганизована пракса опстаје и развија се захваљујући томе што се замисао о квир простору и његова репрезентација, и поред тога што је она обликована и заснована на архитектонским просторним односима, преноси као дискурзивно знање које настаје у говору ван архитектонске струке. Може бити од велико значаја за пројектовање и планирање да почнемо да упознајемо механизме настанка квир града, схваћеног као територије која није искључиво хетеронормативна, како бисмо га успешније стварали као место слободе.

Појам квир простора у истраживању ненормативних градских територија показао се као веома погодан, јер је омогућио да се с једне стране одвоји поље које је до краја неодредљиво у погледу норми, правила и ограничења употребе, од оног

поља које је присилно (хетеро)нормативно у архитектонском окружењу, али да се оба поља посматрају истовремено као повезана и међузависна у целини градског и архитектонског простора на почетку нормализације ЛГБТК особа. Механизам производње квир простора заснива се на (бинарном) раздвајању локација на којима су садржаји нормативни од оних на којима они то нису. Ово раздвајање се остварује структурним поделама и дистанцирањем које доводи до преусмеравања и кривљења праваца кретања и чулног опажања становника од ненормализованих садржаја и ка пољу доминантног режима употребе. На тај начин се укида видљивост оних активности у простору града које су субверзивне за владајући систем вредности. Оваква ситуација је честа и када су у питању деловања неких других мањина, а не само ЛГБТК особа. Због тога се методологија коришћена у овом раду у испитивању квир простора може користити и у испитивању других мањинских простора у оној мери у којој је механизам настанка тих мањинских простора подударан, односно у мери у којој усмерен ка укидању видљивости и изоловању одговарајућих актера у градској структури истим средствима.

6.1. Архитектоника перципираног, замишљеног и живљеног квир простора

У култури Запада постоји јасна „геј/стрејт бинарност“ (Visser 2015, 83, наводници моји) у настајању ЛГБТК идентитета. Квир тело је тело које је принуђено да се у архитектонском окружењу креће између с једне стране поља присилне хетеронормативности и са друге стране места слободе. Ове зоне се одвајају структурним границама, или различитим временом и режимом употребе. Имајући у виду начин на који се, кроз архитектонске метафоре и просторно издвајање квир тела, дискурзивно производе⁶ ЛГБТК идентитети било у говору о квир телу, или у материјалном простору града, локални београдски модел припада по својој бинарности култури Запада. Слично као на почетку покрета за ослобађање у

⁶ Када се у овом раду говори о дискурзивној производњи квир простора или идентитета мисли се на начин на који они настају кроз кроз говор о њима. Ипак, све време имам на уму Фукоов однос према дискурсу као пракси која систематски обликује објекте о којима говори и који је манифестација моћи, која у овом случају обликује говор колико и материјалну архитектонску структуру, и тим обликовањем се преноси кроз њих. (Fuko 2007)

Европи, Америци и Аустралији у шездесетим и седамдесетим годинама, и у Београду од половине деведесетих година прошлог века, па до данас, процес нормализације ЛГБТК особа у градској структури започиње јасном и строгом геј/стрејт поделом. Ипак за разлику од изворних ослободилачких покрета, локална манифестација ослобађања у простору је приметно мањег интензитета, како по броју, разноврсности, организованости и међусобној интегрисаности ЛГБТК места, тако и по креирању, активности и борбености заједнице у градском простору. Ово се делимично може приписати и веома интензивној ЛГБТ размени и бројним заједничким местима у виртуелном простору интернета и друштвених мрежа, као сасвим новом алтернативном друштвеном простору у коме је хетеронормативни притисак лакше избећи.

На почетку процеса нормализације, геј/стрејт подела је у свим случајевима у култури Запада у основи механизма којим настаје квир простор у перципираној градској структури, оној коју становници сазнају својим чулним опажањем док се крећу кроз њу у својој просторној рутини. Архитектонска структура којом се изводи ова подела је непрозирна опна. За разлику од структурних преграда које на себи имају отворе који усмеравају кретање, поглед и опажање чиме окрећу субјекат ка објектима у простору, непрозирну опну представљају преграде које преусмеравају токове кретања и опажања од себе, и тиме од објеката које иза себе скривају. Архитектонске поделе којима настаје нормативна родност простора утичу различито различитим начинима везе на тела у простору, отварајући једне, а затварајући друге путеве, али никада не пресецајући све канале контакта. Тако се производи окружење родног перформанса, родне сцене/гледалишта. Сасвим супротно, непрозирна опна укида сваки просторни контакт међу телима са једне и друге своје стране, било да се ради о кретању, погледу, или осталим сензацијама. Њоме се делови простора изузимају као да су измештени.

Оваква структура поделе делује истовремено као направа за скривање квир перформанса и дезоријентисање квир тела. Ово дезоријентисање дешава тако што се телима спречава контакт са местима квир перформанса и она се преусмеравају у хетеронормативно поље упркос њиховој оријентацији. Оваквом структуром поделе се путање тела и правци сензација, а тиме и укупни перципирани простор

криве. Најчешће је то кривљење оштро и директно произведено једном јединственом структурном преградом, посебно око места која су отворено геј. Ипак оно може настати и сложенијим одвајањима у простору кроз процесе концентрације и гравитације око делимично пријатељских места и зона, на којима је присутно (знатније) мешање са стрејт корисницима. У таквим случајевима деформација перципираног простора напредује постепено ка средишту окупљања, и може настајати повећавањем густине појединачних кривљења, па пре личи на постепено и местимично набирање простора перцепције, него на његово оштро кривљење.

Кривљење перципираног простора мења просторну праксу свих тела у граду, била она стрејт или не. Њиме се разграничавају ЛГБТК места од стрејт окружења и раздвајају квир и хетеронормативно поље, али се тако не производи само једно од њих, већ оба – њиме укупни поростор града постаје квир простор. Геј/стрејт подела се појављује на сваком нивоу размере перципираног архитектонског простора, од нивоа стамбене јединице до нивоа града. Тако она, пролазећи по дубини кроз све нивое структуре производи укупни архитектоски простор неког града као квир. Зато је можда смисленије називати ову поделу квир поделом.

Међутим, дејство квир поделе није исто на сва тела. Стрејт тела која остају у хетеронормативном пољу, и која нису присиљена да га икад напуштају, у сваком положају се појављују као видљиво нормативно оријентисана. Изгледа као да је њихова позиција и оријентација у једнозначној међузависности. Ако сте у простору, онда сте у нормативном простору. За то време, на почетку процеса нормализације, квир тела немају могућност да остану у квир пољу, већ су принуђена да непрестано прелазе границу квир поделе. Такође, често је немогуће истовремено одредити положај и оријентацију квир тела у граду. Када се она налазе у видљивом положају, дакле када пролазе кроз простор који можемо сматрати јавним, на било ком нивоу јавности се он налазио, тада је оријентација квир тела неодредљива, скривена погледу и опажању. Обрнуто, на местима на којима је оријентација квир тела отворено присутна, сама та места су скривена у структури, што у таквој ситуацији чини положај квир тела невидљивим, склољеним од јавног опажања и неодредљивим. Свим овим се у нормативном

јавном пољу ствара и одржава илузија да је архитектонски перципирани простор раван – без скривених места и неприступачних места, без скретања и кривљења токова кретања и опажања, континуалан – без прекида иза којих се налазе зоне другачије употребе, и транспарентан – такав да је сваки његов део слободно изложен опажању.

Из наведених разлога можемо рећи да у испитиваном периоду у Београду, перципирани квир простор настаје поделом као просторна пракса којом се простор криви, а квир тело скрива и дезоријентише, и којом се отежава истовремено одређивање његовог положаја и оријентације у архитектонској структури града.

Репрезентација која учествује у производњи квир простора у Београду не настаје у оквиру архитектонске дисциплине кроз институционалне праксе проучавања, пројектовања и планирања. Она је обликована у популарном и стручном говору о и око квир тела, у коме се просторни термини редовно користе како би се говорило о ЛГБТ особама. Без обзира на то архитектонска својства ове репрезентације су несумљива. Довољно је погледати бројне архитектонске метафоре, као што су метафора плакара, четири зида, сопствене собе, и периферије, без којих је квир дискурс незамислив, па да се у то уверимо. Метафора плакара или ормара се користи се у неколико облика, који преко положаја тела у односу на плакар, кроз изразе (*being in (the closet)* – (*бити*) у (*плакару*) и (*being out (of the closet)* – (*бити*) изван (*плакара*), говоре о степену (не)слободе поједине особе, док *coming out (of the closet)* – *изаћи* (*из плакара*), или *outing* – *аутовати се*, говори о њеном процесу ослобађања. Иза (у) четири зида, као метафора је веома честа у савременом популарном говору у Србији, када се описује квир положај. Користи се када се говори о искључивању могућности да се тела појављују као ЛГБТ тела у јавном простору, иако се не спори њихово друштвено постојање. Периферија или маргина као метафора је веома честа у стручном говору о квир положају, али се појављује и у свакодневном популарном говору. Она указује на положај у ком сте део целине, али истовремено изван главног корпуса. Сопствена соба или простор је метафора најпознатија по феминистичком активизму који се образлаже у истоименом есеју Вирџиније

Вулф, у ком се она бави душвеним положајем жене. Властита соба, која је поред новца, потребна жени како би се она бавила књижевношћу, је парадигма основне друштвене моћи субјекта, која је оличена у могућности да се контролише простор око властитог тела и место које му је намењено. Просторни модели ових метафора увек указују на издвајање квир тела у хетеронормативном окружењу иза границе споља/унутра. Поврх тога, они откривају међузависност која их сваки појединачно чини делом јединствене слике – заједничког преклапајућег и надовезујућег архитектонског модела квир простора. Разлог је у томе што се свака од ових метафора односи на различити хијерархијски ниво на скали архитектонске размере, па се обухватајући и затварајући једна другу, као што се плакар налази око тела, соба налази око плакара, четири зида око собе, град око четири зида, а периферија око града. Овако посматрано квир метафоре обликују систем просторно-архитектонских односа којима се тело на сваком нивоу у хијерархији архитектонског простора увек додатно изолује иза границе споља/унутра.

Заједнички, синтзни модел, којим је у дискурсу репрезентован квир простор, на парадоксалан начин повезује унутрашњост центра са периферијом, приказујући квир место као периферију у центру. Због тога је он назван моделом унутрашње периферизације. Његова основна структурна карактеристика је постојање вишеструких подела споља/унутра између хетеронормативног и квир поља, између области у којој је невидљив боравак ЛГБТК тела и области у којој је он могућ. ЛГБТК телу у дискурсу је место тамо где је одвојено иза вишеструке структурне границе.

Начин на који је унутрашњом периферизацијом представљено пропадање периферије у центар, тешко је замислити у равни, јер се посматрано у равни до периферије стиже удаљавањем од центра, па се они нигде не сусрећу. Најједнаставнији простор у коме је тако нешто могуће концептуализовати био би тродимензионални простор, у коме је могуће да се површи увијају, одржавајући континуитет, али производећи преклопљене слојеве. Тако је могуће да се ако су периферијски делови неке равни увијени ка центру, све време се по њеној површини удаљавајући од центра, стигне поново у центар. Из тог разлога је ова

особина унутрашње периферизације названа увијање квир простора. Њоме су концептуално у материјалном архитектонском окружењу омогућена истовремено два одвојена и преклопљена слоја друштвених односа – квир поље и хетеронормативно поље. На једном слоју се налазе тела која се крећу само у равном простору – нормативна тела, на другом слоју су тела која су прошла кроз закривљење, која се крећу и по кривим и по равним деловима површи – квир тела. Различита тела на истом архитектонском месту тако могу да се крећу у другачијим пољима. Оваква концептуална слика збиља одговара стању у граду у време кад нормализација није узнапредовала, где се квир и стрејт тело и морају наћи у савим различитим ситуацијама, и онда када су у истом положају.

Могуће је да се и сам модел унутрашње периферизације, који се обликује синергијом архитектонских метафора квир дискурса, тумачити као метафорички. У том случају се може пратити како се значења која се њиме појављују у говору увек доследно, али на различите начине, размењују са значењима у живљеном квир простору града. Тако можемо видети да долазак на квир место корисницима увек представља истовремено и измештање из простора свакодневне хетеронормативне рутине, и начин да се интегрише у тај простор, те да се повећа видљивост. Међутим, тиме се процес интегрисања не завршава, а отпор окружења се наставља, па је свако интегрисање, ново изоловање, свако отворено појављивање, ново скривање и сваки излазак из ормара улазак у нови ормар. Унутрашња периферизација је многострука у својој игри искључивања/укључивања. Од тајног окупљања на скривеним местима, до Параде поноса која се креће централним јавним простором, нови покушаји интегрисања ЛГБТК особа доводе до нових искључивања, сасвим јасно материјализованих у архитектонској структури. Када структурне препреке у перципираном простору почну да попуштају у случају места на којима се организују повремене геј журке, њихова временска неухватљивост постаје већа. Модел унутрашње периферизације наставља да се репродукује.

Саму структуру модела унутрашње периферизације могуће је посматрати и као перформативну за ЛГБТК идентитете. Њеним понављањем и преношењем кроз говор, од контекста до контекста, као и кроз материјални архитектонски простор,

од места до места, субјекти/објекти на квир местима се производе као квир. Неко тело не може постати квир без структуре унутрашње периферизације око себе, којом је одређен његов како симболички тако и архитектонски положај. Присутна веза између симболичког и материјалног положаја такође се може објаснити понављањем заједничке слике њихових просторних односа. То је веома значајна могућност за директно, неметафоричко прелажење структуре унутрашње периферизације из говора у простор и обрнуто. Знање о квир месту које је кроз систем просторних односа обликовано у говору може се директно пренети у архитектуру преношењем истих просторних односа, као што би се са плана зидао објекат. Једина разлика је у томе што се, имајући у виду да се квир места присвајају кроз самоорганизоване активности, а не настају кроз праксе гађења, она бирају, а не зидају на основу овог плана. На тај начин је могуће да се дискурзивно обликују квир места.

Ако архитектонику унутрашње периферизације посматрамо као перформативну, онда она, као и сваки перформатив може да клиза, мењајући се од места до места. Тиме се мењају и друштвене улоге актера. Пратити ту промену значи пратити развој обликовања ЛГБТК идентитета у граду. ЛГБТК особе у Београду постају видљивије у последњих двадесетак година. Структура унутрашње периферизације за сада и даље опстаје, али од почетка процеса нормализације, перформатив клиза и мења се, мање или више успешно, у различитим правцима, како би овој структури одузео снагу изоловања, као што је показано на примерима развоја различитих типова квир места у Београду.

Процес нормализације ЛГБТК особа у живљеном простору Београда почиње са оснивањем првих отворено самопромовисаних геј места, пре двадесетак година. Од тог тренутка се умножавају и смењују различите квир локације. Ипак не само да овај процес почиње неколико деценија касније него у великим градовима Европе, Америке и Аустралије, него је овде и број и разноврсност ЛГБТК места далеко мања. Поред традиционалног крузинга, до данас се у Београду развило свега неколико типова геј клубинга, геј и лезбејски барови, једна сауна и неколико манифестација и делимично пријатељских места.

За разлику од традиционалних места сусрета MSM особа, где архитектонска структура није имала пресудан значај у геј/стрејт подели, новонастала отворено ЛГБТК места прилично доследно понављају модел унутрашње периферизације. Он се посебно појављује на оним локацијама које имају сталну квир намену. Како је показано, у мери у којој је код извесних кафеа или клубова структура унутрашње периферизације била присутна у мањем обиму, у тој мери је њихов опстанак бивао краћи. Постојали су покушаји да се покрену кафеи код којих структура визуелног и приступног одвајања од окружења није била ништа већа него код уобичајених кафеа хетеронормативне намене. Сваки од ових покушаја се показао неуспешним за највише неколико месеци. Изузетак су места повремених журки. Она показују како структурни перформатив лагано клиза ка отворености, тако што се визуелно и приступно дистанцирање од окружења смањује до нивоа уобичајених хетеронормативних ноћних клубова, и тиме нормализација у односу на структурно издвајање полако напредује. Ипак, повремене журке то надомешћују другом врстом изолованости – временском несталношћу, тако што се организују повремено и често на различитим местима, па је промена у режиму употребе тешко ухватљива, слично као што крузинг зоне изолованост квир тела базирају на промењеном режиму употребе простора, уместо само на структури.

Најдраматичнији пример понављања модела унутрашње периферизације је Парада поноса, због тога што се за разлику од осталих ЛГБТК окупљања, она одиграва у самом отвореном јавном простору централних градских улица и тргова. Из тог разлога, око њене трасе не постоји јединствена изграђена опна којом би се периферизација перформативно преносила делећи простор. И поред тога, строга подела простора за време Параде се обликује око њене трасе у три привремена концентрична кордона „сазидана“ од тела полицајаца, што чини упечатљиву, интензивну и наглу, мада сасвим краткотрајну промену у просторној пракси града.

Упоштено посматрано, модел унутрашње периферизације наставља да обликује места отворено ЛГБТК намене у Београду, и зато се она може сматрати за кључни модел у архитектоници квир места. Делимично одступање од овог модела на местима повремених журки тек незнатно повећава видљивост ЛГБТК особа.

Нешто већи ефекат видљивости, који је истина ограничен на мале групе пријатељски расположених суграђана са којима се ЛГБТК особе заједно окупљају и сусрећу, уместо на ширу јавност, имају догађаји на пријатељским местима. Видљивост може бити унеколико постигнута и на делимично пријатељским местима, иако је на њима отворено ЛГБТК присуство мање, али је друштвена разноликост посетилаца већа него на строго пријатељским местима.

Питање је у којој мери је и на ком месту је потреба за просторном организацијом која је у овом раду означена моделом унутрашње периферизације у данашњој фази нормализације ЛГБТК садржаја у Београду увек последица перформативног преношења, а колико потребе за безбедним и скривеним местом. На жалост недостају стални отворено самопромовисани ЛГБТК садржаји у градском ткиву који би дестабилизовали унутрушњу периферизацију у структури својих места, па је на ово питање тешко дати одговор. Сигурно је да би такви покушаји помогли да се повећа видљивост, али ако је судити по досадашњим искуствима са појединим поменутиим кафеима, код којих није било додатног дистанцирања од погледа и приступа из окружења, и који су сви били веома брзо затварани, овакви покушаји структурно нескривених ЛКБТК места још увек нису одрживи.

Искуства која имамо у великим градовима западне Европе, Северне Америке и Аустралије, где нормализација има деценијама дужу еволуцију, показују много већу разноврсност не само у садржајима, него и у структурној отворености ЛГБТК локација. Унутрашња периферизација нигде није сасвим нестала, као што и даље сасвим успешно опстаје у говору. Али постоје бројана градска квир места на којима она више није перформативна за идентитете.

У најопштијем случају у тим градовима можемо уочити неколико фаза у нормализацији ЛГБТК простора. Независно од тога у ком тачно историјском тренутку овај процес почиње, његов почетак је увек обележен појављивањем места која су отворено самопромовисана као ЛГБТК места. Несумњиви приоритет свуда имају геј места, чија намена се полако шири прихватајући и особе осталих мањинских сексуалних идентитета. Тек касније се појављују и јачају места која су примарно намењена лезбејкама, а ретко када постоје она специјализована и за друге ЛГБТК особе . Чешћи је случај да се појављују места нових заједничких

ЛГБТК садржаја, па поред забаве и угоститељства настају места становања, пословања, културе, итд. Такође се у оквиру исте намене различита места понекад специјализују у складу са раслојавањем унутар самих ЛГБТК заједница, у односу на годишта, праксе, стилове, итд.

Како се врсте и број ЛГБТК места повећавају, тако се појављује тежња да се она групишу и међусобно интегришу у градском простору. Тако у другој фази нормализације квир простора у градовима настају геј четврти (*gay villages*). То доводи до централизације најразличитијих ЛГБТК намена, и формирање шире квир територије. Овакве територије у великој мери повећавају видљивост и прихваћеност квир особа, почињу да имају приметан економски и туристички значај и веома често постају препознате од стране градских управа и планера.

Међутим, из различитих разлога, од раста цена непокретности, преко неједнаке удаљености од различитих делова града, до искључивања осталих сексуалних мањина које нису бели геј мушкарци, у градовима се у трећој фази нормализације квир простора појављују алтернативни ЛГБТК саджаји ван геј четврти, који се понекад такође групишу и интегришу у мањим алтернативним центрима. Ово доводи до извесне децентрализације квир простора и бољег интегрисања ЛГБТК особа на нивоу локалних заједница.

Конечно, у последње време се често говори о умањивању значаја геј четврти. (Doan 2015) Јасно је да оне задржавају свој иконички значај, али је могуће, мада још увек не постоје поуздани подаци на основу којих би се то могло несумњиво тврдити, да постоји тенденција све мање употребе ових области од стране ЛГБТК особа, било да се ради о становању, пословању, угоститељству, трговини, забави, или другим активностима. Остаје нејасно у којом обиму се овај процес започео, али се разлози могу тражити у различитим околностима, од којих би једна свакако могла бити и унапредовала нормализација сексуалних мањина и повећана приступачност укупног градског простора за њих.

Београдски случај је, по степену у којем се налази нормализација његовог квир простора, сличан са првом фазом овако описаног развоја у великим градовима Запада. Ипак, бројни услови који би могли утицати на развој у обликовању и

нормализацији квир простора су у Београду данас другачији него што су то били у градовима Запада. Мања економска снага ЛГБТК особа и самог града, слабија институционална уређеност, увелико унапредовала социјализација путем друштвених мрежа, исељавање сексуалних мањина узроквано већом дискриминацијом у односу на ону која је присутна у земљама Европске уније, Северне Америке и Аустралије, али, с друге стране, и утицај искустава из ових земаља, итд., чине локалну ситуацију довољно различитом од оне на местима на којима су се изворно покренули и развијали покрети за ослобађање, тако да тешко можемо претпоставити да би развој квир простора у Београду требало да прати описане фазе.

6.2. Планирање и пројектовање за ЛГБТК заједнице у Београду

Однос према просторности ЛГБТК особа који се производи геј/стрејт поделом српско друштво дели са културама Запада, али је нормализација квир садржаја у граду овде тек у почетном периоду. То је вероватно један од разлога што у Београду нема ни назнака тенденције да се формира нешто попут геј четврти (*gay village*), скупине стамбених, пословних, комерцијалних и иконичких геј места на широј територији, какве се налазе у центрима метропола Запада. Геј четврти су почеле да се појављују са почетком покрета за ослобађање, а свој процват су доживеле осамдесетих и деведесетих година двадесетог века. Од средине деведесетих година оне су и званично препознате и укључене у планирање од стране градских власти у већини градова где постоје. (Doan 2015, 251) То је подразумевало и разноврсно означавање у простору, укључивање у туристичке понуде и у јавну свест о граду.

Из различитих разлога, а пре свега због раста цена непокретности у овим четвртима и њихове ограничене инклузивности, оне глобално гледано у последње време чак показују извесно опадање, али, како је већ речено, тешко да постоје поуздане назнаке које би говориле о престанку потреба за геј четвртима и тенденцији ка њиховом нестајању. Напротив, и у свету као и у Београду потреба за инклузивним квир местима је веома јака.

Без обзира што ми се чини да је у Београду та потреба још израженија него у срединама где је хетеронормативност мање доминантна, било би најпре значајно провести посебно истраживање које би отворило питање могућности и врсте организовања геј четврти, да бисмо сазнали колико је то уопште правац у коме је смислено усмеравати локалну урбану средину. То истраживање би требало да укључи испитивање економских могућности, како града, тако и ЛГБТК заједница, да се такав развој подстиче, као и оправданости таквог развоја у зависности од заинтересованости и потреба различитих актера. Оно што засигурно можемо научити из искустава градова са развијенијом квир историјом, је да међусобно интегрисање ЛГБТК места значајно појачава осећај слободе, али и олакшава интегрисаност у ових садржаја у укупну понуду града, као и њихову видљивост. Из тог разлога је потребно размотрити могућности да се олакша међусобно просторно интегрисање постојећих ЛГБТК садржаја који би за тим имали потребу. Овакве скупине имале би директан утицај и на перманентно ослобађање делова јавног простора и на укупну слободу у граду.

Један од недостатака геј четврти у свету, који се тиче раслојавања у смим ЛГБТК заједницама, је то што су оне привлачне претжно за беле геј мушкарце, док су остале квир особе незнатно укључене. Видели смо да и у београдском случају далеко највећи број квир места окупља нарочито геј мушкарце. Потреба за квир местима која ће бити отворенија за шире ЛГБТК заједнице је несумњива међу становницима, али се тешко уочава у простору града због додатне дискримисаности и економске слабости жена или трансродних особа, или других класно, етнички, старосно или на друге начине дискриминисаних особа. Већа виталности геј клубова великог диверзитета у односу на остале клубове, добрим делом указује на потребу за ширим интегрисањем квир особа, али су је она истовремено пре показатељ одсуства других инклузивних места, него заокруженог успешног укључивања различитих група. Посебна подршка и помоћ у планирању је потребна оним групама које су додатно вишеструко угрожене. Веома је важно да планери препознају њихову постојећу шароликост. Због тога је неопходно отворити канале комуникације између планера и најразличитијих квир заједница. Препуштање организовања и опстанка квир места самоорганизованим праксама и тржишту, какав је до сада случај у Београду, како је показано има

релативно мали и спор утицај на ослобађање градског простора, и помаже ослобађању само релативно уског слоја геј мушкараца и још ужем слоју лезбејки.

Док је са једне стране потребно ојачати међусобно интегрисање квир садржаја и њихову ширу инклузивност, са друге стране њихова децентрализација и већа специјализација могу да приближе ове садржаје корисницима, повећају њихову интегрисаност у ужу локалну заједницу и направе алтернативне центре окупљања који чине богатију сцену. И у многим великим градовима са развијенијом традицијом производње квир простора од Београда, главна концентрација ЛГБТК места је у најужем центру, али у овим градовима се обично појављују још једна или више алтернативних жижа окупљања у другим деловима града. За разлику од тога ни једно видљиво ЛГБТК место у Београду се никада није појавило са друге стране Саве или Дунава, што је потуно у супротности са размештајем и густином становника, који у овим деловима града, према попису из 2011. године, чине око тећине укупног градског становништва. (РЗЗС 2012) То такође није у складу ни са размештајем и густином оних садржаја у оквиру којих се појављују и специјализована квир места, попут клабинга, угоститељства, рекреације, или културе, јер и ноћни клубови, и угоститељски, и културни, и рекреативни садржаји су бројни у тим деловима града. Зато би у планирању квир простора у Београду требало размотрити могућности децентрализације кроз формирање алтернативних центара окупљања.

Улога коју квир места имају у животу становника није само у домену просторне праксе, него је она и симболичка. Већ је било говора о томе како лагано напуштање бруклинског Парк Слоупа као лезбејске стамбене четврти, не умањује његов иконички значај и привлачност његове главне улице за лезбејску заједницу. Слично се догађа и у вашингтонском Дупонт Серклу (Dupont Circle) (Lewis 2015), или у Черч Енд Велсли Вилиџу (Church and Wellesley Village) у Торонту (Nash and Gorman-Murray 2015), као и на многим другим местима на којима традиционалне ЛГБТК локације губе своју улогу у просторној пракси заједнице, али задржавају ону симболичку.

Београд са својом незабележеном историјом квир места и скромном традицијом јавно видљивих ЛГБТ локација данас нема много могућности да производи

иконичка места на основу квир прошлости. Са друге стране улога иконичких места у оснаживању ЛГБТК заједница, њиховом интегрисању у окружење и ослобађању простора је велика, а симболи не морају обавезно настајати на традицији. Довољно је кроз просторне маркере, називе, споменике и друге симболичке слике, како на местима која имају, тако и на местима која немају практичну квир улогу, појачати видљивост заједнице и нагласити пријатељско окружење. Такође је могуће планирано промовисати или помагати она места или догађаје који су пријатељски расположени према ЛГБТК особама. На тај начин би се покренула атмосфера толеранције, прихватања и добродошлице.

Захваљујући искуствима из градова са дужом традицијом видљивих ЛГБТК места, овде се можемо потрудити да у производњи квир симбола у простору града не останемо само у оквирима геј или лезбејске иконографије, већ да од самог почетка укључујемо и остале додатно дискриминисане и слабије видљиве квир заједнице и репрезентујемо богатство ненормативних идентитета. Такође је занимљиво истражити на које начине је могуће пројектовати јавни градски простор како би се ојачала друштвена размена и пријатељско окружење за све њих, као што, на пример, Нассер и Анкер (Nusser and Anacker 2015) предлажу специфичан дизајн јавног простора са местима за седење или слободно окупљање на отвореном, олакшаним саобраћајним везама и мањим пролазима за интимније сусрете.

Ако погледамо типологију београдских квир места приметимо велику несразмеру између комерцијалних и некомерцијалних садржаја. У поређењу са градовима развијеније квир традиције овде не само да је укупна понуда веома уска, него потпуно одсуствују стална места културне или уметничке некомерцијалне намене, мада је веома сведена разноврсност и самих комерцијалних културних и уметничких активности, као и туристички садржаји. Поред тога, „дуга историја маргинализације и насиља коју су преживеле ЛГБТК особе је створила особен склоп потреба за социјалним услугама (саветовалишта, здравствене услуге, размена информација и групе подршке)“. (Doan 2015, 256)

Имајући у виду значајно убрзан пораст ХИВ инфекције међу МСМ особама последњих неколико година (IPHS Batut 2016), и истовремено велики пад у

активностима на превенцији, саветовању и праћењу здравља ове популације (Барош 2016), најхитнијом се чини потреба за отварањем градског простора за ове активности и организовањем места на којима би се оне унапредиле, како би се заштитило укупно јавно здравље. Наглашена дискриминација особа које живе са ХИВ-ом само доприноси овом проблему.

Након свега реченог јасно је да су бројне потребе становника и даље без одговора и, уколико је намера да се оне узму у обзир, изгледа потпуно неосновано игнорисање квир простора од стране локалних планера. Потребно је најпре обавити додатна истраживања и отворити размену између планера и квир заједница, како би се боље сагледале њихове променљиве и шаролике просторне потребе. Посебну пажњу треба обратити на разумевање пракси најугроженијих група, као што су трансродне особе, економски угрожене, младе, или старе ЛГБТ особе, квир Роми и друге етничке мањине, особе које живе са ХИВ-ом, ЛГБТ избеглице и мигранти, јер је светско искуство показало да се они остају занемиарани у односу на беле геј мушкараце и лезбејке средњег и вишег слоја које су ван неке од ових група. У планирању квир простора треба покушати да се усаглашено планира заједничка интеграција свих ових група. То би могла бити основа за почетак стратегија планирања и производње слободнијег града.

Ово истраживање је показало несумњиви значај који до данас има архитектонски модел унутрашње периферизације у структури самоорганизованих, сталних, јавно самопромовисаних ЛГБТК места у Београду. Одступање од овог модела је увек било заслужно за мању одрживост места на којима се појављивало.. Изузетак међу видљивијим местима су она која нису стална или на којима је изолованост квир тела од хетеронормативног окружења појачана кроз посебност у режиму употребе. Показало се ипак да је уз ова изоловања на другим нивоима могуће да се структурни модел мења.

Планери и пројектанти би требало да узму у обзир значај који унутрашња периферизација има у досадашњем избору и организовању квир места. Иако се она унеколико супротставља интегрисању, ослобађању и видљивости, нагло и значајно одустајање од овог модела, без других начина да се обезбеди сигурност и сачува приватност тамо где за тим корисници простора имају потребу, само ће,

како се показало, обесхрабрити посетиоце на већини места у данашњем Београду. Треба испитивати различите начине да се постепено и где је то могуће квир места отварају према окружењу, и окружење према њима, као и да се својим наменама, положајем и архитектуром прилагоде најразноврснијим посетиоцима, како бисмо живели слободније.

ЛІТЕРАТУРА

- Agrest, Diana. I. 1988. "Architecture from Without: Body, Logic, and Sex." *Assemblage*, 7, 28-41.
- Ahmed, Sara. 2006a. *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others*. Durham and London: Duke University Press.
- Ahmed, Sara. 2006b. "Orientations: Toward a Queer Phenomenology." *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies* 12(4): 543-574.
- Ahrentzen, Sherry. 2003. "The Space between the Studs: Feminism and Architecture." *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 29(1): 179-206.
- Ainley, Rosa ed. 1998. *New frontiers of space, bodies, and gender*. London: Routledge.
- Aldrich, Robert. 2004. "Homosexuality and the City: An Historical Overview." *Urban Studies*, 41(9): 1719-1737.
- Anderson, Benedict. 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Rev. ed. London: Verso.
- Aristotle. 1965. *The Poetics*. Translated by T. R. Dorsch. Harmondsworth: Penguin.
- Aristotle. 1991. *Rhetoric*. Translated by G. Kennedy. New York: Oxford University Press.
- Asher, Ronald E., and James M. Y. Simpson. 1994. *The Encyclopedia of language and linguistics*. Oxford: Pergamon Press.
- Austin, J. L. 1975. *How to do things with words*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bailey, Robert W. 1999. *Gay politics, urban politics: Identity and economics in the urban setting*. New York: Columbia University Press.

- Барош. Слађана. 2016. *Извештај о реализованим активностима у оквиру одговора на HIV епидемију у Републици Србији током 2015. године са упоредном анализом за период 2011-2015. године*. Београд: Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут”.
- Bell, David, and Jon Binnie. 2004. “Authenticating Queer Space: Citizenship, Urbanism and Governance.” *Urban Studies*, 41(9): 1807-1820.
- Bell, David, and Gill Valentine eds. 1995. *Mapping desire: Geographies of sexualities*. London: Routledge.
- Betsky, Aaron. 1997. *Queer space: Architecture and same-sex desire*. New York: William Morrow & Co.
- Binnie, Jon. 1995. “Trading Places: Consumption, Sexuality and the Production of Queer Space.” In *Mapping desire: Geographies of sexualities*, edited by David Bell and Gill Valentine, 166-181. London: Routledge.
- Brown, Michael P. 2000. *Closet space: Geographies of metaphor from the body to the globe*. London: Routledge.
- Butler, Judith. 1990. *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Butler, Judith. 1993a. “Critically queer.” *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 1, 17-32.
- Butler, Judith. 1993b. *Bodies that matter: on the discursive limits of "sex"*. New York: Routledge.
- Butler, Judith. 1994. “Against Proper Objects. Introduction.” *differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, 6(2-3), 1-26.
- Butler, Judith. 1997. *Excitable speech: A politics of the performative*. New York: Routledge.
- Butler, Judith. 2004. *Undoing gender*. New York: Routledge.

- Burmaz, Branko. 2014. „Gej klubovi u Beogradu: Unutrašnja periferizacija kvir prostora.“ U *Među nama: Neispričane priče iz gej i lezbejskih života*, uredile Jelisaveta Blagojević i Olga Dimitrijević, 190-209. Beograd: Hartefakt Fond.
- Castells, Manuel. 1983. *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*. Berkeley: University of California Press.
- Colomina, Beatriz ed. 1992. *Sexuality & space*. New York, NY: Princeton Architectural Press.
- Colomina, Beatriz. 1992a. “The Split Wall: Domestic Voyeurism,” in *Sexuality & space*, edited by Beatriz Colomina, 73-130. New York, NY: Princeton Architectural Press.
- Cottrill, J. Matthew. 2006. “Queering Architecture: Possibilities of Space(s).” *Getting real design ethos now*: 359-374. Washington, DC: Association of Collegiate Schools of Architecture.
- Чукић, Ива Ж. 2016. *Улога привремених урбаних пракси у активирању просторних ресурса*. Докторска дисертација, Архитектонски факултет, Универзитет у Београду.
- Deleuze, Gilles. 2004. *Desert islands and other texts: 1953-1974*. Edited by David Lapoujade. Translated by Michael Taormina. Los Angeles, CA: Semiotext(e).
- Derrida, Jacques. 1972. *Dissemination*. London: Athlone Press.
- Derrida, Jacques. 1982. *Margins of philosophy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dimitrov, Slavčo. 2014. „Gej i lezbejski klubovi u Beogradu: Društveni prostori, identiteti, otpor.“ U *Među nama: Neispričane priče iz gej i lezbejskih života*, uredile Jelisaveta Blagojević i Olga Dimitrijević, 210-226. Beograd: Hartefakt Fond.
- Duncan, Nancy ed. 1996. *BodySpace: destabilizing geographies of gender and sexuality*. London: Routledge.

- Duncan, Nancy. 1996. "Renegotiating Gender and Sexuality in Public and Private Spaces." In. *BodySpace: destabilizing geographies of gender and sexuality*, edited by Nancy Duncan. London: Routledge.
- Doan, Petra L. ed. 2015. *Planning and LGBTQ Communities: The Need for Inclusive Queer Spaces*. New York: Routledge.
- Doherty, Joe, Volker Busch-Geertsema, Vita Karpuskiene, Jukka Korhonen, Eoin O'Sullivan, Ingrid Sahlin, Antonio Tosi, Agostino Petrillo, and Julia Wygnańska. 2008. "Homelessness and Exclusion: Regulating public space in European Cities". *Surveillance & Society* 5(3): 290-314.
- Erdei, Ildiko, i Nebojša Savić. 2014. "Biti isti, biti poseban: Potrošačke prakse kao marker „istosti“ i „različitosti“ među gej muškarcima u Beogradu." U *Među nama: Neispričane priče iz gej i lezbejskih života*, urednice Jelisaveta Blagojević i Olga Dimitrijević, 146-163. Beograd: Hartefakt Fond.
- Fetoski, Isein, Ivan Ivanović, Đorđe Mladenović, i Dejan Zagrajski. 2012. *Ćutanje nije zlato: iskustva roditelja gej dece*. Beograd: SPY.
- Foucault, Michel. 1977. *Discipline and Punish: The Birth of Prison*. Translated by Alan Sheridan. New York: Vintage Books.
- Foucault, Michael. 1978. *The History of Sexuality. Volume 1: An Introduction*. (R. Hurley, Trans.) New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel. 1984. "Des espaces autres". *Architecture, Mouvement, Continuité*, 5: 46 - 49.
- Fuko. Mišel. 2007. Poredak diskursa. Preveo sa francuskog Dejan Aničić. Loznica: Karpos.
- Fuss, Diana ed. 1991. *Inside/Out: Lesbian Theories, Gay Theories*. London: Routledge.
- Gej strejt alijansa (GSA). 2008a. *Predrasude na videlo - homofobija u Srbiji: Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja o LGBT populaciji*. Beograd: GSA.

- Gej strejt alijansa (GSA). 2008b. *Uspećemo, uz malu pomoć sve brojnijih prijatelja: Izveštaj o stanju ljudskih prva LGBT osoba u Srbiji 2007. godine*. Beograd: GSA.
- Gej strejt alijansa (GSA). 2009. *Ovo je zemlja za nas: Izveštaj o stanju ljudskih prva LGBT osoba u Srbiji u 2008. godini*. Beograd: GSA.
- Gej strejt alijansa (GSA). 2010a. *Predrasude na videlo: homofobija u Srbiji 2010*. Beograd: GSA.
- Gej strejt alijansa (GSA). 2010b. *Nema povlačenja, nema predaje: Izveštaj o stanju ljudskih prva LGBT osoba u Srbiji 2009*. Beograd: GSA
- Gej strejt alijansa (GSA). 2011. *Korak po korak: Izveštaj o stanju ljudskih prva LGBT osoba u Srbiji 2010*. Beograd: GSA.
- Gej strejt alijansa (GSA). 2012. *Sloboda se ne dobija, sloboda se osvaja: Izveštaj o stanju ljudskih prva LGBT osoba u Srbiji 2011*. Beograd: GSA.
- Gej strejt alijansa (GSA). 2013. *Godišnji izveštaj o stanju ljudskih prva LGBT osoba u Srbiji za 2012. godinu*. Beograd: GSA.
- Gej strejt alijansa (GSA). 2015. *Godišnji izveštaj o stanju ljudskih prva LGBT osoba u Srbiji za 2014. godinu*. Beograd: GSA.
- Germen, Baran. 2015. "Of Parks and Hamams: Queer Heterotopias in the Age of Neoliberal Modernity and the Gay Citizen." *Assuming Gender*, 5:1: 111-137.
- Green, Adam I. 2002. "Gay but Not Queer: Toward a Post-Queer Study of Sexuality." *Theory and Society*, 31(4): 521-545.
- Green, Adam I. 2007. "Queer Theory and Sociology: Locating the Subject and the Self in Sexuality Studies." *Sociological Theory*, 25(1): 26-45.
- Gregory, Derek John, Ronald John Johnston, Geraldine Pratt, Michael J.Watts, and SarahWhatmore Eds. 2009. *The Dictionary of Human Geography*. Malden, MA: Blackwell.

- Gregson, Nicky, and Gillian Rose. 2000. "Taking Butler elsewhere: performativities, spatialities and subjectivities." *Environment and Planning D: Society and Space*, 18: 433-452.
- Grice, Herbert Paul. 1989. *Studies in the way of words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Harvey, David. 1973. *Social justice and the city*. London: Edward Arnold (Publishers) Ltd.
- Haydn, Florian, and Robert Temel, eds. 2006. *Temporary Urban Spaces Concepts for the Use of City Spaces*. Basel: Birkhäuser – Publishers for Architecture.
- Hawkes, Terence. 1972. *Metaphor*. London: Methuen.
- Higgs, David. 1999. *Queer sites: Gay urban histories since 1600*. London: Routledge.
- Hillier, Bill, and Julienne Hanson. 1984. *The social logic of space*. Cambridge: Cambridge University Press.
- hooks, bell. 2000. "Choosing the Margin as a Space of Radical Openness." In *Gender space architecture: an interdisciplinary introduction*, edited by Iain Borden, Barbara Penner, and Jane Rendell, 203-209. London: Routledge.
- Husserl, Edmund. 1969. *Ideas: general introduction to pure phenomenology*. Translated by W. R. Boyce Gibson. London: Allen & Unwin.
- Ingram, Gordon B., Anne-MarieBouthillette, and Yolanda Retter eds. 1997. *Queers in space: Communities, public places, sites of resistance*. Seattle, WA: Bay Press.
- Institute of Public Health of Serbia "Dr Milan Jovanovic Batut" (IPHS Batut). 2016. *Narrative Progress Report on HIV/AIDS Response of Republic of Serbia in 2015*. Belgrade: IPHS Batut. Preuzeto 06. 03. 2016. <http://www.batut.org.rs/download/izvestaji/2015HIVNarrativeReport.doc>
- Jagose, Annamarie R. 1996. *Queer Theory: An Introduction*. Melbourne: Melbourne University Press.

- Johnston, Lynda, and Gill Valentine. 1995. "Wherever I Lay My Girlfriend, That's My Home: The Performance and Surveillance of Lesbian Identities in Domestic Environments." In *Mapping desire: Geographies of sexualities*, edited by David Bell and Gill Valentine, 88-103. London: Routledge.
- Keith, Michael, and Steve Pile. 1993. *Place and the politics of identity*. London: Routledge.
- Kesić, Saša. 2016. *Teorija prikazivanja kvir identiteta u savremenoj istočnoevropskoj umetnosti i kulturi*. (Neobjavljena doktorska disertacija) Univrzitet umetnosti u Beogradu, Interdisciplinarne studije, Teorija umetnosti i medija, Beograd.
- Kuhlmann, Dörte. 2013. *Gender studies in architecture: Space, power and difference*. New York: Routledge.
- Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*. Translated by Donald Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lewis, Nathaniel M. 2015. "Fractures and Fissures in "'Post-Mo" Washington, D. C.: The limits of Gayborhood Transition and Diffusion." In *Planning and LGBTQ Communities: The Need for Inclusive Queer Spaces*, edited by Petra L. Doan, 56-76. New York: Routledge.
- Максимовић, Елена. 2011. *Друштвена и просторна организација МСМ популације у Београду*. (Необјављена докторска дисертација). Универзитет у Београду, Филозофски Факултет, Београд.
- Martin, Brenda, and Penny Sparke eds. 2003. *Women's places: Architecture and design 1860-1960*. London: Routledge.
- Massey, Doreen. 1994. *Space, place, and gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Merleau-Ponty, Maurice. 2002. *Phenomenology of perception*. London: Routledge.

- Murphy, Kevin D. 2009. "'Secure from All Intrusion' Heterotopia, Queer Space, and the Turn-of-the-Twentieth-Century American Resort." *Winterthur Portfolio*, 43 (2/3): 185-228.
- Murry, J. Middleton. 1972. "Metaphor". In *Essays on metaphor*, edited by Warren A. Shibles, 27-44. Whitewater, WI: Language Press.
- Nash, Catherine J., and Andrew Gorman-Murry. 2015. "Lesbian Spaces in Transition: Insights from Toronto and Sydney." In *Planning and LGBTQ Communities: The Need for Inclusive Queer Spaces*, edited by Petra L. Doan, 181-198. New York: Routledge.
- Nast, Heidi, and Steve Pile eds. (1998). *Places through the body*. London: Routledge.
- Nelson, Lise. 1999. "Bodies (and Spaces) do Matter: The limits of performativity." *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, 6(4): 331-353.
- Nusser, Srah P., and Katrin B. Anacker. 2015. "The Pervasiveness of Hetero-Sexism and the Experiences of Queers in Everyday Space: The Case of Cambridge, Massachusetts." In *Planning and LGBTQ Communities: The Need for Inclusive Queer Spaces*, edited by Petra L. Doan, 94-110. New York: Routledge.
- Oswin, Natalie. 2008. "Critical geographies and the uses of sexuality: deconstructing queer space." *Progress in Human Geography*, 32(1): 89-103.
- Penney, James. 2014. *After queer theory: The limits of sexual politics*. London: Pluto Press.
- Persson, Asha and Wendy Richards. 2008. "From Closet to Heterotopia: A Conceptual Exploration of Disclosure and 'Passing' among Heterosexuals Living with HIV." *Culture, Health & Sexuality*, 10 (1): 73-86.
- Rendell, Jane, Barbara Penner, and Iain Borden eds. 2000. *Gender space architecture: An interdisciplinary introduction*. London: Routledge.

- Rice, Charles. 2007. *The emergence of the interior: architecture, modernity, domesticity*. London: Routledge.
- Rothenberg, Tamar. 1995. "‘And She Told Two Friends’: Lesbians Creating Urban Social Space." In *Mapping desire: Geographies of sexualities*, edited by David Bell and Gill Valentine, 150-165. London: Routledge.
- Savić, Marija. 2011. *Godišnji izveštaj o položaju LGBTIQ populacije u Srbiji za 2010. godinu*. Beograd: Labris.
- Searle, John R. 1993. "Metaphor." In *Metaphor and thought*, edited by Andrew Ortony, 83-111. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Sedgwick, Eve Kosofsky. 1990. *Epistemology of the closet*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Sedgwick, Eve Kosofsky. 1994. *Tendencies*. London: Routledge.
- Silvey, Rachel. 2006. "Geographies of Gender and Migration: Spatializing Social Difference." *International Migration Review*, 40(1): 64-81.
- Simonsen, Kirsten. 2005. "Bodies, Sensations, Space and Time: The Contribution from Henri Lefebvre." *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 87(1): 1-14.
- Smitheram, Jan. 2011. "Spatial Performativity/Spatial Performance." *Architectural Theory Review*, 16:1: 55-69.
- Spain, Daphne. 1992. *Gendered Spaces*. London: The University of North Carolina Press.
- Suwatcharapinun, Sant. 2007. "The Centre of Periphery: the Case of Contemporary Bangkok's Gay Spaces". Proceedings of the conference: *Queer Space: Centres and Peripheries*: 1-6. Sydney: UTS.

- Tepavčević, Bojan, i Isein Fetoski, I. 2014. *Prekoputa homofobije: Analiza životnog iskustva LGBT osoba u Srbiji i preporuke za smanjenje diskriminacije*. Beograd: SPY.
- Tepavčević, Bojan, Isein Fetoski, Jelena Vidić, Jovanka Todorović, i Milan Đurić. 2014. *Skućimo zajednicu: Analiza stanja i primeri dobre prakse psihosocijalne i zdravstvene podrške LGBTIQ populaciji u Srbiji*. Beograd: SPY.
- Todorović, Jovanka. (Urednica). 2012. *Godišnji izveštaj o položaju LGBTIQ populacije u Srbiji, za 2011. godinu*. Beograd: Labris.
- Todorović, Jovanka. (Urednica). 2013. *Godišnji izveštaj o položaju LGBTIQ populacije u Srbiji, za 2012. godinu*. Beograd: Labris.
- Todorović, Jovanka. (Urednica). 2014. *Godišnji izveštaj o položaju LGBTIQ populacije u Srbiji za 2013. godinu*. Beograd: Labris.
- Todorović, Jovanka. 2015. *Godišnji izveštaj o položaju LGBTIQ populacije u Srbiji za 2014. godinu*. Beograd: Labris.
- Tosi, Antonio. 2007. "Homelessness and the Control of Public Space – Criminalising the Poor?" *European Journal of Homelessness* 1(C): 225-236.
- Thrift, Nigel. 2000. "Performing Cultures in the New Economy." *Annals of the Association of American Geographers*, 90(4): 674-692.
- Turner, Victor. 1991. *The Ritual Process: Structure and Anti-structure*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Urbach, Henry. 2000. "Closets, Clothes, disClosure." In *Gender space architecture: an interdisciplinary introduction*, edited by Iain Borden, Barbara Penner, and Jane Rendell, 342-352. London: Routledge.
- Vardy, Sam. 2009. "Spatial agency: tactics of self-organisation." *Architectural Research Quarterly* 13(02): 133-140.

- Visser, Gustav. 2015. "Thinking Beyond Exclusionary Gay Male Spatial Frames in the Developing World." In *Planning and LGBTQ Communities: The Need for Inclusive Queer Spaces*, edited by Petra L Doan, 81-93. New York: Routledge.
- Vučković, Dragana. 2006. *Godišnji izveštaj o položaju LGBT populacije u Srbiji*. Beograd: Labris.
- Vučković, Dragana. 2007. *Godišnji izveštaj o položaju LGBT populacije u Srbiji*. Beograd: Labris.
- Vučković, Dragana. 2008. *Godišnji izveštaj o položaju LGBTTIQ populacije u Srbiji, za 2007. godinu*. Beograd: Labris.
- Vučković, Dragana. 2009. *Godišnji izveštaj o položaju LGBTTIQ populacije u Srbiji, za 2008. godinu*. Beograd: Labris.
- Vučković, Dragana., & Marija Savić. 2010. *Godišnji izveštaj o položaju LGBTIQ populacije u Srbiji, za 2009. godinu*. Beograd: Labris.
- Waggoner, John E. 2009. "Interaction Theories of Metaphor: Psychological Perspectives." *Metaphor and Symbolic Activity* 5(2): 91-108.
- Wheeler, John Archibald, and Wojciech Hubert Zurek eds. 1983. *Quantum theory and measurement*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Wigley, Mark. 1992. "Untitled: The Housing of Gender." In *Sexuality & space*, edited by Beatriz Colomina, 327-389. New York, NY: Princeton Architectural Press.
- Woolf, Virginia. 1929. *A room of one's own*. New York: Harcourt, Brace and Co.

ИЗВОРИ

- Dimitrijević, Olga i Nikola Knežević. 2010. *Mapa homofobičnih napada*. Beograd: GSA.
- Gay Serbia (GS). 2017a. „Kontaktirajte nas.“ *Gay Serbia – Serbian LGBT Community*. Preuzeto 03. 03. 2017. <http://www.gay-serbia.com/kontakt/>.
- Gay Serbia (GS). 2017b. „Scena.“ *Gay Serbia – Forum*. Preuzeto 03. 03. 2017. <http://www.gay-serbia.com/forum/scena-f55.html>.
- Gay Serbia (GS). 2017c. „Forum.“ *Gay Serbia – Forum*. Preuzeto 03. 03. 2017. <https://www.gay-serbia.com/forum/>.
- Gay Serbia Guide (GSG). 2012a. *Locations*. Preuzeto 06. 03. 2016. sa GSG: <http://www.gej.rs/locations/>
- Gay Serbia Guide (GSG). 2012b. *Events*. Preuzeto 06. 03. 2016. sa GSG: <http://www.gej.rs/events/>
- Gaytekstovi. 2014. „Gde i kuda izlaziti.“ *Gaytekstovi* 30. 11. Pregledan 08. 12. 2016. <http://jrotring.wixsite.com/gaytekstovi/single-post/2014/11/30/Gde-i-kuda-izlaziti>.
- Gej lezbejski info centar (GLIC). 2017. *Merlinka – International queer film festival*. Pregledan 03. 03. 2017. <http://merlinka.com/o-festivalu/>
- Измена плана нове зграде, улица Кнегиње Љубице 4, Техничка документација* (ИПНЗКЉ4). (08. 07. 1940.). Историјски архив Београда (ИАБ), фонд Општина града Београда (ОГБ), Техничка документација (ТД), Грађевински одељак (ГО), фасцикулација: 10-26-1940.
- Janjić, Ivan (organizator WBC žurki). 2013. Intervju B. B. Beleške, 25 septembar. Telefonski, Beograd.

- Kesegi, Sanela. 2012. „Noćni život gej populacije u Beogradu.“ *Moodiranje*. Preuzeto 09. 10. 2013. <http://www.moodiranje.com/moodiranje/nocni-zivot-gej-populacije-u-beogradu/>.
- Labris. 2016. *Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava*. Preuzeto 06. 03. 2016. <http://labris.org.rs/>
- Marković, Ana Vušović. 2015. „Potresne slike sa infektivne klinike: HIV pacijenti u zardalim krevetima“. *Blic* 03. 12. Pregledan 08. 12. 2016. <http://www.blic.rs/vesti/beograd/potresne-slike-sa-infektivne-klinike-hiv-pacijenti-u-zardalim-krevetima/eyk2wyf>.
- Milićević, Boris (organizator L&Q žurki). 2010. Intervju B. B. Beleške, 22. Mart. Gejs strejt alijansa, Beograd.
- Parada ponosa Beograd (PPB). 2017. *Beograd Prajd*. Pregledan 03. 03. 2017. <http://parada.rs/>
- Paunović, Petar. 2016. „Kako su se beogradski gejevi muvali pre interneta“. *Noizz* 10. 11. Pregledan 08. 12. 2016. <http://noizz.rs/big-stories/kako-su-se-beogradski-gejevi-muvali-pre-interneta/5nhztlz>.
- План за преварку и дозиживање спратова у Карађорђевој 49 (ПЗПК49)*. (18. 07. 1922.). Историјски архив Београда (ИАБ), фонд Општина града Београда (ОГБ), Техничка документација (ТД), Грађевински одељак (ГО), фасцикулација: 1-9-1923.
- Planet Romeo (PR). 2016. “In the Beginning.” Preuzeto 06. 03. 2016. <https://www.planetromeo.com/en/about/story/>
- Red Line. 2016. *Red Line Official Website*. Pregledan 02. 03. 2017. <http://www.redline.rs/>
- Републички завод за статистику – Statistical Office of the Republic of Serbia (P33C). 2012. *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици*

Србију 2011 – Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Serbia. Београд: Републички завод за статистику Републике Србије.

Siguran puls mladih (SPY). 2015. *Safe Pulse of Youth / Siguran puls mladih*. Preuzeto 06. 03. 2016. <http://www.spy.org.rs/>

Smiley. 2009. "About." *Facebook*. Pregledan 02. 03. 2017. https://www.facebook.com/pg/SmileyCafeBar/about/?ref=page_internal.

Stojanović, Slobodan (PPB). 2016. Intervju B. B. Beleške, 26. Januar. KC Grad, Beograd.

Urbanistički zavod Beograda (UZB). (2017). *BeoINFO - Elektronski plan i vodič kroz Beograd*. Preuzeto 01. 03. 2017. <http://mapa.urbel.com/beoinfo/>.

VICE. 2016. *Izvan četiri zida*. Pregledan 21. 02. 2017. <https://www.vice.com/rs/topic/izvan-cetiri-zida>.

Зграда Дома инжењера и техничара, Главни пројекат (ЗДИТ). (15. 12. 1961.). Историјски архив Београда (ИАБ), фонд Општина града Београда (ОГБ), Техничка документација (ТД), Грађевински одељак (ГО), фасцикулација: 9-4-1961.

Биографија аутора

Кандидат Бранко Бурмаз, дипл. инж. арх., је рођен 19. 03. 1976. године у Ваљеву, где је завршио основно образовање и Природноматематички смер Ваљевске гимназије. На Архитектонском факултету универзитета у Београду дипломирао је 2006. године са просечном оценом 8,28 и оценом 10 на дипломском испиту, и тиме стекао звање дипломираног инжењера архитектуре. На Докторским академским студијама Архитектонског факултета Универзитета у Београду кандидат Бранко Бурмаз је 2016. године одбранио тематско истаживање остваривањем укупно 150 ЕСПБ и стекао је укупну просечну оцену студија 9,52.

Усавршавање кандидата везано је за постдипломске студије, стручни рад у пракси и рад у научно-истраживачким пројектима. Стручни рад кандидата подразумева учешће у изради архитектонско-урбанистичких конкурсних решења и реализованих објеката – самостално и у оквиру ауторских и пројектантских тимова. Са својим радовима је учествовао на више изложби архитектонских радова. Кандидат је члан Удружења архитеката Србије, Друштва архитеката Београда и Инжењерске коморе Србије.

Кандидат је 2009. године уписао Докторске академске студије на Архитектонском факултету Универзитета у Београду. Од тада ради и као предавач на *Accademia del Lusso* у Београду, где води предмете Пројектовање 1, 2 и 3 и Технике презентације 1, 2 и 3, на трогодишњим студијама дизајна ентеријера, као и основне и напредне курсеве дизајна ентеријера на *Istituti Callegari* у Београду. У том периоду био је куратор на две изложбе пројеката ентеријера.

Научно-истраживачки рад кандидата односи се на радове у области теорије архитектуре, друштвених теорија простора, као и теорије рода и квир теорије. У овој области учествовао је у интердисциплинарном истраживачком пројекту „Међу нама“, и објавио неколико научних радова.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Бранко Бурмаз

Број индекса 68/Д2009

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

АРХИТЕКТОНСКИ МОДЕЛ КВИР ПРОСТОРА: СТУДИЈА СЛУЧАЈА БЕОГРАДА

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 13. 07. 2017.

Бранко Бурмаз

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Бранко Бурмаз

Број индекса: 68/Д2009

Студијски програм: Докторске академске студије, област истраживања
Архитектура и урбанизам

Наслов рада: Архитектонски модел квир простора: студија случаја
Београда

Ментор: др Владан Ђокић, редовни професор

Потписани: Бранко Бурмаз

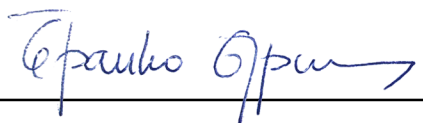
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 13. 07. 2017.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Архитектонски модел квир простора: студија случаја Београда

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

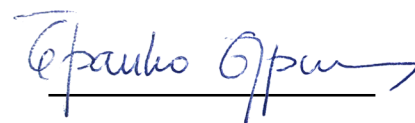
Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)**
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

У Београду, 13. 07. 2017.

Потпис аутора

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.